سُہنی

پبلیکیشنز

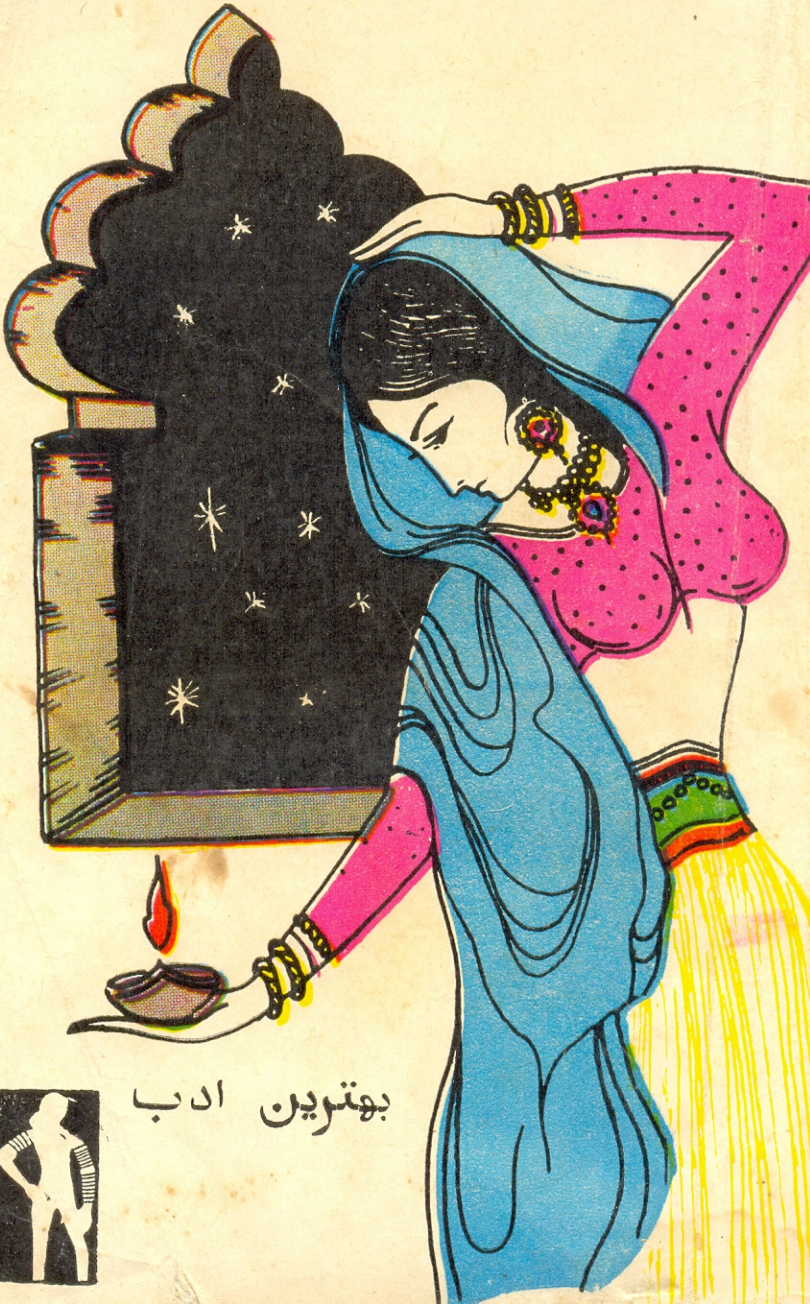

بہترین ادب

ماهوار

سهڻي

ٽيون نمبر

درد جا رشتا

ترتيب ڏيندڙ

غلام نبي مغل
نظير شيخ
طارق اشرف

قيمت: هڪ رپيو پنجاهه پئسا
سال لاءِ: چندو ڏهه رپيا

ادارهٔ ادب - ڊي - ٧٥٠ - ٣٥/١ ايف، ويسٽ ڪچهري، حيدرآباد سنڌ

ترتيب

	ٽائيٽل	سهڻيون	
	پنهنجي طرفان	ادارو	
مضمون	١— افسانو ۽ افسانوي نگار	غلام نبي مغل	٥—٢٠
	٢— ورهاڱي کان اڳ سنڌي ڪهاڻي	عبدالحق عالماڻي	٢١—٢٤
آڳاٽو ادب	١— سنڌ جي ادبي تاريخ	ڊاڪٽر دائود پوٽه	٢٦—٢٨
	٢— هيءَ بـ رانـجهوءَ سنڌي رمز (ڪهاڻي)	امرلعل هنگوراڻي	٢٩—٣٢
هڪڙو اديب	١— نظم ۽ غزل	سڳن آهوجا	٣٤
	٢— رعب (ڪهاڻي)	سڳن آهوجا	٣٥—٤٢
هڪڙو شاعر	تعارف، نظم، غزل، دوها ۽ گيت	الطاف	٤٣—٤٩
شـعـر	١— نظم	ٺٽن پرسواڻي	٥٠—٥٢
	٢— ننڍڙا نظم	إمداد حسيني	٥٣
	٣— نظم، وائي ۽ دوها	قمر شهباز	٥٤—٥٦
	٤— وائي، نظم ۽ قطعو	نذير قاضي	٥٧
	٥— How Heavy ڪيڏي ڳوري آ زمين	Jules Superville تنوير عباسي	٥٩
چونڊ شعر	٦— بسم الله، سوره فاتحه غزل ۽ ڪافيون	مولانا احمد ملاح	٦١—٦٤
ڪهاڻيون	١— درد جا رشتا	آغا سليم	٦٦—٩١
	٢— پيار ۽ پاپ	موهن ڪلپنا	٩٢—١١١
	٣— ٻکي	نذير قاضي	١١٢—١١٣
	٤— رت رت جو فرق	زيب ٻٽي	١١٤—١١٦
	٥— مجسمو	علي بابا	١١٧—١٢١
	٦— قرض	ظفر حسن	١٢٢—١٢٩
	٧— موٽي آئي ياد	طارق اشرف	١٣٠—١٣٦
	٨— A Family Man پـيءُ	Mikhail Sholokhov طارق اشرف	١٣٧—١٤٥
تنقيد ۽ رائي	پڙهندڙن جا خط		١٤٦—١٥٠

آداره ادب نو جي پاران منظور قريشي پايونيئر پرنٽنگ پريس ويسٽ ڪچا چيرايو. ٽائيٽل شاهد پرنٽرس صدر حيدرآباد ۾ ڇپيو. ١٩٦٦/٤

ڳوريءَ تي ڳج
ڳج تي ڪاوا
ڪاون ۾ پيو سورج جرڪي
ڇوري چرڪي
چرڪ چرڪ تي ڇير ٿي مرڪي
مرڪ مرڪ تي دل ٿي مرڪي

شعر
امداد حسيني
تصوير
ظفر ڪاظمي

پنهنجي طرفان...

’سهڻي‘ سلسلي جا ٻه نمبر پيش ڪري چڪا آهيون، جن ۾ اسانجي همت ۽ عزم جي روح جي جهلڪ نظر اچي ٿي. چاهيون ٿا ته سهڻيءَ ۾ اهو سڀ ڪي سموئي ڇڏيون، جنهنجا خواب ڏٺا هئاسين. سهڻي جو هي نمبر، پڙهندڙن جي هٿن، توڙي نظر ۽ ذوق تي اڳ کان اڳرو محسوس ٿيندو. جنهن لاءِ اسين خوش به آهيون ته ڪجهه حسرت به اٿئون جو هي لمبر، خوابن جي مڪمل تعبير جي منزل ڏانهن صرف هڪ وک جي حيثيت رکي ٿو. هن پيري ۾ مضمون شامل آهن. غلام نبي مغل ۽ عبدالحق عالمائيءَ، افساني، افساني نگار ۽ سنڌيءَ ۾ ورهاڱي کان اڳ لکيل افسانن تي علمي، ادبي ۽ معلوماتي انداز ۾ روشني وڌي آهي. اهي ٻئي مضمون نون لکندڙن ۽ عام پڙهندڙن لاءِ ڪارائتا ۽ دلچسپيءَ جو باعث بڻبا. گذريل نمبر کان ’آڳاٽو ادب‘ جي عنوان هيٺ سنڌي ادب جي شروعاتي يا ان کان ٿورو پوءِ جي دؤر جون ادبي تخليقون پيش ڪجن ٿيون. هن پيري جي چونڊ آهي — ’سنڌ جي ادبي تاريخ‘ ڊاڪٽر دائود پوٽي جو مضمون ۽ امر لعل هنگوراڻي جي ڪهاڻي ’هيءَ به رانجهوءَ سنڌي رمز.‘ هند- سنڌ جي نامياري ڪهاڻي ڪار، شاعر ۽ نقاد سگڻ آهوجا جي وفات ڪري، ڪجهه صفحا عقيدت طور سندن نذر ڪيا اٿئون. جن ۾ سندن هڪ نظم، هڪ غزل ۽ هڪ ڪهاڻي چونڊ ڪري ڏني اٿئون. سندن ڪهاڻي ته سنڌي افسانوي ادب جي شاهڪارن منجهان هڪ آهي. ’هڪ شاعر‘ جي عنوان هيٺ هن پيري نوجوان شاعر الطاف ۽ ’چونڊ شعر‘ ۾ بزرگ شاعر مولانا احمد ملاح جي تخليقن جو سهڻو ميل نظر ايندو. جتي الطاف جي غزلن، نظمن، گيتن ۽ دوهن ۾ ڪي جديد انداز فڪر ملندو اُت مولانا صاحب جي ڪلام ۾ مذهبي رنگ، وطن جي حب ۽ سخن جو انداز- ڪهن نمايان آهي. نظم جي انهيءَ وڏي حصي کانسواءِ، نظمن ۾ ٿتن پرسواڻي، امداد حسيني، قمر شهباز، نذير قاضيءَ جون تخليقون پڻ پڙهڻ وٽان آهن. نظم جي حصي جي سونهن جو سهاڳ تنوير عباسيءَ جو ترجمو ڪيل جديد فرينچ شاعر جولس سپرولي جي نظم ’ڪيڏي ڳوري آ زمين‘ آهي، جنهن ۾ انسان ۽ سندس خلقيل ذرتيءَ جا درد نهايت دل- ڇهيندڙ آهن. ڪهاڻين جو حصو پڻ هن پيري مواد توڙي تعداد ۾ اڳ کان اڳرو آهي. آغا سليم ۽ موهن ڪلپنا جون طويل ڪهاڻيون، سنڌي ڪهاڻيءَ

ڪي هڪ نئين دور ڏانهن موڙين ٿيون. پنهي جي لکڻي سونهن پڻ آهي ۽ تير وانگر چڀي پڻ ٿي. زيب پتي ۽ نذير قاضي جون ڪهاڻيون ننڍيون پر نهايت پر اثر ۽ بامقصد آهن. علي بابا جي ڪهاڻي علامتي ۽ دلڪش هئڻ ڪانسواءِ انسان جي اندر جو پڙاڏو پڻ آهي. طارق اشرف جي مونولاگ ۾ لکيل ڪهاڻي نهايت جذباتي ۽ ڪهاڻيءَ جو نئون انداز آهي. تنهنڪانسواءِ هڪ نئين ڪهاڻيڪار ظفر حسن جي پهرين ڪهاڻي پڻ شامل آهي جنهن ۾ سندس صلاحيت ۽ اسرڻ جو جذبو نمايان آهي— ۽ شايد مستقبل ۾ هي جوان پاڻ ملهائي. اصلوڪين ڪهاڻين ڪانسواءِ مائيخيل شولوخوف جي بهترين ڪهاڻي قسملي مٺن جو ترجمو پڻ شامل آهي. مائيخيل الگزينڊرووچ شولوخوف Mikhail Alexandrovich Sholokhov ١٩٠٥ع ۾ روس جي هڪ 'ڪاسڪي' ڳوٺ جيڪو 'ڊان دريا' جي ڪپ تي آهي، ۾ ڄائو، ۽ اڄا حيات آهي، هي نه فقط روس، بلڪ دنيا جي عظيم اديبن مان هڪ آهي. هنجي ڪهاڻين جو پهريون مجموعو ١٩٢٥ع ۾ ڇپيو. ١٩٢٨-١٩٤٠ واري زماني ۾ سندس شاهڪار ناول 'خاموش ڊان' The Quiet Don شائع ٿيو. اهو ناول دنيا جي ڏهن شاهڪار ناولن مان هڪ آهي. سندس ادب تي کيس ١٩٦٥ جو نوبل پرائز به ملي چڪو آهي. ١٩٣٩ ۾ هن 'لينن آرڊر' پڻ کٽيو هو A Family Man هنجي شاهڪار ڪهاڻي آهي. جنهن جو ترجمو 'پيءُ' جي نالي سان ڏجي پيو.

— ادارو

پارت ۾ گهرائڻ لاءِ:
ڪونج پبليڪيشن ۱۰- گريٽ ويسٽرن بلڊنگ،
اپالو اسٽريٽ، بمبئي نمبر ۱، پارت.

غلام نبي مغل

افسانو ۽ افسانوي نگار

اڄ جو افسانو قديم دؤر جي قصن ۽ داستانن جي سڌريل، ۽ وقت جي تقاضا موجب، ارتقائي شڪل آهي. افسانو هر دؤر ۾ ڪنهن نہ ڪنهن شڪل ۾ موجود رهيو آهي. هر دؤر جي حالتن پٽاندڙ افسانوي ڪي آن دؤر جي ذهني سجاڳيءَ جي وهڪري، رهڻي-ڪهڻي ۽ سماجي حالتن، مذهبي توڙي غير مذهبي ۽ اخلاق ۽ تفريح جي جزن ملي، ڪردار بخشيا ۽. هڪ خاص ميدان هموار ڪيو. آهو شروعاتي ميدان آهي، جنهنکي هر دؤر جا عظيم ذهن سڌاريندا سنواريندا آيا. اڄ آن ميدان ۾ جديد افسانوي جي پوک ٿي چڪي آهي.

هر دؤر جو داستان فرضي هوندي بہ پنهنجي دؤر جي ماحول ۽ رهڻي-ڪهڻيءَ جي عڪاسي ڪري ٿو. الف ليليٰ، ممتاز دمساز، امير حمزه، جهان آرا جان عالم، طوطي-مينا جو داستان، سڀ پنهنجي وقت جي ذهني پورهئي جا شاهڪار آهن. جديد دؤر کان اڳ انسان جون گهرجون محدود هيون. ماحول ۽ سماج، جنهنجو هو فرد هو، سو پاڻ نهايت ٿوري پيماني تي ڳنڍيل هو. خوشحالي، گهٽ آبادي ۽ زندگي جي مقرر وسيلن جو انسان جي سماجي ۽ ذهني حالتن تي گهڻو اثر هو. فرد ملڪ جي واليءَ جي حڪمن جي تابعداري لاءِ ٻڌل هو پر ملڪ جو والي فرد ذاتهن ڪنهن بہ حالت ۾ جوابدار نہ هو؛ جنهن ڪري ذهن وڌيڪ سوچي ئي نہ سگهندا هئا تہ سندن ڪهڙو حق يا ڪهڙو فرض آهي يا وري ڪهڙا مسئلا در پيش آهن. انهيءَ جو هڪ وڏو سبب خوشحالي ٿي سگهي ٿي جيڪا رضا-تي-راضي رهڻ واري ڳالهہ کي جنم ڏئي ٿي. اڳوڻي، ڪنهن بہ دؤر جي فرد کي محنت گهٽ ڪرڻي پوندي هئي، جو هو پنهنجن مقرر ٿيل گهرجن جو رڳو انهيءَ مان ئي گذران چڱي طرح ڪري سگهيو ٿئي. اقتصادي حالتون بهتر آهن تہ انجو اثر ذهن جي انهيءَ حصي تي پوي ٿو جيڪو تخليقي قوتن سان ڀرپور آهي. گهٽين حالتن ۾ ذهن جي اِها قوت سرد ٿي وڃي ٿي؛ جنهنجو مکيہ ڪارڻ انسان جي بنيادي ضرورتن جي اڻ-هوند يا اڻ-پورائي يا انهن کي حاصل ڪرڻ لاءِ سخت جسماني ۽ ذهني پورهيو آهي. انهيءَ ڪانسوءِ، هر فرد سان ڪي خاص حالتون، قدرتي يا غير قدرتي طور تي لاڳو هونديون آهن، جي پڻ ذمہ دار آهن.

شروعاتي دؤر ۾ انسان کي گھٽ پورهئي جي عيوض وڏيڪ مزوري ملندي هئي، جيڪا سندس ۽ سندس ڪٽنب جي گذران لاءِ پوري پني هئي. عام حقيقت آهي ته انسان جو لاڙو ڪاڏي اجهي، ڪپڙي ۽ جنسي-جزي جي حاصل تيڻ ڪانپوءِ وندر ۽ وروڻهن ڏانهن هوندو آهي. اُنهي دؤر ۾ ادب جو بنياد به اهڙين ئي حالتن تي رکيل آهي. وندر يا تفريح ادب جي تخليق جو ذريعو هئي. شروع ۾ نثر کي انهيءَ ڪري ايتري اهميت ڪانه هئي جيتري نظم کي هئي. نثر لکڻ وارا ڪي آڱرين تي ڳڻڻ جيترا هر دؤر ۾ پيدا ٿيا. اِنهي جو هڪ ڪارڻ اهو به هجي ته نثر جي بنسبت نظم تي ذهني پورهيو وڌيڪ گهرجيو ٿي جو نظم جا قاعدا قانون گهڙيل هئا — رديف، قافيہ، وزن، بحر وغيره. انهيءَ بندشن ۾ ذهني پورهيو انهيءَ وقت جي بهترين تفريحن مان هڪ هو. پر نثر عام سليس زبان ۾ هو. تنهن هوندي به وقت جي گهرج موجب، ذري گهٽ سيني نثر لکڻ وارن پنهنجي عبارت ۾ نظم واريون خوبيون آنديون آهن جن ۾ رواني ۽ رديف-قافيہ ۽ تشبيهن وغيره جو خاص خيال رکيل هو.

وقت جا ورق ورندا رهيا ۽ نظم ۽ نثر پنهنجي پنهنجي مداحن جي حلقن ۾ وڌندا ويجهندا رهيا. پر نثر جي دنج ۾ جيڪا وسعت هئي سا ڪو به نظرانداز نه ڪري سگهيو. نثر زندگيءَ جي هر پهلوءَ کي دوست وانگر گلي لائي سگهيو ٿي؛ پر نظم کي محبوب جي تعريف، حمد و ثنا، مرثيہ تائين محدود رکيو ٿي ويو.

نثر جي قديم شڪل داستان آهي ۽ جديد شڪل اڄ جو افسانو آهي، جيڪو لفظن توڙي صفحن جي ٿورائي هوندي به نثر جو هڪ مڪمل ۽ ڪامياب نمونو پيش ڪري سگهي ٿو جيڪا اُنجي هڪ خوبي آهي. اها افساني جي خوش نصيبي آهي جو انهي جو خالق، ايڊگر ايلن پو، پاڻ شاعر هو جنهن اهو محسوس ڪيو ته زندگي جي وسيع سمنڊ ۾ ڪي اهڙيون به لهرون ۽ ويرون آهن جن کي نظم جون بت-جي-عضون وانگر گهڙيل ستون پنهنجي جيءَ ۾ جاءِ نه ڏئي سگهنديون. ”پو“ جي طبيعت تي وقت جي گهرج جو اثر ڪافي رهيو، جنهن اندر ئي اندر، پچي پچي، ليٺ اچي مختصر افساني جو روپ ورتو.

هن دؤر جي انسان کي انسان ذات جي بقا لاءِ ڪيترو به خيال هجي پر تنهن هوندي پنهنجي شخصي گهرجن کي حاصل ڪرڻ لاءِ هو هر ذريعو استعمال ڪري ٿو. هر انسان کي انيڪ گهرجون آهن.

اهڙي هر ڪا گهرج هڪ افسانو تي سگهي ٿي. انسان وٽ وقت ٿورو آهي، گهرجون گهڻيون آهن. گهرجون گهڻيون آهن ته پورهئي جو انداز به وڏي ويو آهي. انهيءَ ڪري انسان وٽ پنهنجي زندگيءَ ڪي جم ڪان موت تائين پرکڻ جو وقت نه آهي، جنهن ڪري هو، هر وقت، آن وقت يا ان ڪان ٿورو پوءِ ايندڙ وقت متعلق سوچي ٿو ـــ جيڪو افسانوي جي تخليق جو وڏو ثبوت آهي. زندگي هڪ ديڳ مثل آهي جنهن ۾ جانور پيا رڌجن. انهيءَ ديڳ ڪي جي ناول سان مشابهت ڏجي ته پوءِ افسانو آن پرپور ديڳ جو هڪ جانور آهي جنهن ڪي چکي هڪ عام، سجاڳ پڙهندڙ محسوس ڪري ته ديڳ (يعني زندگي) جي حالت ڪهڙي آهي؛ رڌجي راس ٿي آهي يا اڃا سيڪ جي ضرورت آهي. افسانو هر دؤر جي گهرجن جو ڪاغذ تي عڪس آهي. آمريڪن يونيورسٽي اسٽين-فورڊ جو ڊاڪٽر ولفورڊ سٽون افساني بابت چئي ٿو:

A short story performs at least two practical and realistic functions – stories are the only way we can learn emotional, psychological and spiritual history of a certain time. They are the only way we get history with a beating pulse.

افساني جي صحيح ۽ مڪمل وصف پنهنجين سموربن رمزن ۽ دليلن سان ايتري ته وسيع آهي جو اڄ تائين ڪو انهيءَ ڪي پوريءَ ريت لکي ئي ڪين سگهيو آهي. مختصر طور تي افسانو ڇا آهي؟ افسانو اڪين مان وهندڙ لڙڪ مثل آهي. هڪ انسان جي اک مان وهندڙ لڙڪن جي هرهڪ بوند ۾ هائيڊروجن، آڪسيجن، لوڻ ۽ آس جي ڪيميائي جزن ڪانسواءِ انهيءَ انسان جا غم، خواهشون، خيال، تصور، خوشيون، ماحول ۽ سندس ذهني ڪيفيت، شخصيت، سندس جسم ۽ روح سڀ شامل آهن. افسانو سماج جو لڙڪ آهي جو افساني-نگار جي اک مان وهي ٿو. انهيءَ هڪڙي بوند ۾ ڇا نه آهي؟ سماج جون آرزو، تصور، خوشيون، خواهشون، غم، ماحول، ورثو، جاگرافي، آبهوا، تواريخ، تهذيب، روح ۽ جسم سڀ سمايل آهن. انهيءَ هڪڙي بوند ۾ سمورو ساگر يا گهٽ ۾ گهٽ انجو هڪ وڏو حصو چلندو ڏسي سگهجي ٿو. افسانو ڪيئن وجود ۾ اچي ٿو؟ سماج جي نوس خارجي حقيقتون ۽ غم-حيات يا دنيوي مشڪلاتون افساني نگار جي دل يا آن ۾ واسو ڪيل محبوب جي تصور ۾ بيوسيءَ ۾ سمائجي ڪافي عرصي تائين انهيءَ بڻيءَ ۾ تپندي

رهي ٿي. جڏهن دل ۾ سمايل سوز جي تکي سيڪ ڪري ڏيوي مشڪلاتون ياڦ ٻڌجي اڏامي وڃن ٿيون ۽ هڪ ڪارائتو مواد، سڪي سڪي، هڪ قطري جي صورت ۾ اچي ٿو يا ڪٽي اٿين چئجي ته جڏهن جذبو پختو يا cultured ٿي وڃي ٿو ته افساني نگار کي انجي بيان ڪرڻ لاءِ زبان جي ضرورت پوي ٿي. پوءِ افسانو ڪاغذ تي اٿين آڪري اچي ٿو جيئن ٻئي مان تازي، گهڙيل ۽ ڪوسي ڪوسي سر. پر جت به ڪنهن هڪ جزي جي اٽاٽ ٿئي ٿي يا آهو جزو ڪمزور آهي ته اتيئي افسانو ٻئي يا ٽئين درجي جي تخليق ٿيو پوي. گهڻين حالتن ۾ انکان به گهٽ.

انسان جي حياتي محدود واقعن جي سرحد پار ڪري هيئر ايتمي دؤر ڪان به اڳتي نڪري ويئي آهي ۽ سندس طبيعت ۽ ماحول هزارين واقعن کي جنم ڏيندو رهي ٿو. ضرورت انهيءَ جي هئي ته اِهي ننيڊڙا ۽ زندگيءَ سان لاڳو واقعا ادب جي ڪنهن حصي ۾ محفوظ ڪيا وڃن. ڇا هر واقعي لاءِ اديب هڪ ناول کي جنم ڏئي؟ اڻ-ٿيٽي! هر واقعو ناول نٿو ٿي سگهي. اها ٻي ڳالهه آهي ته جديد ناولن ۾ ڪي ناول اهڙا به آهن جيڪي افساني کي طويل ڪري لکيا ويا آهن. جيمس جوائس جو ناول 'يوليسيز' هڪ ڏينهن جي ڳالهه تي مدار رکي ٿو جنهن کي مصنف هزار صفحن تي ڦهلايو آهي. هيمنگوي جو ناول، 'سن آلسو رائزز' ٻن ٽن ڏينهن جي واقعن تي ٻڌل ناول آهي. پر هر واقعي تي هر مصنف ناول ته نٿو لکي سگهي. لکڻ وارو به ته آخر انسان آهي. ڪيس گهرو، سماجي مشغوليون به ته هونديون. تنهنڪان سواءِ ناول تي عام طور هڪ وڏو عرصو لڳي ٿو ۽ هر واقعي، هر ڪردار سان برابر انصاف واري هلت ڪرڻي آهي. پر افساني ۾ افساني نگار صرف آنهي هڪ واقعي ۽ ڪردار سان ٻڌل آهي جنهن ڪان هو متاثر ٿي لکڻ چاهي ٿو.

افساني جي وصف متعلق به جدا جدا رايا آهن، پر منجهن هڪ عام- محسوس-ٿيندڙ تاثر آهي. مغرب جي هڪ مفڪر ملتن ڪرين افساني بابت تمام مختصر انداز ۾ چيو آهي ته — مختصر افسانو ڇا آهي؟ — ڪِردار متعلق هڪ اتفاقي، اڻ-وسهندڙ دريافت. ماحول جي عڪاسي ۽ سچ جي آنهيءَ ساعت تي فتح جا محسوس ۽ اڻ-محسوس ٿيندڙ آهي. هڪ بينظير سهڻ-جوڳو واقعو، افساني جي مختصر جملن ۾، هڪ عظيم ڪشش ۽ قوت پنهنجي عروج تي هوندو آهي. افساني جو هڪ

اڪر يا جملو معنائن ۾ بدل رهي ٿو. افساني جي هڪ اشاري منجهان اهو ڪي سمجهي سگهجي ٿو جو ٿلها ۽ گهرا ڪتاب به سمجهائي نٿا سگهن.

”داستان جو اهڙو قسم، جنهنکي اڌ ڪلاڪ ۾ پڙهي سگهجي.“
(ايچ. جي. ويلس)
”گهٽ ۾ گهٽ لفظن ۾ ۽ وڌ ۾ وڌ اثرائتو، جيڪو پڙهندڙ جي ذهن ۾ هڪ پڪو تاثر پيدا ڪري.“ (هئملٽن)

”مختصر افسانو، سنئين-سڌي آکاڻي نه آهي پر هڪ اهڙي فني تخليق آهي جنهن ۾ فنڪار جي ارادي ۽ حڪمت ڪي گهڻو دخل آهي.“
(ريڊڪلف)

افساني نگار پنهنجي افساني ۾ هڪ اهم مسئلي کي پيش ڪري پاڻ خاموشيءَ سان هٽيو وڃي. انهيءَ مسئلي جو آپاءُ ڇا آهي؟ اهو سوچڻ يا ٻڌائڻ لاءِ پاڻ تڪليف نه ڪندو؛ ڇو ته افساني جي فن کيس اهڙي آزادي بخشي آهي، جيڪا ناول نگار ۽ ڊرامه نگار کي نصيب نه آهي. ابسين اهڙي ڳالهه تمام سهڻي نموني ۾ ڪئي آهي. هن جي لفظن ۾ افساني نگار پڙهندڙن کي چويٿو: ”اڇي اهي آهن واقعا، جيڪي مون توکي ٻڌائي ڇڏيا ۽ هي اهي جذبا آهن جيڪي مون بيان ڪيا. هاڻ منهنجو ڪم ختم ٿيو — خدا حافظ.“ انهيءَ ساڳي ڳالهه کي چيخوف ٻئي نموني چئي ٿو: ”افساني نگار جو ڪم مسئلا پيش ڪرڻ آهي — آنجو آپاءُ ڳولڻ نه.“

اِنهي جو مطلب اهو به نه آهي ته افساني نگار جو ڪم رڳو پنيورکي باهه ڏيڻ آهي پر افساني نگار سڌي طرح نه ته اڻ-سڌي طرح مسئلي جي حل ڏانهن به اشارو ڪندو ويندو آهي. اهڙو افساني نگار هڪ ڪامياب افساني نگار چئي سگهجي ٿو. اهڙا آپاءُ ٻڌائيندي مهل به هو فنڪار جي انداز کي پنهنجي هٿان نه ڇڏيندو. کيس ناصح يا واعظ ٿيڻو نه آهي ڇو جو اهڙو طريقو افساني جي روح ۽ بيهڪ کي ڏنگي ٿو. مٿين سيني ڳالهين جو تت اردوءَ جي نقاد، وقار عظيم، هن ريت پيش ڪيو آهي: مختصر افسانو، هڪ اهڙي مختصر ۽ پر فڪر داستان آهي، جنهن ۾ ڪو خاص واقعو، ڪنهن خاص ڪردار تي روشني وڌل هجي. آن ۾ پلاٽ ڏجي ۽ آنهي پلاٽ جي واقعن جي تفصيل اهڙي ريت هجي ۽ آنجو بيان ايتري قدر منظم هجي، جو هڪ ڪو

تاثر پيدا ڪري.

موضوع جي ڳولا، افساني نگار لاءِ تمام ڏکيو مسئلو آهي. جيڪڏهن سندس نگاهه هر وقت ماحول مٿان ڇانيل نتي رهي ۽ سندس ذهن سدا سجاڳ نتو رهي ته چڱا موضوع پاڻ نتا پيدا ٿين. عام طور تي افسانه نگار پراڻن ۽ ورجايل موضوعن کي لکندا رهن ٿا. ڪڏهن ڪڏهن ڪو نئون انداز، دل- ڇهندڙ نقطو، انهي ورجايل ڳالهين ۾ هڪ نئين جان ۽ ڪشش وجهي ڇڏيندو آهي. افساني نگار، ڪڏهن ڪڏهن اهڙين ڳالهين کي افساني جو موضوع بنائيندا آهن، جن ۾ وقتي ڪشش هوندي آهي. ڪو شڪ نه آهي ته اها وقتي ڪشش پڙهندڙ کي پاڻ ڏانهن مائل ڪري ٿي پر انهي وقتي ڪشش کي پير ڪونهن جنهنجي ذريعي اڳتي وڌي سگهي. انهي جو وڏو سبب اِهو آهي جو افساني نگار جنهن موضوع کي پنهنجي افساني لاءِ چونڊيو آهي، تنهن ۾ ڪو پائيدار قدر نه آهي، جيڪو افساني جي عظمت کي سدا قائم رکي سگهي. انهيءَ غير پائداري هوندي به اهڙا افسانا وقتي گوڙ- شور ضرور پيدا ڪن ٿا پر آنهن ۾ مستقل تاثر نه آهي.

افساني نگار لاءِ اهو ضرورري امر آهي ته هو پنهنجي موضوع کان چڱيءَ ريت واقف هجي ۽ ڪيس موضوع ۽ مضمون سان هڪ دلي اُنس رهيو هجي؛ جنهنڪي هن قلبي گهرائين ۾ لهي ڏٺو هجي. جيستائين افساني نگار کي ايتري ڄاڻ نه آهي، تيسين هو انهي موضوع تي قلم کڻي غلطي ڪري ٿو. افساني نگار کي پنهنجيون اکيون کولي رکڻ گهرجن ۽ ڪيس دل ۽ دماغ جي اکين کان به ڪم وٺڻو پوي ٿو، جو شين جي مٿاڇري کان وڌيڪ انهن جي گهرائپ جي ڄاڻ ضروري آهي. افساني نگار کي ڄاڻ جو قيمتي ۽ سڀ کان املهه خزانو ڪيس مشاهدي ذريعي حاصل ٿئي ٿو. اک برابر کليل رهي ته زندگي ۾ تخئيل ۽ فڪر جي دولت جي ڪمي نه آهي. جنهن فنڪار جي نگاهه هميشه پنهنجي چوڌاري ڦهليل شين کي غور سان ڏسي ٿي ۽ پنهنجي تجربي کي وڌائيندي رهي ٿي ته آن جي سوچ ۽ لکڻيءَ ۾ ڪڏهن به ورجايل ۽ پراڻن موضوعن جو عڪس به نظر نه ايندو. انهيءَ ڪري ادب ۾ مشاهدي جي عادت، اديب جي حياتيءَ جو هڪ لازمي جزو آهي. مشاهدي جي عادت ڪري افساني نگار وٽ تجربن جو انبار هوندو آهي، جنهن مان هو، پنهنجي طبيعت ۽ پسند کي مدنظر رکي، قيمتي جواهر چونڊي، پنهنجي پڙهندڙ اڳيان پيش ڪري ٿو.

مشاهدو، افساني نگار جي ذهني ۽ جذباتي تعمير جو هڪ قيمتي جزو آهي. پر اڪثر سڀ ڪجهه ڏسي آنکي چاڙڻ صحيح نه آهي. افساني نگار کي زندگي سان ڪلهو-ڪلهي ۾ ڏيئي هلڻو پوي ٿو؛ تڪليفون سهڻيون پون ٿيون. مشاهدي ۽ تجربي کي افساني ۾ جيڪا اهميت حاصل آهي، تنهنجو اندازو مارڪ ٽوين جي هڪ واقعي سان ٿي سگهي ٿو. هڪ ڀيري جرمني جي بسن جي انتظام جي اندازي لڳائڻ خاطر، مارڪ ٽوين پندرهن ڀيرا ٽڪيٽ ورتي ۽ ان کي ڦٽو ڪندو ويو، ۽ جانچ مهل ٽڪيٽ نه هئڻ ڪري، ڪيس هر دفعي نئين ٽڪيٽ وٺڻي پئي. انهيءَ تجربي تي جيڪو هن افسانو لکيو، تنهن مان کيس ٥٠٠ ڊالر مليا. اهو به ضروري نه آهي ته اهڙو هر افسانو، افساني نگار کي ٥٠٠ ڊالر ڏياري پر انهيءَ کان انڪار نه آهي ته هر نئون تجربو، افساني نگار جي آنهي دولت ۾ اضافو ضرور ڪريٿو، جنهن کانسواءِ افساني نگار جي ذهني ۽ جذباتي تعمير ممڪن نه آهي. مشاهدي ۽ تجربي کانسواءِ افساني نگار لاءِ اهو بي حد ضروري آهي ته هو پنهنجي ذات جو اڀياس ڪري. کيس کپي ته هو برابر پنهنجي بابت، پاڻ کان سوال ڪندو رهي. هر انسان هڪ سربستو راز آهي ۽ راز کولڻ افساني نگار جي طبيعت ۽ دلچسپيءَ جو هڪ اهم جذو آهي. افساني نگار پنهنجي جذبن ۽ احساسن کي پروڙي ۽ شعور جي گهرائپ ۾ لهي وڃي. پنهنجي هر ڪم ۽ هر ارادي جي پويان ڪنهن نفسياتي تحرڪ جي ڳولا ڪري ۽ پنهنجي هر ڳالهه ۾ پنهنجي اندروني اخلاقي زندگي جو ڪو عڪس ڏسڻ جي ڪوشش ڪري. افساني نگار جي پنهنجي ئي حياتيءَ ۾ ڪيترن افسانن جو مواد لڪل هوندو آهي. افساني نگار کي انهيءَ مواد جي آپتار ڪرڻي آهي ۽ آهستي آهستي پنهنجي ذات کان، پنهنجي زندگي کان پين جي زندگي ۽ پنهنجي ماحول تائين ڦهلجي وڃي. تجربن جي دنيا ڪتابن جي صفحن ۾ بند آهي ۽ انهن ڪتابن جو اڀياس افساني نگار لاءِ هڪ بي حد ضروري عمل آهي. چڱي اڀياس ڪري جيڪا تازگي، توانائي ۽ هڪ نئين شيءَ چوڻ جي خواهش ملي ٿي، سا ڪنهن ٻئي عمل ڪري نٿي ٿي سگهي. چڱو اڀياس ذهن ۾ تخليقي قوتن جو پرجهلو آهي. انهي ڪري لازمي آهي ته افساني نگار ٻنهي زندگين جو اڀياس ڪري— زندگي جيڪا ڪتابن جي سٽ-سٽ ۾ سمويل آهي ۽ زندگي جيڪا سندس چوڌاري چري پئي.

هاڻ، اهو سوال ته ڇا افساني لکڻ لاءِ افساني نگار کي ڪن قاعدن ۽ قانونن جو پابند رهڻو پوندو؟ انهيءَ سوال جو جواب ”ها“

۾ به آهي ته ”نه“ به چئي سگهجي ٿو. عام طور تي، هر ڳالهه جي شروعاتي دؤر جي تجربن ۽ عملن کي بنيادي قاعدا ڪري مڃيو ويندو آهي؛ جيڪي پوءِ زماني جي گهرجن ۽ ذهن جي جدت پسندي ڪري ڪجهه گهٽ-وڌ ٿيندا رهن ٿا. شروع ۾ افسانيءَ کي هڪ ئي ٽيڪنڪ ۾ لکيو ويو پر هڪ مجموعي تاثر جيڪو عام طور پيدا ٿئي ٿو ته هر افساني نگار وٽ پنهنجا قاعدا آهن. سوچ جو اندازو پنهنجو آهي ۽ لکڻ جي طرز نرالي. عام طور تي اهو به ڏٺو ويو آهي ته افسانينگار جي هر افساني ۾ ڪانه ڪا ڳالهه يا رمز هڪ جهڙي ٿيندي آهي. اها هڪجهڙائي لازمي آهي — جيئن هڪ ماءُ-پيءُ جي ٻارن جي شڪلين يا فصلتن ۾ ڪا نه ڪا هڪجهڙائي هوندي آهي. جيئن افساني متعلق ڪا صحيح وصف قائم ڪرڻ ڏکي آهي تيئن ٽيڪنڪ لاءِ ڪي واضح اکر چوڻ سؤلو نه آهي. مواد ۽ طرز Style ۽ خود مصنف جي طبيعت، ٽيڪنڪ جا جزا آهن. افسانيءَ جي اڏاوت ۾ جنهن طرز سان مواد هڪ قالب ۾ لهندو ايندو آهي — اهائي ٽيڪنڪ آهي. مثال طور هڪ ڪنير کي ٽانو ناهڻ لاءِ سڀ ڪان پهرئين مٽي کپي جنهنکي ڪچو مواد ڪٺي چئجي. پوءِ ان ٽالو ناهڻ کي طرز سان مشابهت ڪري سگهجي ٿي. انهيءَ وچ ۾ هو مٽي ڳوهيندو، ٽانو جي شڪل بابت سوچيندو، ڪو حصو سٺي طرح نهيو هوندو ته گهٽ سٺي حصي کي وڌيڪ ٺيڪ ڪندو ۽ نيٺ رنگ روپ ڏيئي ٽانو تيار ڪندو. رڳو سٺو مواد يا سٺي ٽيڪنڪ ڪنهن افسانيءَ کي سٺو نٿي بنائي سگهي. هڪ باشعور افسانينگار هر ڪنهن قسم جي موضوع کي پنهنجي طبيعت سان هم-آهنگ ڪري، هڪ سٺي افسانيءَ جي تخليق ڪري سگهي ٿو. هڪ افساني نگار ۾ ٻئي خوبيون آهن — هڪ، هو هڪ بلند، سخت ۽ گهري مواد مان هڪ رازي وانگر مضبوط ۽ شاندار افساني جي عمارت جوڙي سگهي ٿو — ۽ ٻيو، ڪنهن نازڪ ۽ ننڍڙي موضوع کي سوناري وانگر نزاڪت ۽ نفاست سان سهڻي زيور وانگر، افساني جو روپ ڏيئي سگهي ٿو. ٽيڪنيڪ هڪ ڪنواري ڇوڪريءَ جي لڄ وانگر حساس ٿئي ٿي. هر وقت افسانينگار جي ذهني آڱرين ۾ ڦٽڪندي رهندي آهي؛ جت به آڱرين جو زور ڏيرو ٿئي ٿو آت آن ڪنواري ڇوڪريءَ جو ڪونه ڪو انگ ڏسڻ ۾ اچي وڃي ٿو. ٽيڪنيڪ لاءِ اسين اهو نه ٿا چئي سگهون ته هر ڪنهن مواد لاءِ هڪ ئي ٽيڪنڪ کي استعمال ڪري؛ ڇو ته هر مواد لاءِ هڪ خاص ٽيڪنڪ جي گهرج پوندي آهي ۽ اهو افساني نگار جي ذات جو ڪمال

آهي ته هو باز جي اک سان پنهنجي طبيعت ۾ گهرو ڏسي ته من جي ڳالهه آکڻ لاءِ کهڙو طريقو وڌيڪ مؤثر آهي. مواد سان گڏ ٽيڪنڪ جي غلط چونڊ افساني جي اثر کي زائل ڪريو ڇڏي.

اڄ ڪلهه جي زندگيءَ جي انيڪ روپن وانگر افساني ۾ به انيڪ ٽيڪنڪون نظر اينديون. موجوده دؤر جي زندگي کي ادب ۾ جيترو افساني ذريعي پيش ڪيو ويو آهي، اوترو ٻي ڪنهن صنف رول ادا نه ڪيو آهي. انهيءَ جو سبب اهو به آهي ته زندگي جا آهي پهلو، جنکي شروعاتي يا بعد جي دؤر جي ادبي اختياري وارن ادب مان ذري گهٽ خارج ڪري ڇڏيو، سي به افساني جي ڦهليل ٻانهن ۾ سمائجي چڪا آهن. انهيءَ مان اهو به ثابت ٿيو ته افساني، زندگي جي مسئلن کي نهايت وسعت سان پنهنجي پلاند ۾ جاءِ ڏني آهي.

ٽيڪنڪ جي ڪا خاص ورڇ مقرر نٿي ڪري سگهجي. افساني کي عام طور تي زمان ماضي يا زمان حال ۾ فرسٽ پرسن يا ٿرڊ پرسن ۾ لکيو ويندو آهي. ٿرڊ پرسن ۾ بياني انداز وارا افسانا شروع کان لکندا رهيا آهن. فرسٽ پرسن ۾ جديد افساني گهڻي ترقي ڪئي آهي ۽ اها ٽيڪنڪ ٻين گهڻن قسمن کان وڌيڪ زورائتي آهي. انهيءَ ۾ هڪ سؤلائي اها به آهي جو افسانينگار ڪنهن هڪ ڪردار بابت، سندس واتان پنهنجي متعلق ڳالهارائي ٿو. هر ڪو شخص پاڻ تي گذريل واقعن کي، ٻين جي نسبت، پاڻ وڌيڪ سهڻي ۽ اثرائتي نموني پيش ڪري سگهي ٿو. آمريڪا جي بدنام ليکڪ، هينري ملر، هڪ انٽرويو ڏيندي وقت چيو آهي ته فرسٽ پرسن، منهنجي طبيعت مطابق، ڪنهن به ڳالهه جي آپتار لاءِ بهترين طريقو آهي.

تنهن کان پوءِ، افسانه بيانيه به هوندا آهن جن ۾ ڪنهن نه ڪنهن ڳالهه کي بيان ڪرڻ واري انداز ۾ لس ئي لس لکيو وڃي. اهڙن افسانن ۾ ڪٿي ڪٿي، ڪڏهن ڪو هڪ-اڌ ڊائلاگ هوندو آهي. ڪي افسانا رڳو گفتگو ذريعي لکبا آهن جن ۾ ڪردار جي چرپر کي نظرانداز ڪري رڳو انجي ڳالهه-ٻولهه ڏانهن ڌيان هوندو آهي ۽ سمورو مواد، انهيءَ ڳالهه-ٻولهه ۾ پنهنجي عروج تي پهچندو رهي ٿو. افساني کي لکڻ وقت، آغاز ۽ انجام جو به خاص خيال رکيو ويندو آهي. چاڪاڻ ته هڪ سٺي افساني جو آغاز ۽ انجام زوردار هئڻ کپي. شروعاتي دؤر جي افساني ۾ آغاز کان انجام تي نهايت زور ڏنو ويندو هو ۽ افسانو لکبو ئي انجام کي مدنظر رکي هو. او هينري، موپاسان ۽ خود

هندستان ۾ به جيڪي افساني نگار هئا، سي آخر ۾ ڪا نه ڪا حيران-ڪندڙ ڳالهه ضرور ڪندا هئا. شروع ۾ ئي افساني جي اڏاوت اهڙي ريت ٽيندي هئي جو پڙهندڙ نڳجي پوي ۽ آخر جيڪو ڪلائمڪس هجي، سو پڙهندڙ جي ذهن ۾ نه اچي سگهي. پڇاڙيءَ جي اهڙي حيران-ڪندڙ ڳالهه مان پڙهندڙ کي هڪ قسم جي وندر پڻ ملندي هئي. آهستي آهستي رواج اهو پيو ته افساني جي شروع ۾ ئي ڪو اهڙو جملو هوندو، جيڪو پڙهندڙ کي هڪ ڳجهارت وانگر لڳي يا اُن ۾ ڪا اهڙي ڪشش هجي جو پڙهندڙ صرف ان هڪ جملي جي پڙهڻ ڪان پوءِ سموري افساني کي پڙهڻ لاءِ تيار ٿي وڃي. اهڙي دلچسپي پيدا ڪرڻ به هڪ ٽيڪنڪ آهي. اِنهي ٽيڪنڪ جو پيو طريقو اهو به آهي ته افساني جي نالو اهڙو ڪشش رکندڙ هجي جو پڙهندڙ ڪتاب جي سمورن افسانن مان پهرئين ان کي پڙهڻ لاءِ سوچي. اهڙو هڪ افسانو ياد ٿو اچيم، جيڪو او هينري پرائز جي سال ١٩٦٤ واري افسانن جي مجموعي ۾ هو. جيتوڻيڪ پهريون، ٻيون ۽ ٽيون نمبر افسانا ٻيا هئا پر هڪ افساني جو نالو هو So I am not a Lady Chaterley... لارينس جي جڳ-مشهور ۽ بدنام ترين ناول 'ليڊي چيٽرليز لور' جي ڪري اهو افسانوترت نگاهن جو مرڪز بنجي پوي ٿو. پر اڄ ڪلهه افساني جي منڍ ۽ آخر به هڪ نئين انداز ۾ لکجڻ لڳي ٿي. شروعاتي افسانن، داستانن يا ناولن ۾ عام طور تي آخر ۾ پڙهندڙ ائين محسوس ڪندو ته ڪهاڻي ختم ٿي ويئي. پر اڄ ڪلهه جي زندگي نهايت وسيع ۽ نه ختم ٿيندڙ سلسلي وانگر آهي. جديد افساني يا ناول ۾ انجو خاتمو هڪ نئين آغاز جو اعلان ڪري ٿو.

افساني ۾ ٽيڪنڪ جي نزاڪت جو اهو عالم آهي ته منجهس سالن جي ڳالهه ۽ منٽن جي ڳالهه به سمائجي سگهجي ٿي. ڊوروٿي پارڪر جو افسانو "ٽيليفون ڪال" صرف پنجن منٽن جي ڳالهه آهي. هڪ ٻي ٽيڪنڪ، جيڪا عام طور تي نظر ايندي آهي ته افساني جي شروعات زمان حال ۾ ڪبي آهي ۽ پوءِ ڪنهن ڪردار جي واتان يا افساني نگار پاڻ ماضيءَ جي واقعن ۾ لهي ويندو آهي جنهن جو تعلق شروع ۾ آيل واقعن سان هوندو آهي— ۽ پوءِ رفته رفته واقعن جي تاڃي-پيٽي کي اڻيندو، افساني جي شروعات تائين ايندو. ڪي افسانا منڍون سڌو زمان ماضيءَ کان شروع ٿين ٿا.

اڄ ڪلهه جي ڪيترن ئي افسانن مان ظاهر ٿئي ٿو ته اهو به ضروري نه آهي ته افسانن جي اَڏت لاءِ ڪو خاص واقعو هجي يا ڪا

ڪهاڻي هجي، جنهن تي افساني جو بنياد رکجي. ڪلائمڪس يا پڄاڙي وارو موڙ به لازمي نه آهن. اهڙا افسانا سنڌيءَ ۾ ورلي ملندا باقي مغربي ادب ۽ اردو ۾ گهڻا نظر ايندا. اهڙن افسانن ۾ عام طور تي پنهنجي ماحول، پاڙي يا ملڪ جي جدا جدا حالتن کان متاثر ٿي، افساني نگار قلم کڻندو آهي. جيتوڻيڪ ڳالهيون جدا جدا هونديون آهن پر سموري افساني ۾ هڪ مجموعي تاثر هوندو آهي. ڪي افسانا پريزنٽ ڪنٽينيوس ٽينس ۾ هوندا آهن — يعني ڪو اهڙو واقعو بيان ٿيندو رهندو آهي جيڪو بيان ڪرڻ وقت ئي نظرن جي سامهون ٿي رهيو هجي. اهڙو افسانو ڄڻ Running commentary آهي. انهيءَ ڪانسواءِ اهڙن افسانن لکڻ وقت، افساني نگار جي ڏسڻ ۽ محسوس ڪرڻ جا حواس تمام قوت هڻي ڪن. ڪي افسانا اهڙا به هوندا آهن جن ۾ هڪ واقعي يا هڪ ڪردار کي اپارڻ خاطر، افساني نگار جدا جدا ڪردارن کان سندن واتان چورائيندو آهي. اهڙي طرح افساني جو سمورو مواد اچي ويندو آهي ۽ گهربل ڪردار اپري ايندو آهي. ٽيڪنڪ جي هڪ ٻي جدت اها به آهي ته سمورو افسانو گفتگو ۾ هوندو آهي. گفتگو ڪانسواءِ هڪ به لفظ وڌيڪ ڪونه هوندو آهي. گفتگو جي ذريعي ئي افساني نگار اهو پيش ڪرڻ چاهيندو آهي جيڪو ڪنهن ٻي ٽيڪنڪ جي ذريعي ڪري سگهجي. همنگوي انهيءَ ٽيڪنڪ تي ڪيترائي افسانا لکيا، جنهن ۾ "The killers" سڀ کان مشهور اٿس. اردو ۾ غلام عباس، جو "ناڪ ڪاٽني والي" پڻ انهيءَ ٽيڪنڪ جو مثال آهي.

ڪي افسانا شروع ئي ائين ٿيندا آهن ڄڻ ڪنهن سان مخاطب ٿيل آهن؛ جيتوڻيڪ اها گفتگو نٿي چئي سگهجي. پر هڪ ڪردار جي ذريعي سموري مواد کي بيان ڪيو وڃي ٿو. انهي مان اهو اندازو نٿو ٿي سگهي ته ڪنهن سان ڳالهايو پيو وڃي. البرٽ ڪاميو جي "زوال" ۾ اها ٽيڪنڪ استعمال ٿيل آهي. انهيءَ کي مونو لاگ چئجي ٿو. ڊوروٿي پارڪر جا گهڻئي افسانا انهيءَ ٽيڪنڪ جا بهترين مثال آهن. سنڌيءَ ۾ انهيءَ ٽيڪنڪ تي، ايشور چندر، هريش واسواڻي ۽ طارق اشرف چڱا افسانا لکيا آهن.

اهڙي ساڳي ٻي ٽيڪنڪ پڻ آهي؛ جنهن ۾ ٻئي ڪنهن سان مخاطب ٿيڻ جي بدران پنهنجو پاڻ سان ڳالهائبو آهي. انهيءَ کي Soliloquy چئبو آهي. ڊوروٿي پارڪر جو اڳيات ذڪر ڪيل افسانو ٽيليفون ڪال اهڙو افسانو آهي؛ جنهن ۾ هڪ ڇوڪري، پنهنجي محبوب

جي ڪال جو انتظار ڪري رهي آهي. انهيءَ انتظار جي تڙپائيندڙ گهڙين جي تصوير، انهي ٽيڪنڪ جي انداز ۾ تمام سهڻي ريت چٽيل آهي.

مٿين ٽيڪنڪن ڪانسواءِ، هڪ ٻي به ٽيڪنڪ آهي جنهن ۾ افساني جو مواد، خطن ذريعي بيان ڪيو وڃي ٿو يا وري ڊائري جا ورق، جيڪي واقعي سان تعلق رکن ٿا، تاريخن سميت پيش ڪيا ويندا آهن. افساني جي هڪ ٻي ٽيڪنڪ اها به آهي ته ڪو اهڙو واقعو جو پبلڪ هنڌ تي ٿيو هجي ۽ انجي اپٽار، اتي بيٺل ماڻهن ڪان سندن راءِ ڏيڻ جي انداز ۾ پيش ڪيل هوندي آهي. اهڙي Crowd behavior ٽيڪنڪ، گهٽ افسانن ۾ نظر اچي ٿي.

سنڌي طرح جديد دؤر جي افسانہ نگارن نہ رڳو پنهنجي زماني جي زندگي کي چٽيو آهي پر انهيءَ کي اڻ سڌي طرح قديم زماني جي لوڪ-ڪهاڻين ۽ ڏند-ڪٿائن ذريعي به بيان ڪيو آهي. لوڪ-ڪهاڻين ۽ ڏند ڪٿائن جي ڪردارن ۽ واقعن کي هن موجوده زماني جي ڪردارن ۽ واقعن سان منسوب ڪري، دل جي ڳالهه چئي ويئي آهي.

افساني ۾ مڪاني-رنگ، هر زبان جي افسانن ۾ نظر ايندو. اهو رجحان شروعاتي دؤر ۾ رائج ڪونہ هو. پر افساني نگار جڏهن به افساني ۾ مڪاني رنگ جو عنصر پيش ڪيو آهي، تڏهن افساني جي تصوير ۾ دلڪشي ۽ حقيقت پنهي جو ميل نظر اچي ٿو. آئرلئنڊ جي مشهور ناول نگار ۽ افساني نگار جيمس جوائس جا افسانا انهيءَ ڏس ۾ علمبردار جي حيثيت رکن ٿا. سندس افسانن جي مجموعي "Dubliners" ۾ اهڙا افسانا آهن، جيڪي شهر ڊبلن جي زندگيءَ جي جدا جدا پهلوئن تي لکيا ويا آهن. انهن افسانن کي پنهنجي موضوع ۽ فن جي لحاظ ڪري، هڪ انقلابي حيثيت حاصل آهي. انهن افسانن جي وڏي فني خوبي اها آهي ته هر افساني ۾ هيروئن ڊبلن شهر آهي ۽ انهيءَ شهر متعلق ننڍي ۾ ننڍي ڳالهه به تمام سهڻي انداز ۾ بيان ڪئي ويئي آهي. پڙهندڙ اهو محسوس ڪري ٿو ته هو ڪنهن شهر جي حياتي ۽ ان جا رات ڏينهن پڙهي رهيو آهي. اهي افسانا مڪاني-رنگ کي پيش ڪرڻ واري سلسلي جي پيڙهه جي حيثيت رکن ٿا — جن اڳتي هلي، هڪ زبردست ادبي تحريڪ جي صورت اختيار ڪئي. انهيءَ تحريڪ، انهيءَ ڳالهه کي هٿي ڏني ته افساني نگار زندگي جي ڪنهن به رخ کي يا ڪنڊ کي يا شخص يا واقعي جي اهميت يا غير اهميت کي موضوع سمجهي ۽ انهيءَ موضوع کي هڪ نئين انداز ۽ ذڪر سان ڏسڻ جي

عادت وجهي ته حياتي جو معمولي ۾ معمولي رخ ۽ انهيءَ جو ننڍي ۾ ننڍو واقعو به هڪ بهترين افسانو ٿي سگهي ٿو. مڪاني رنگ، افسانينگار جي چوڌاري محدود مڪاني ۽ پوريءَ طرح ڇاڻل-سڇاڻل زندگي جو عڪس آهي. انهيءَ تحريڪ جي آمريڪن باني Sherwood Anderson جي خيال ۽ نقطهٔنظر مطابق—ادب، هڪ ننڍڙي جڳهه تي رهي به اتي جي ظاهري، بي رنگ ۽ غيراهم زندگي جي چٽسالي ڪري هڪ وسيع زندگي کي پيش ڪري سگهي ٿو ۽ رڳو لفظي تصويرن جي ذريعي، جيڪي ڪجهه چاهي پيش ڪري سگهي ٿو. اينڊرسن جي پويان هيمنگوي انهيءَ رنگ کي استعمال ڪيو ۽ آهستي آهستي اتي جي ڳوٺن، شهرن، اتي جي گهرن ۽ گهرن ۾ رهندڙ گهٽين ۽ رستن تي نظر ايندڙ مردن عورتن، سياسي معاشرتي، محدود آرزون، اميدون—آهي سڀ مسئلا بنجي ويا، جنکي پوءِ وليم فاڪنر، ارسڪن ڪالڊويل، وليم سرويان، جان اسٽينبيڪ ۽ بين آمريڪا ۾ ۽ البرٽوموراويا اٽلي ۾ ۽ ڪئٿرين مينسفيلڊ ۽ اي-اي-ڪاپرڊ انگلنڊ ۾، پنهنجي ڀرپور انداز ۾ لکيو. پاڪستان توڙي هندستان ۾ پڻ اها تحريڪ نمايان آهي. خاص طور تي علائقائي زبانن جي افسانوي ادب ۾.

جيتوڻيڪ افسانو ايتري پراڻي صنف نه آهي پر تنهن هوندي به هر نئين تحريڪ، اِن تي اثر ڪيو آهي. ريئلزم (Realism)، سوشل ريئلزم (Social Realism)، رومانسزم (Romancism)، سر ريئلزم (Sur-Realism)، ايڪسپريشنزم (Expressionism)، ۽ ايگززٽنشلزم (Fxistentialism)، جي تحريڪن جي افساني جي ٽيڪنڪ ۽ اڏاوت ۾ هڪ نمايان فرق نظر اچي ٿو. اهڙا افسانا، بين افسانن کان گهڻي حد تائين بلڪل جدا حيثيت جا ٿيندا آهن. انهيءَ سان گڏوگڏ ملڪي حالتن جي اثر هيٺ سياست پڻ افساني تي ڇانيل رهي آهي. افساني جي صنف ۾ سياست جو اثر اصل ۾ پهرين ۽ ٻي جنگ عظيم جي وچ واري عرصي ۾ ٿيو آهي. جڏهن هڪ پاسي فاشزم پٺي آسري ۽ نازي ازم ڇانئي پئي هئي ته ٻئي طرف افساني نگار جي اڳو روس جو انقلاب ۽ ڪميونسٽ نظام هو، جنهن سڀني دانشورن جي ذهني سجاڳيءَ جي وهڪري کي موڙيو. انهيءَ عرصي ۾ ئي افساني کي هڪ ٻيو موڙ نصيب ٿيو—يعني ادب، ادب خاطر يا ادب زندگيءَ خاطر. ادب جا پراڻا نظريا مدي خارج ٿي چڪا هئا. نون ذهنن، ادب کي زندگيءَ سان ائين لاڳو ڪيو جيئن انسان لاءِ ڪپڙي جي ضرورت. انهيءَ وقت ئي

ريئلزم (حقيقت نگاري) پنهنجي عروج تي پهچي وئي، جيڪا پوءِ سوشل ريئلزم (سماجي حقيقت نگاري) ۾ تبديل ٿي ويئي. سماج جي براين، ننڍ-وڏائي ۽ مٿين طبقي جا هيٺين طبقي تي ظلم، افساني لاءِ خاص مواد رهيا.

هڪ ٻي تحريڪ Expressionism پڻ افساني تي گهڻو اثر ڪيو. جيتوڻيڪ مغربي افساني ۾ اها تحريڪ گهٽ پيش ٿي پر پاڪستان يا هندستان ۾ به ڪن افساني نگارن اهڙا افسانا لکيا. ايڪسپريشنزم — هڪ قسم جي ذهني ڪيفيتن ۽ سوچ جي اپٽار آهي. اٽليءَ جي انهيءَ تحريڪ جي اسڪول وارن جو اهو نظريو آهي ته فنڪار جي نظر جڏهن ڪنهن شيءِ يا واقعي ڪي ڏسي ٿي ته انجو تاثر ذهن ۾ قائم ٿي وڃي ٿو. انهيءَ تاثر کي احساس، وجدان ۽ تخئيل ذهن ۾ ٺي هڪ سهڻي شڪل آئين ٿا ۽ انهيءَ جي اپٽار ٺي اهو نظريو آهي جو فنڪار انهيءَ سهڻي شڪل کي جسماني شڪل ڏيئي دائمي ناهڻ چاهي ٿو. ٻين لفظن ۾ ايڪسپريشزم، هڪ غير معمولي ذهني ڪيفيت جي عڪاسي آهي جنهن ۾ ذهن اهڙيون عجيب تصويرون ڏسي ٿو جيڪي حقيقت نه پر هڪ خواب وانگر لڳن.

وچ واري دؤر جي هڪ ٻي تحريڪ سرريئلزم پڻ افساني تي پنهنجو اثر وڌو. هيءَ تحريڪ به ايڪسپريشنزم ۽ Existentialism وانگر باطن سان تعلق رکي ٿي. هيءَ تحريڪ ١٩١٩ ۾ شروع ٿي — شروع ۾ انهيءَ تحريڪ جو اصول هو ته خيال ماده کان بلند آهي. پر پوءِ انهيءَ مان ڦري ٿيو: "پنهنجي اصل شڪل ۾ خيال جو وهڪرو" خيال پنهنجي اصل شڪل ۾ — جڏهن هو ڪنهن عقلي، جمالياتي يا اخلاقي پابندي يا ٻي روڪ کانسواءِ، انسان جي ذهن ۾ پنهنجو سلسلو قائم رکي. انهيءَ سيني داخلي رجحانات ۾ فرد جي قلب، ذهن ۽ روح کي وڏيڪ اهميت آهي. اها تحريڪ مشرق جي افساني تي گهٽ اثر انداز ٿي آهي. اردو افساني جي ابتري ترقيءَ هوندي به، انهيءَ ۾ ڪي آڱرين تي ڳڻڻ افسانه نگار مس آهن جن افساني ۾ انهيءَ تحريڪ کي پيش ڪيو، جنهن مان احمد علي قابل ذڪر آهي ۽ سندس سرريئلسٽڪ افسانا "انگارے" نالي ڪتاب ۾ آهن جيڪو پوءِ ضبط ٿي ويو.

ٻي جنگ عظيم کان پوءِ فرانس ۾ Existentialism (وجوديت) جي تحريڪ پڻ فلسفي تي ٻڌل آهي. انهيءَ تحريڪ جي علمبردار جين پال سارتر جي مطابق تحريڪ هن ريت آهي:

Man can count on no one but himself: he is alone, abandoned on earth in the midst of his infinite responsibilities, without help, with no other aim than the one he sets himself, with no other destiny than the one he forges for himself on this earth.

يا ٽن لفظن ۾ Man is what he wills. ادب ۾ ”وجوديت“ عام طور تي ٽنٽريڪل رهي آهي. سارتر انهيءَ کي پنهنجن ڊرامن ۾ نمايان طور پيش ڪيو آهي. پر افساني ۾ انهيءَ تحريڪ کي سارتر کان سواءِ جي-ڊي-سالنجر، ٽينيسي وليمس، برنرڊ ملمڊ، جيمس بالڊون يوجين ايونيسڪو ۽ جان اپ ڊائڪ کانسواءِ ٻين به پيش ڪيو آهي.

افساني زندگي جي هر پهلوءَ کي پيش ڪيو آهي. ادب جي هر شاخ تي سماجي ۽ سياسي اثر ضرور ٿئي ٿو جنهن ڪري ڪيترائي اهڙا افسانا نظر ايندا، جيڪي خاص سياسي نقطہ نظر کي سامهون رکي لکيا ويا آهن. هاڻ هت اهو سوال اٿي ٿو ته افسانو سياسي پروپئگنڊا لاءِ ذريعه ٿيڻ کپي يا نہ. ادب جو رشتو زندگي سان آهي. سياست زندگي جو صرف هڪ حزو آهي. زندگي جي هڪ جزي جي حيثيت سان افساني ۾ سياست جو گذر ضروري آهي پر افساني ۾ ڪنهن سياسي نقطہ نظر يا ڪنهن سياسي پارٽي جي پروگرام جي تبليغ ڪرڻ سان افساني جي روح کي سخت صدمو پهچندو. جيڪو افساني نگار ادب ۾ سياست کي بلڪل سموئڻ چاهي ٿو ۽ پنهنجي افسانن ۾ انهيءَ تي عمل ڪري ٿو — اهو جڻ سياست کي پهرئين پرکي ٿو ۽ زندگي کي پوءِ قبول ڪري ٿو. ايتريقدر جو اهڙا افساني نگار انسان جي لطيف جذبن ۽ سماجي حالتن کي ٻئي درجي ۾ شمار ڪن ٿا.

اديب يا افساني نگار جيستائين آزادي سان نٿو لکي تيستائين ادبي تخليق نٿي ٿي سگهي. ادبي تخليق لاءِ ايمانداري ضروري آهي. افساني نگار جي سوچ تي پهرو وهارڻ بي معنيٰ ۾ ادب جو موت آهي: چاڪاڻ ته جبر سان ادب پيدا ٿي نٿو سگهي. جيستائين افساني نگار بي ساخته ۽ آزادي سان نٿو لکي تيستائين ادبي تخليق اڻ-ٿيڻي آهي. جڏهن ذهني آزادي فنا ٿئي ٿي ته ادب پوين پساهن ۾ هوندو آهي. انهيءَ ڳالهه جو واضح مثال نپولين جو دؤر حڪومت آهي. نپولين فرانس ۾ سرڪاري ادب جي افزائش جي ڪوشش ڪئي. سندس چوڻ هو: ”منهنجو ارادو

فن ۽ ادب کي اهڙن موضوعن ڏانهن موڙڻو آهي جي انهن گذريل ١٥ سالن (يعني سندس دؤر حڪومت) جي واقعن کي هميشہ لاءِ قائم رکي سگهن.“ انهيءَ دؤر ۾ تمام گهٽ درجي جو ادب پيدا ٿيو. ايتري قدر جو خود نپولين اعتراف ڪيو تہ سرڪاري دباءُ ڪري ادب ۽ فن جو معيار تمام گهٽ ٿي چڪو آهي. هٽلر پڻ ادب ۽ آرٽ لاءِ هڪ قومي معيار مقرر ڪيو: ”ادب جون پاڙون قوم منجهہ هونديون آهن. آرٽ، تهذيب ۽ تمدن جو زيور تہ قوميت جو امتحان ۽ ثبوت آهي. فنڪار کي پڻ ڪنهن زماني يا وقت جي بدران پنهنجي قوم جو يادگار قائم ڪرڻ کپي. حڪومت اهڙن فنڪارن کي گهولي، انهن جي پنيرائي ڪندي جيڪي جرمن رياست ٿي جرمن پڻ جي تهذيبي مهر هڻن.“

انهيءَ ڪري افسانہ نگار کي تخليق خاطر آزاديءَ سان سوچڻ جو موقعو ڏجي. آزادي ساڻ لکڻ ڏجي. ڪابہ پابندي هن جي تخليقي قوتن لاءِ هاڃيڪار ثابت ٿي سگهي ٿي. چاڪاڻ جو افسانہ نگار يا ڪوبہ حقيقت پسند اديب، هڪ جداگانہ ذهني ڪيفيتن جو مالڪ آهي، سندس سوچ ايتري حساس آهي جو ڪابہ خارجي رنڊڪ آن کي بي اثر ڪري سگهي ٿي.

انهي سموري ڳالهہ جو نتيجو اهو نڪتو تہ افساني جي روپ ۾ جا زندگيءَ جي تصوير اسانجي اڏو اچي ٿي آها هڪ خاص نظر سان ڏٺل زندگي جي تصوير آهي ۽ افساني ۾ زندگي جي تفسير، تعبير ۽ تنقيد جو جيڪو پهلو ڏسڻ ۾ اچي ٿو سو هڪ خاص شخص جي ذهن ۽ خيال، جذبي ۽ احساس جي ڪنهن خاص تحريڪ جي ميل ڪري وجود ۾ اچي ٿو. افساني جي جنهن آرسيءَ ۾ اسين بيتاب ۽ بيقرار زندگي کي ڏسون ٿا سا اصل ۾ افساني نگار جي ذات ۽ شخصيت جو عڪس آهي. زندگي جو رت جيڪو افساني جي رڳن ۾ ڊوڙندي، افساني کي زندگي بخشي، تو سو سربستو افساني نگار جي دل ۽ ذهن جي سوچ ۽ فڪر جو رد عمل آهي.

مختصر طور اهو چوڻ کپي تہ افساني نگار جي ذات، مشاهدو، سندس تخئيل، سندس احساس ۽ فڪر ملي هڪ نئين دنيا جي تخليق ڪن ٿا جنهن ۾ پرپور زندگيءَ جو چشمو آهي جو سريلي رفتار ۾ وهندو رهي ٿو.

عبدالحق عالماڻي

ورهاڱي کان اڳ سنڌي ڪهاڻي

هـونـئـن تـہ ’افسانـوي ادب‘ جنهن کـي انـگريـزي ۾ Fiction چيو ويندو آهي، تنهن ۾ مختصر ڪهاڻين سان گڏ ناول، ناٽڪ ۽ انهيءَ قسم جون ٻيون صنفون بہ شامل آهن. پر هتي اسين خصوصيت سان صرف مختصر ڪهاڻي جو ئي ذڪر ڪنداسين. انهي سلسلي ۾ جيتري قدر اسان کي معلوم آهي، ’ٻنيي زميندار جي ڳالهہ‘ ۽ ’سدا توري ڪدا توري جي ڳالهہ‘ اسانجي هاٿوڪي مختصر ڪهاڻين جا شروعاتي مثال آهن. جيتوڻيڪ، اهي ٻئي آکاڻيون فن ۽ هيئت جي لحاظ کان مختصر ڪهاڻيون چئي نٿيون سگهجن، پر ابتدائي تجربن جي لحاظ کان اهي مختصر ڪهاڻي جي آوسر کي مطالع ڪندڙ لاءِ لازمي چيزون آهن. انهيءَ سلسلي ۾ منشي اڌارام ٿانورداس مير چندائي جون اوائلي آکاڻيون ’ راءِ ڏياچ ‘ ۽ ’شهزادي ماڻڪ جي ڳالهہ‘ بہ قابل ذڪر آهن، جن مان ٻوئين آکاڻي اصل ناگري زبان ۾ لکيل هئي. منشيءَ صاحب جون اهي آکاڻيون ”ڪيپٽن اسٽيڪ“ جي سنڌي گرامر ۾ درج ٿيل آهن، جيڪو ١٨٤٩ع ڌاري ڇپيو.

١٨٦١ع ڌاري ديوان اڌارام جي آکاڻين جو مجموعو شايع ٿيو، جنهن ۾ ’ راءِ ڏياچ‘ واري آکاڻي بہ شامل هئي. انهن چند بنيادي ڪوششن جي زماني تي نظر رکندي، هي ڳالهہ ڏيان ۾ رکڻ کپي تہ اهي اوائلي آکاڻيون اڄ کان اٽڪل هڪ صدي اڳ لکيون ويون، ۽ انهيءَ ڪري انهن جي هيئت، عبارت ۽ ڪهاڻيءَ جو اسلوب پڻ ابتدائي تجربن جي حد تائين آهي.

دراصل مختصر ڪهاڻيءَ جو نئون فن سنڌي زبان کي مغرب کان مليو. مختصر ڪهاڻي جو جنم اِٽليءَ ۾ ٿيو، اٽليءَ کان فرانس، فرانس کان روس، ۽ ڪافي گهڻو پوءِ انگلنڊ کان، انگريزن جي دور ۾، هتي پهتي. فرانس جي بالزڪ ۽ موپسان ۽ روس جي گورڪي، چيخوف، ٽالسٽاءِ ڪهاڻيءَ کي گهڻو زور وٺايو ۽ يورپ جي ٻين ملڪن ڪهاڻيءَ جو فن سچ پچ تہ فرانس ۽ روس کان سکيو. خاص طرح روس جو گوگول ۽ آمريڪا جو ايڊگر ايلن پو، جديد مختصر ڪهاڻيءَ جا عظيم معمار آهن. گوگول جي باري ۾ خود گورڪي چيو آهي ”تہ اسان سڀني

(فنڪارن) جو سر چشمو گوگول آهي". اسانوٽ ڪهاڻيءَ جي فن جا ڪامياب تجربا ١٩١٦ع ڌاري شروع ٿين ٿا، جڏهن سنڌي ۾ وڏن اديبن جو ڪافي گروه هن صنف ۾ طبع آزمائي ڪندي نظر اچي ٿو. مرزا قليچ بيگ، لال چند امرڏنومل، نانڪ رام مير چنداڻي، مرزا نادر بيگ جا نالا انهي سلسلي ۾ قابل ذڪر آهن. مرزا قليچ بيگ زناني تعليم بابت ڪيتريون ئي ڪهاڻيون لکيون. هن صاحب ڪيترن انگريزي ڪهاڻين جا ترجما پڻ ڪيا ۽ شيڪسپيئر جي، گهٽو ڪري، سڀني ناٽڪن کي سنڌي ۾ ترجمو ڪيو. لالچند امرڏني مل جي قائم ڪيل سنڌي ساهت سوسائٽي جي ماهوار رسالن ۾ ڪيتريون ئي اصلوڪيون ڪهاڻيون شايع ٿيون. جهڙوڪ 'ڏکن ڏتي زندگي' ۽ 'زيب النسا' وغيره. نانڪ رام ميرچنداڻي سماجي اوٽاين تي چڱيون ڪهاڻيون لکيون. اهڙي طرح ڪيترائي ادبي اداره ۽ رسالا ڪهاڻي جي فن کي دلچسپيءَ سان همٿائيندا رهيا. آشا ساهت منڊل، نئين لئبرري، ڪوڙو مل ساهت منڊل، رتن، ڪهاڻي، آشا، سنڌو، زندگيءَ، نئين دنيا، هفتيوار پارت واسي، ۽ ٻين ادبي رسالن ۽ ڪتابي سلسلن ذريعي بيشمار اصلوڪيون ڪهاڻيون شايع ٿيون. ساڳئي وقت فرانس، روس، آمريڪا ۽ انگلنڊ جي بهترين ڪهاڻين کي پڻ سنڌي ۾ ترجمو ڪيو ويو، ۽ بنگالي، هندي ۽ اردو جون ڪهاڻيون به سنڌي ۾ پيش ڪيون ويون. ١٩٣٢ع کان سنڌي ۾ اصلوڪين ڪهاڻين جو انوکو دور شروع ٿيو. انهي سلسلي ۾ امر لال هنگوراڻي جو نالو نمايان آهي، جنهن نج سنڌي ماحول جي عڪاسي ڪندي مخصوص انداز جون اصلوڪيون ڪهاڻيون لکيون. 'ادو عبدالرحمان' سنڌس هڪ بهترين ڪهاڻي آهي، جيڪا اقوام متحده جي تعليمي، سائنسي ۽ ثقافتي تنظيم يونيسڪو (Unesco) طرفان هندستاني زبانن جي ڪهاڻين کي عالمي ادب ۾ متعارف ڪرائڻ لاءِ انگريزي ۾ ترجمو ڪئي ويئي. آسانند مامتوار 'هرير ۽ پاپ جون ڪهاڻيون' لکيون ۽ سندس 'فيلسوف' به هڪ نمائنده ڪهاڻي آهي. عثمان علي انصاري دنيا جي مختلف زبانن جون ڪهاڻيون 'پنج' جي عنوان سان ڪتابي صورت ۾ ڇاپيون.

شيوارام. جي. لالا، ٽالسٽاءِ جون ڪيتريون ئي اخلاقي ڪهاڻيون ترجمو ڪيون. هي صاحب سنڌو رسالي جو گمنام ايڊيٽر هو. انهيءَ سلسلي ۾ دلدار حسين موسوي، ڊاڪٽر غلام حسين جعفري، لطف الله بدوي، عبدالله 'عبد'، محمد عثمان ڏيپلائي، اميد علي سراڻي، محمد خان غني، حسام الدين راشدي ۽ محمد صالح پيٽي جا نالا پڻ قابل ذڪر آهن.

مٿين سڀني ڪوششن سنڌي ڪهاڻي ۾ گوناگون اضافا ڪيا، ۽ انهن فني ميدان کي ايترو ڪشادو ۽ هموار ڪيو جو ڪيترائي نوجوان ۽ نوان ڪهاڻي ڪار پيدا ٿي پيا. فن ۽ ادب جي ترقي جي سلسلي ۾ هي روايت هميشه جاري رهي آهي ته پوين جي جاءِ نوان اچي والارين ۽ ان طرح نت نين صلاحيتن جي تجربن سان نوان ڪارناما سرانجام ٿيندا رهن ۽ اڳ پورن ڪارنامن جي تڪميل ٿيندي رهي. فن ۽ ادب هميشه زندگيءَ کي متاثر ڪرڻ سان گڏ، زندگيءَ کان متاثر به ٿيندو رهيو آهي.

سنڌي ڪهاڻيءَ به ٻين صنفن سان گڏ حالتن جي تبديلين جو اثر قبوليندي پنهنجي هيئت، موضوع، ۽ اسلوب جا انداز مٽائيندي رهي آهي. هيستائين جيڪا ڪهاڻي زياده تر اخلاقي پنگتي ۽ گهرو معاملن، عشقي ۽ تاريخي موضوعن ۽ ڪردارن سان وابسته هئي، تنهن ۾ ١٩٤٢ع کان يڪايڪ انقلابي تبديلي اچي ويئي جڏهن ملڪي آزادي جي جدوجهد عروج تي پهچي ويئي ۽ حالتون يڪسر تبديل ٿي ويون. هي زمانو هو جڏهن انگريزن خلاف 'ڪئٽ انڊيا' جو نارو ڪنڊ ڪڙڇ ۾ گونجي ويو، ۽ ڪراچيءَ ۾ نيوي جو مشهور تاريخي بلوو ٿي گذريو. ساڳئي وقت مهاڀاري لڙائي سڄي دنيا کي ترٿلي ۾ وجهي ڇڏيو هو. هڪڙي طرف آزادي جا آمنگ هئا ته ٻئي طرف اقتصادي بدحالي جا آثار، قوميت، وطنيت، انساني همدردي، ۽ سماجي مسئلن جو شعور، برصغير جي مجموعي حالتن جي اثر هيٺ سنڌي ادب ۾ نئين روايت بنجي آيا.

١٩٤٢ع کان وٺي ملڪي آزادي جي سال ١٩٤٧ع تائين سنڌي ڪهاڻي ڀڳي ترقي ڪئي، ۽ ڪيترين ئي اهم ڪهاڻيون ۽ ڪهاڻي ڪار پيدا ٿيا. گوبند مالهي، گوبند پنجابي، شيخ اياز، شيخ راز، سائيداد سوانگي، ڪروڙ پتي، شيخ ستار، آتم، روشن مغل وغيره انهي دور جا قابل ذڪر ڪهاڻي ڪار آهن، جن ڪهاڻيءَ جي جديد فن ۾ نيون راهون پيدا ڪيون، جن تي هلي پاڪستان ٺهڻ کانپوءِ اڄ اسانجي ڪهاڻي دنيا جي ڪنهن به زبان جي ڀيٽ ۾ پنهنجو خاص فني معيار رکي ٿي. پنجن سالن جي انهي نمايان حصي ۾ سوين ڪهاڻيون لکيون ويون ۽ انهن جا ڪيترائي مجموعا ڇپجي ظاهر ٿيا. مثال طور، نئين دنيا وارن جو ڇپايل مجموعو 'سرد آهون'، گوبند مالهي جو لکيل 'ريگستاني ڦول'، شيخ اياز جو 'سفيد وحشي' ۽ 'اڳتي قدم' ڪافي اهم آهن.

هي حقيقت آهي ته ورهاڱي کان اڳ جيترن ڪهاڻين جي تخليق

ٿي ۽ جيتري قدر انهن ڪهاڻين ۾ پنهنجي دور جي ڀرپور نمائندگي ملي ٿي، اوتري قدر هن دور ۾ اسالجيون ڪهاڻيون تعداد، معيار، توڙي جذبي ۽ اثر جي لحاظ کان تمام گهٽ آهن. افسوس آهي جو اسانجي نئين ٽهيءَ کي انهيءَ سلسلي ۾ تمام گهٽ معلومات حاصل ٿي سگهي آهي ۽ انهيءَ ڪري هو پنهنجي گذريل دور جي ادبي ڪارنامن ۽ سرمائي بابت اڪثر ڪري غلط اندازو لڳائين ٿا. زياده افسوس هن ڳالهه جو آهي ته ڪابه اهڙي ليبرئري، ڪوبه اهڙو ادارو يا ڪابه اهڙي شخصيت اسان وٽ نه آهي، جنهن وٽ اهو سمورو ذخيرو ذري پرزي موجود هجي.
در اصل اهو دور پنهنجي مڪمل معنيٰ ۾ سنڌي زبان جي ڪهاڻيءَ جو دور هو جنهن ۾ مختصر ڪهاڻين، ناول توڙي ناٽڪ جي حيرت انگيز حد تائين پئداوار ٿي، ۽ وڏن اديبن جي هٿان وڏا ڪارناما سر انجام ٿيا. منهنجو مقصد اٺين چوڻ مان پنهنجي نئين نسل جي فنڪارن جي درجي کي گهٽائڻ هرگز نه آهي، بلڪ منهنجي چوڻ جو مفهوم هي آهي ته اسانجي ڪهاڻي ورهاڱي جي اڳ واري دور ۾ قابل-فخر حد تائين شاندار ۽ شاهوڪار رهي آهي، جنهن جي واقفيت ۽ مطالعو اسانجي نون اديبن لاءِ بي حد مفيد ۽ بي حد ضروري آهي. مٿي جيڪي مثال مون پيش ڪيا آهن، سي مختصر نموني ۾ آهن. جيڪڏهن فرصت ۽ موقعو نصيب ٿيو ته ڪڏهن تفصيلي مقالو قلم بند ڪندس. ظاهر آهي ته اختصار جي ڪري، ڪي اهم نالا نظر انداز ٿي ويا هجن يا انهن جي ترتيب ۽ سلسلي ۾ خامي محسوس ڪئي وڃي، جنهن لاءِ منهنجي ڪوتاهي سان گڏ وري به مواد ۽ معلومات جي اڻ پوري موجودگي کي به هڪڙو سبب سمجهڻ کپي. اميد ته ڪنهن ادبي اداري طرفان هن ڏس ۾ ڪا مفيد ڪوشش ورتي ويندي.

سنڌي ٿيءُ سجاڳ...
سمهي وڃايو سڀئيءَ سندو سيج سهاڳ
ويني ورندو ڪينڪي آٿي جبل جهاڳ
لڏي لهرين وچ پيائو تنهنجو ڀاڳ
سنڌي ٿيءُ سجاڳ...
— عارف

آڳاٽو ادب

مضمون :

سنڌ جي ادبي تاريخ

ڊاڪٽر دائود پوٽه

ڪهاڻي :

هيءَ به رانجهوءَ سنڌي رمز

امر لعل هنگوراڻي

ڊاڪٽر دائود پوٽه

سنڌ جي ادبي تاريخ

هيءَ دنيا هڪ حيرت ناڪ هستي آهي؛ ساعت بساعت، سانڍي جيان، سوين رنگ بدلائي ٿي، گهڙيءَ گهڙيءَ نوان ويس ۽ روپ پائي ٿي، ۽ ويک مٽائي ٿي. ائين ڪوئي ڪونه چئي سگهندو ته هيءَ دنيا هڪ حالت ۾ قائم رهندي. سڪندر ۽ دارا پنهنجا وارا وڄائي ويا؛ پنهنجا نقارا ۽ نشان ڇڏي ويا. مصر، يونان، روم، ايران ۽ سريا جون قديم بادشاهتون به انهيءَ لهر ۾ اڙهي ويون. جدت پسند قدرت وري پيون قومون پيدا ڪيون، جن پڻ پنهنجي نوبت لنگهائي عدم جي واٽ ورتي. انهن جي هستيءَ جو نشان سندن تاريخ مان ئي ملي ٿو.

جيڪي به سڌريل قومون ٿي گذريون آهن سي پنهنجا ڪارناما دنيا جي پٽيءَ تي ڇڏي ويون آهن. سڀ ڪنهن قوم جي ذاتي حالت معلوم ڪرڻ جو مکيه رستو آهي سندس علمي ۽ ادبي خزانو؛ ۽ قومن توڙي ماڻهن جو بقاءُ سندن لياقت تي مدار رکي ٿو. سڀڪو شخص پنهنجا خيال ۽ جذبا پڌريائين پنهنجي ڪتب، پوءِ دوستن، ۽ آخر پنهنجي هم وطنين ۾ ڦوڪي ٿو. انهن خيالن جي زندگي سندس همعصرن ۽ پوين جي فيصلي تي ڇڏيل آهي، ۽ جيڪڏهن آهي جيئرا رهيا ته قومي ادب جي زنجير جي هڪ محڪم ڪڙي ٿي پوندا.

ڪنهن به قوم جو علم ادب، سندس تاريخ جي جدا جدا عرصن موافق، سندس خيالن ۽ جذبن جو آئينو آهي. ڪنهن به خاص عرصي جي تاريخ معلوم ڪرڻ لاءِ اسانکي پڌريائين آن عرصي جي علمي خزاني کي کولڻو پئي ٿو. سن ۽ حقيقتون تاريخ جو فقط بوتو ناهين ٿيون؛ پر انهن جي رڳن ۾ روح تڏهن پوندو جڏهن سندس ادبي تاريخ جو ذخيرو موجود هوندو، جنهنجي رستي اسانکي خبر پئي ته قوم جي قديم فردن جا ڇا ڇا خيال ۽ جذبا هئا، سندن علم جي مراد ڇا هئي، ۽ سندن رهڻي ڪهڻيءَ جا ڪهڙا چشما هئا. مطلب ته هر ڪنهن قوم جي هستي سندس عملي ۽ علمي ذخيري تي مدار رکي ٿي.

افسوس! اڍائي هزار ورهيه گذري ويا آهن ته سنڌ جي تاريخ ۽ علم ادب تي ڪوبه توجه نه ڏنو ويو آهي. موجوده وقت ۾ ڪي قدر ڪوشش انهي باري ۾ ورتي ويئي آهي، پر اجا تائين ڪو اهڙو معقول

نيجو نہ نڪتو آهي، ۽ ڪنهن بہ پوري روشني نہ وڌي آهي. سنڌ جي تاريخ ۽ علمي خزانہ هڪ پوريل دفتر ٿي رهندا، جيڪڏهن هر ڪو فرد انجي ڪوجنا ڪرڻ ۾ ڪوشش نہ وٺندو.

سنڌ ملڪ کي هڪ عاليشان تاريخ ۽ علمي خزانو آهي، جو اساڻجي اڻچاڻائيءَ ۽ وڏن جي لاغرضائيءَ ڪان ناس ٿي ويو آهي، ۽ جي هيئنر بہ اسين پنهنجون اکيون بيپرواهيءَ ۽ نيم-خوابيءَ ڪان نہ کوليندا سون تہ انهيءَ تاريخ جا رهيل کهيل آثار بہ آهستي آهستي ناپديد ٿيندا ويندا.

سنڌ جي تاريخ، سڪندر بادشاه جي اچڻ ڪان وٺي، ڪي قدر معلوم ٿئي ٿي. آن ڪانپوءِ سنڌ ۾ راءِ گهراڻي ۽ برهمڻ گهراڻي جو راج هو جو ٧١٢ع تائين هليو. انهيءَ عرصي ۾ هندستان ۾ وڏا وڏا بادشاه جهڙوڪ وڪرماجيت ۽ اشوڪ، ۽ ٻيا وڏا شاعر جهڙوڪ ڪاليداس ٿي گذريا آهن. ڇا انهن جي بزرگيءَ جو پرتوو سنڌ تي نہ پيو هوندو؟ ڇا انهن جي اثر هيٺ سنڌ ۾ نثر ۽ نظم جي نهر نہ وهي هوندي؟ ضرور بہ ضرور؛ ڇاڪاڻ تہ قدرتي قاعدو آهي تہ انسان جي اندر ۾ شعر جي طاقت رکيل آهي، جنهن ڪري هو پنهنجا خيال ۽ جذبا، خوشي ۽ غم ظاهر ڪري سگهي ٿو؛ ۽ هميشه نظم، نثر ڪان اڳ پيو ويو آهي؛ تنهن ڪري آن زماني جا مکيہ ڪارناما، جنگيون، مذهبي ڪريا ڪرم، رسمون ۽ ٻيا مضمون شعر ۾ ادا ٿيا هوندا. پر افسوس! اهي دفتر زمين دوز ٿي ويا.

برهمڻ گهراڻي بعد سنڌ ۾ عربن جي حڪومت آئي. سڀني کي معلوم آهي تہ عربن پنهنجي ۽ ٻين قومن جي تاريخ جيڙي رکڻ ۾ ڪيتري قدر ڪوشش ورتي آهي. ڪيترا انهن مان دنيا جا وڏا مورخ ٿي گذريا آهن، تن ضرور اڳئين زماني ۽ پنهنجي وقت جون تاريخون لکيون هونديون، پر اهي گهڻي عرصي گذرڻ ڪري اڄ معدوم آهن. مونکي عربي ادبي تاريخن ۾ ڪن سنڌي شاعرن ۽ مورخن جا نالا نظر آيا آهن؛ پر جيڪڏهن وڌيڪ تلاش ۽ کوجنا ڪبي تہ گهڻي خبر پوندي.

سنڌ ۾ عربي حڪومت قائم ٿيڻ ڪري سنڌي ٻوليءَ تي گهرو اثر پيو. جتي ڪٿي دنيا ۾ اسلام پير پاتو، آتي هڪ وڏي علمي نهر پيدا ٿي، ۽ عربي ٻولي ۽ عربي تمدن اڳوڻين ٻولين ۽ تمدنن جي جاءِ ورتي، ۽ سڀ لکپڙه عربيءَ ۾ ڪرڻ ۾ آئي. فارسي شعر تڏهن چوڻ ۾ آيو جڏهن عربي خلافت جو زور ٽٽو، ۽ ملڪ ملڪ تي ڇوٽا حاڪم راڄ ڪرڻ لڳا، جي ايراني نسل جا هئا. سنڌ ۾ عربن جي اچڻ ڪان اڳ ۾ سنسڪرت ۽ پراڪرت جو چرچو هو، ۽ ٻهرين گهراڻن جو نثر ۽ نظم

۽ ضرور انهن قديم ٻولين ۾ هوندو. عربن جي اچڻ ڪري سنڌيءَ ۾ گھڻا عربي لفظ داخل ٿيا ۽ ڪيترا عالم، فاضل ۽ مورخ پيدا ٿيا. اُن وقت سنڌ جي تاريخ، نظم ۽ نثر سڀ عربيءَ ۾ ٿيا هوندا، تنهنڪري عربي تاريخون سنڌ جي تاريخ ڳولي ڪڍڻ ۾ گھڻي مدد ڏينديون.

عربن کانپوءِ سومرا، سما، ڪلهوڙا ۽ مير آيا. انهن جي ڏينهن ۾ ڪيترا ئي شاعر ۽ مصنف ٿي گذريا هوندا. سنڌي ٻوليءَ ۾ پڻ گھڻي قدر ڦير ڦار ٿي هوندي، ۽ منجهس ڪيترا ئي فارسي، بلوچي ۽ سرائڪي ٻولين جا لفظ شامل ٿيا هوندا، جيئن هينئر انگريزي لفظ استعمال ۾ اچڻ لڳا آهن.

هينئر جڏهن هر هنڌ حياتيءَ جا نوان آثار ڏسڻ ۾ اچن ٿا ۽ نئين هير لڳڻ شروع ٿي آهي تڏهن اسانکي ٻه گھرجي ته سجاڳ ٿي پنهنجي ديس جي ادبي تاريخ ناهڻ ۾ ڪوشش ڪريون. خوشيءَ جي ڳالهه آهي جو ١٩٢٤ع کان وٺي بي.اي. امتحان جي نصاب ۾ سنڌي پڻ درج ڪئي وئي آهي. انهيءَ ڪري سنڌ جي نوجوانن کي هڪ سهڻو وجهه آهي ته پنهنجي ٻولي جو علمي تدقيق سان اڀياس ڪن، اُنجي وسيلي سنڌ جي گذشته علمي خزاني جي کوجنا ڪري، سنڌ جي تاريخ کي نئين سر آجارين.

—١٩٣١

جاڳي واٺي، يا اٺجاٺپ ۾، ڪڏهن ڪڏهن کي ليکڪ پنهنجي قلم کان شيطان جي آگر جو ٻه ڪم وٺندا آهن. اُن وقت، مس ڳڙ جي چاشنيءَ جو ڪم ڏيندي آهي. اُن ڳڙ جي چاشنيءَ مان جا چيز نهي تيار ٿيندي آهي ان تي جدا جدا شخصيتون جدا جدا رايا ناهي وٺنديون آهن ۽ انهن مان ڪي شخصيتون تنازع ڪرڻ لاءِ ۽ ڪي رونشوڏسڻ لاءِ تيار ٿي وينديون آهن.

— سڳن آهوجا

امر لعل ھنگوراڻي

ھيءَ بہ رانجھوءَ سندي رمز

کيس سڀ ڏاڏو ڪري سڏيندا هئا. عمر جو گهڻو گهڻو وڏو هو; سو سندس نالي جي سڌ ئي ڪا ڪن جزوي ماڻهن کي هئي.

هو نيمي. قدم گهڙيال جي ڪانٽي وانگر هئس. صبح جو ڏاڏو گردواري ڏي وڃي تہ بنھہ چائنٺ وٽ گهڙيال ۾ ٻنجن جا ٽڪاءُ هڻي! هٿ ۾ ڏکهي لٺ، چپ ۾ چوي پيو: ”ھيءَ بہ رانجھوءَ سندي رمز!“ سائين روحل جي در جو هو. اشارو آنهي فقير جي مشهور ٻول ڏانهن هو: ’ڪنڌڙيءَ ۾ ڪلتار ڏنوسين رانجھو رمز وارو.‘

ڏاڏو انهن ماڻهن مان نہ هو جي مهل ويل تي منجهي پون ۽ چون: ”ڳدو ڇڻي غيب جي خبر خاوند کي.“ ٽڪو، ٻي انت ٻي انت، اهڙا ڪي اکر سندس زبان تي هوندا هئا. ڇو تہ ڏاڏو ڏاهو هو، ۽ ڏٺيءَ جي انت جو منجهہ لهي وٺندو هو!

مثلا ڪو پڇندو هئس تہ ”قدرت ۾ هيٺن يا هوئن ڇو ٿيوآهي؟“ تہ نهہ ڦهہ آتر ڏيندو هو: ”اسر ويلو انهيءَ لاءِ آهي تہ آٿي سبد ٻاڻي ڪجي; ڏينهن انهيءَ ڪري گرم ٿئي ٿو تہ آن پچي; مينهن وسي ٿو تہ ٻوڪن کي پاڻي ملي; شام ٿئي ٿي تہ سهماٽيءَ جو نانءُ سمري، رات جي آرام لاءِ تيار ٿجي; رات اونداهي انهيءَ ڪارڻ ٿي آهي تہ لوڪ آرام ڪن; چارئي مندون هن رمز تي رکيل آهن تہ آبادي برابر ۽ پوري ٿئي.“ ڇي سياري ۾ برف نہ ڄمي تہ اونهاري ۾ پاڻي ڪٿون اچي؟ مطلب سندس هي هوندو هو تہ رمز مڙيائي رانجھوءَ جي آهي، ۽ مون آنهي کي تہ ڪين پروڙيو آهي!

ماڻهن جو مٿس آت ڀروسو هوندو هو. آب مان هر ڪو ڏيندو هئس. ننيڙي ٻار کي ڇوڻ ڪٽائڻي هوندي هئي تہ ڏاڏي ڪان اها رسم ادا ڪرائي. ٻار جا مائٽ سندس اڳيان پتاشا رکندا هئا. ڏاڏو آهي پتاشا ورندا وينلن ۾ ورهائي ڇڏيندو هو.

هوئن گهر ۾ اڪيلو هو. پر هڪڙي ٻڍي مائي ماني ڪري ڏيندي هئس، جا پاڻ بہ کائيندو هو ۽ مائي بہ کائيندي هئي. دنيا سان سڀ ڇڪا ڇني، لاڳاپا لاهي، ويٺو هو. پٽ، ڏيٺرڳچ هئس پر رستو ڪنهن سان ڪونہ رکندو هو. قضا الاهي، سندس هڪڙي پوٽي، پندرهين ورهين جي نياڻي ڇڏي، گذاري ويئي. ڇوڪريءَ جو پيءُ بہ ورهيہ اڳ سڌاري هليو

هو. نينگري آنهي منڊ ڪا مئٽرڪ به پاس ڪئي هئي. دل هئس ته ڪراچيءَ جي ڪاليج ۾ سائنس ڪورس ڪٺان. پر سوال هو ته ڪراچيءَ ۾ رهي ڪنهن وٽ؟ هاڻ، ويجهي ۾ ويجهو مائٽ، ڪراچيءَ ۾، هن ڪماريءَ جو هي ڏاڏو ئي هو. انهيءَ ڪانسواءِ پيو ڪو عزيز هئس ئي ڪونه جو ڪري هن ڇوڪريءَ کي پاڻ وٽ رهائي.

ڏاڏو بن بيڙين ۾ هو. هڪ پاسي هي ٿي ويچار ٿيس ته هيڙي اندر نمائيءَ کي ڪيئن رکو جواب ڏيان ته توکي پاڻ وٽ نه رهائيندس؛ ٻئي پاسي خود اعتقاد ۽ اصول ئي ڪيس مجبور ڪيو، ڇو ته ڏاڏي کي زال ذات جو ڏس به نه وڻندو هو.

ڏاڏو چوندو هو: ”آدم کي گمراه ئي زال ڪيو“ ۽ ساميءَ جي هيءَ تڪ هر هميشه زبان تي هوندي هئي: ’رن وڏو رولو جدائي جو جڳ ۾.‘ ڇي سيتا ڪهڙي به سيلونت هئي، ۾ رام ۽ راوڻ جي وچ لڙائيءَ جو ڪارڻ ته بڻي نه. هوڏانهن ڪورو جي دروپديءَ کي پري سيا ۾ ننگو نه ڪن ها ته ڪرڪيتر ۾ پانڊو سندن رت ڇو وهائين ها؟ تنهن ۾ به اڇوڪي سمي جون ڇوريون ٻنهي پاسن ڪان ڪڍن سينڌ، ڪنواري ئي ڏين ننيڙو ڳاڙهو نراڙ تي تلڪ، اکين ۾ پائين چشمو، ۽ پيون ڇالون مارين. واهه، سچڻ جون اکڙيون شوق شڪار ڪن ٿيون.

پر وري به ڏاڏو هو. دل ڏاڏي جي پني. نيائيءَ نڌر جي ڳالهه مڃيائين. پر پنهنجا شرط وڌائين. ڇي ڪاليج ۾ ويندينءَ ته مٿو ڍڪي، ڪنهن به ڪاليجي ڇوڪري سان ڳالهائيندينءَ نه، ڪاليج ۾ ويندينءَ ڪندينءَ به مائي سان گڏ، هر حالت ۾ ڪنهن به ڌاريي ڇوڪر سان رستو نه رکندينءَ.

ڏاڏي هي سڀ آپاءُ هن لاءِ ئي ورتا جو ڄاتائين ٿي ته ڪاليج جو مڙيوئي سائو منهن آهي. ڇورا ۽ ڇوريون پڙهڻ ڪوله ٿا اچن. پيا کيل ۽ ڪيچل ڪن. نينهن جا ناتا نت نوان پيا ڳنڍين. پڙهڻ جو رکو پاهريون ڍونگ آهي.

ڪاليج ۾ ڇوڪريون ۽ ڇوڪرا گڏ پڙهن، ڏاڏو انهي جي ٻپٽ برخلاف هو. چوندو هو: ”پاهه ۽ ڪپه به ڪي گڏ رهي سگهندا.“

شانتا ابوجهه هئي. دنيا جي ڪا سمڪ نه هئس؛ ۽ نتي سمجهيائين ته ڏاڏو ڪٺان پيو اچي. هيڏانهن پرڏوهتيءَ شانتا جو سنگ ڏاڏي کي چوب چيني تي لڳو. مرد ڪيترو به زال ذات جي خلاف هجي، پر زال ذات ۾ اهڙي ڪا مٺيا آهي جو مرد آنجي اثر ڪان آجو رهي نٿو سگهي.

مرد کهرو ۽ سورج جي تپت وانگر آهي؛ ۽ زال ڪومل ۽ چنڊ جي سيتلتا ۽ ٿڌائيءَ جيان آهي. شانتا جو مکڙو موهيندڙ ۽ منڙو. بعضي وار لڙي منهن تي پوندا هُئس ته ڏاڏو انهن کي پنهنجي هٿ سان سيڙهي جاءِ بجاءِ ڪندو هو. ۽ انهيءَ مان ڪيس راحت ڪا ايندي هئي! ڪڏهن ڪڏهن ته شانتا کي گود ۾ وهاري چوندو هُئس: ”تنهنجي ماءُ جي ڪي به مون ائين پاليو هوا!“

ڏاڏي جو مائيءَ کي خاص تاڪيد مليل هو ته هر وقت شانتا تي نظر رکندي رهي. مائي به انهيءَ ڪم ۾ ڪاهل ڪانه پئي. ۽ هڪڙي ڏينهن ڏاڏي کي اچي ٻڌايائين ته: ”جڏهن اوهين رات جو سمهو ٿا ته شانتا پنيون دروازو کولي ٻاهر نڪري باغ ۾ هلي ٿي وڃي. شڪ نه آهي...“

ڏاڏي کي اهو سارو ڏينهن خيال ٿي بيٺو. دل ۾ پيو چوي: مون نٿي سمجهيو ته ڪا اهڙي هوندي. شام جو راهراس پي پڙهيائين ته به من سندس اهي ٻي ڊوماٺون پئي ڪاڏيون. ۽ رکي رکي جوش ۾ ڏند پي ڪرٽيائين. رات ٿي. نيم ٻڌو جيئن سوير سمهندو هو تيئن سمهي پيو. پر نيڻن ۾ ننڊ ڪٿان ٿي اچي؟ ۽ شانتا به پنهنجي سر ڪنڌ اونڌو ڪري ڪتاب ويٺي پڙهيو. ڏاڏو خارون کائي دل ۾ پيو چوي: پڙهڻ جو ته چٽيلي رکو ڍونگ ڪيو اٿئي؛ نه ته هوش گوش تنهنجو سارو...

ائين سوچيندي سوچيندي ڏنو پئي ته ڏاڏي جي اک لڳي ويئي ۽ کونگهرا به هڻڻ لڳو. شانتا اتي وجهه وٺي پنيون دروازو کوليو. ٿوري ويرم بعد ڏاڏي به اکيون کوليون. ڪنڌ مٿي ڪٽي نهاريائين ته شانتا هئي ڪانه. جتي پائي، ڊگهي لٺ هٿ ۾ کڻي، سهڪندو ستيندو، شانتا جي پٺيان هليو.

رات چانڊوڪي، سهائي جي سفيديءَ ۾ رڳ رڳ ۾ نئون ساهه ٿي پيو، بلڪ ڏاڏي جهڙي پيرسن جي رڳن ۾ نئون روح اچي نيو. قدرت جو نظارو عجيب هوا! مٿي هوا پي لڳي. انهن جي چرٻر جي منوهر آواز هن دلفريب سهائيءَ ۾ ڪشش ٿي پيدا ڪئي. انهيءَ ويل بلڪ ڏيڏرن جي ڏاڪ مان باجي ۽ بڻبڊ جو سر پي نڪتو. ڪوڙو ڪايو ماڻڪ وانگر پئي چمڪيو. چنڊ جي چانڊاڻ وڻن ۾ ڦلن کي سهڻو ۽ نزاڪت وارو ڪيو ٿي. هوا جي تنوار تي سرهاڻ چوڌاري پي ڦهلي. اهڙو نظارو ڏسي، ڪنهنجي دل ۾ قدرت سندو قادر ياد نه پوندو؟ ڏاڏي جي وات تي اها وائي هوندي ٿي هئي: ’ قادر پنهنجي قدرت سين قائم

آه قدير.' سو قدرت جي هن ڪرشمي ڏاڏي جي ڏمر تي پاڻي ڦيري ڇڏيو. چوي پيو: "هيءُ به رانجهوءَ سندي رمز!" ائين پور پچائيندي پچائيندي دل ۾ آيس: هنداڻا هيڏا سارا ول ۾ تا پچن، ۽ ٻير هيڏڙا درخت ۾ تا تين. هي ڪهڙو اسرار!

انهي وسمي جي حالت ۾ ڏاڏي ڪان شانتا جي اڙٻنگائي به چت تان لهي ويئي. اتي ٻير مان هڪڙو ٻير اچي ٽڪڻ تي ڪريس. ٽڪڙ ۾ جو اٽيو هو سو مٿي تي ٽوپي به ڪانه ڍڪي هئائين. ٽڪڻ نپٽ گنجو ٽڪر هو. ننيڍڙي ٻير ئي ٽوڙهي ٽڪڻ تي چڱو اثر ڪيس. پر ٽڪڻ ڪي مهتي، چپٽي وڄائي، چوڻ لڳو: "هي به رانجهوءَ سندي رمزا هائو. اهوئي جي هنداڻو وڻ ۾ ايرندو هجي ها ته اڄ منهنجي مٿي جو به خير هو."

پر ڏاڏي جي نظر شايد برلس گاردن ۾ ناريل جي وڻن تي ڪانه پئي. ۽ اهوئي ڪو ناريل ٽڪڻ تي ڪريس ها ته سوال آهي ته پوءِ ڏاهو ڏاڏو هي مسئلو حل ڪيئن ڪري ها؟

خير، ڏاڏو هن بعد ويچار جي درياه ۾ مستغرق هو ته هي دلفريب چانڊاڻ ڇاجي لاءِ آهي؟ ههڙو دل ڏتاريندڙ نزاڪت وارو نظارو ڪنهنجي واسطي آهي؟ ماڻهو سڀ سمهيا پيا آهن. قدرت هيءَ سندر رچنا ڇو رچي آهي؟ چوڻ لڳو: "اي رانجهو، هن ۾ تنهنجي ڪهڙي رمز آهي؟"

ائين ويچار ڪندي پرياڻ هڪڙو جوڙو نظر آيس. جوڙو نه هو جوڙي جو پاڇو هو. ٻه ڇٽا، ٻانهون هڪ ٻئي جي ڳلن ۾، گڏ پيا ٽهليا. هڪڙو ڇوڪرو ۽ ٻي ڇوڪري هئي. ڇوڪرو قد جو ڊگهو هو ۽ ٻانهن ڇوڪريءَ جي ڪڇيءَ ۾ وريل هئس. ور ور ڏيو ڇوڪريءَ کي پيار پئي ڪيائين.

سهائيءَ سفيد ۾ ڏاڏي جي دل ۾ به تري آيو ته هي نرمل نظارو آهي ئي ههڙن من ٺارن جي ملڻ خاطر! پر جان ڪٽي چتائي نهاري ته ڇا ڏسي ته ڇوڪري ته شانتا آهي!

شانتا به جو ڏاڏي کي ڏٺو، سا جان تان هڪي ٻڪي ٿي. پر ڏاڏي منڙي پاڻهو سان صرف ايترو چيو: "هيءَ به رانجهوءَ سندي رمزا!"

١٩٤٦ —

سگن آھوجا

ھڪ شاعر ۽ ڪھاڻي ڪار جنھنکي موت اسان وٽ سھي نہ سگھيو

ڏھين فيبروري ١٩٦٦ع تي، بمبئيءَ ۾، سنڌيءَ جو مشھور اديب ۽ شاعر، سگن آھوجا، فوت ٿي ويو. ھو جھڙي طرح ڀارت جي ادبي حلقن ۾ معزز مقام جو مالڪ ھو، تھڙيءَ طرح سنڌ ۾ بہ سندس فني حيثيت ڪنھن تعارف جي محتاج نہ آھي. شاعر ۽ اديب، افسانہ نگار ۽ نقاد جي حيثيت سان، سنڌ ۽ ڀارت جي مڙني موجود شخصيتن ۾، ھو ھڪ قدر لائق، مٿانھين جڳھہ والاري ٿو— اھا جڳھہ ھاڻي ڀرجڻ مشڪل آھي. ھڪ منفرد افسانہ نگار ھجڻ سان گڏ، ھن نظم جي گھڻو ڪري مڙني صنفن ۾ طبع آزمائي ڪئي آھي، ۽ ڪيترائي تنقيدي مقالا ۽ مقدما بہ سندس انفرادي سوچ جو ثبوت آھن. ھونئن تہ ھر ڪنھن عالم، اديب ۽ شاعر جو موت قوم جو مجموعي نقصان سمجھيو ويندو آھي، پر ڪي شخصيتون اھڙيون ٿينديون آھن، جن جي موت ڪي قوم جي موت سان تعبير ڪيو ويندو آھي. سگن اھڙين شخصيتن مان ھڪ ھو. اسين پنھنجي ادبي دنيا جي ھن افسوسناڪ واقعي تي، يادگيريءَ طور، سندس چند لکيتون پنھنجن پڙھندڙ اڳيان پيش ڪريون ٿا جن ۾ ھڪ افسانو، ھڪ نظم ۽ غزل شامل آھن.

مون لديءَ ۾ گهڙي اشنان ڪندڙ مائهن کي
غور سان جاچي ڏٺو آهه اڪثر
سر يا پٽر سان، يا گپ-چڪ سان سندن
واسطو ڪوئي نه رهندو آهي
وهڪري ۾ وهي ايندڙ ڪک-ڪانا پيي هو
پنهنجا هٿ ڦيري ڪري پاسي ڪندا
۽ تيون ڏيندا رکو مطلب جون
مان تڏهن پاڻ کي چوندو آهيان
هاءِ تن کي رکون ٿا اوجل
ڪير ٿو من جي ڳڻي!

انسان—هڪ ندي

مونکي روزاني حياتي ۾ به ائين لڳندو آهه
هر ڀيو شخص نديءَ وانگر آهه
هر ملاقات سندس آهي ڪوئي گهاٽ يا گهير
آهي اشنان ڪرڻ — ڳالهائڻ
هاڻي مان پاڻ کي چوندو آهيان
پل ته ڪو صاف دليءَ سان نه اچي پيش
اڳلي جي دل جي خرابين سان پلا تنهنجو ڇا؟
جيءَ، ڪو جذبات جي وهه ۾ وڃي ٿو ڳالهائي
چو نه ٿو سمجهه جا ڦيري هٿڙا
هلڪڙائيءَ جا هٽائي ڪک-ڪانا
پنهنجي مطلب جون تيون ڏين، اوجل؟
جيڪڏهن من کي رکڻ چاهين ٿو اوجل، اوجل!

زندگي، تنهنجي ادائن ڪان ٿيو بر آهيان
غم جا پهلو ته بدل، نيٺ به شاعر آهيان
ڇا وٺيندين ڏسي فوٽو ۽ پڙهي خط منهنجا؟
مان جو آهيان سو رکو شعر مان ظاهر آهيان
زندگي اهڙيون تقاضائون ڪري ٿي مون کان
جڻ ته هوءَ ڄاڻي لٿي مان به ڪو شاعر آهيان
منهنجيءَ ڪارنهن تي ڪندا سجدا گلابي جذبا
چپ تي پاڪيزه جواني جي مٿو تر آهيان
منهنجي تخئيل، تصور جو ڪرشمو ته ڏسو
مان رکو خود کي نڪڻ ۾ ٿيو ماهر آهيان

(عصب)

ننڍن جي ڪوٺيءَ کان ٻاهر نڪري، خوشيرام رنڌڻي ۾ ويٺل گيانيءَ کي چيو، ”پر ٻي، سوئر جي ڦر آئينو ڀڳو ڪيئن؟“

گيانيءَ ٻنان ڪنڌ مٿي ڪڻڻ جي، آني جي چاٽي ۾ دال وجهندي چيو، ”قميص ڪليءَ ۾، پتلون پيٽيءَ ۾ پيئي آٿو.“

خوشيرام چڙ مان چيو: ”مونسان منهن مونڊانهن ڪري ڳالهاءِ! سمجهه ته مون قميص ٻه پاتي ۽ پتلون ٻه پاتي، هاڻي سينڊ ڪيئن ڪيان؟“

گيانيءَ ڪنڌ مٿي ڪڻڻ ٻنان ٿي چيو، ”ڪالهه وانگر اڄ ٻه سومي ماڻهو وٽان آئينو آڻي ٿي ڏيانو؛ ڪپڙا ته پايو!“

”ڪپڙا پيچي ته ڪين ٿا وڃن، مان ٿو پڇان ڇا توکي غصو نٿو اچي پنهنجي پٽ تي؟ هي ٽيون آئينو ڀڳو آٿائين ٻن مهنن ۾!“

گياني ڦلڪو ويلڻ بند ڪيو ۽ خوشيرام ڏانهن گهوريندي چيائين: ”ڇهه ڏينهن ته ٿي ويا آهن جو هن آئينو ڀڳو آهي، اڃان توهان ڪيس مار ٻه ته نٿا ڏيو! مون ته تڏهن ٿي ٻه ٿي ويلڻ نڪا ڪرايس، توهانجي خبر نه آهي ته الائي ڪڏهن سزا ڏيندوئس.“

”هي تنهنجو جواب آهي! ماءُ ٿي، پٽ کي مار ڏيڻ جي سفارش ٿي ڪرين؟“

ٽئي تي پيل ڦلڪي جي ڪناري ناهيندي گيانيءَ جواب ڏنو: ”جيستائين نئون آئينو نه آيو آهي تيستائين ته هو آن سيءَ ۾ پيو ڳري ته اجهو ٿي سزا ملي.“ ڦلڪي جو پاسو بدلائي ۽ مڙس سان اکيون اکين ۾ ملائي هن وڌيڪ چيو، ”سپ نه ماريندو آهي ايترو، جيترو سپ جو سراپ. سزا ڏيوس، ته هڪ دفعو ڪائي، هن روز جي ڏک ڏک کان ته ڇٽي پوي.“

خوشيرام ڪمر سان ٻڌل ٽوال جي ڳنڍ ڇوڙي وري نئين سر ٻڌي ۽ پوءِ گيانيءَ جي منهن ۾ چتائي نهاريندي چيائين: ”توکي شايد خبر نه آهي ته مان هن دفعي ڪيس ڪا نئين سزا ڏيڻ تي سوچي رهيو آهيان.“ ۽ هلڪي آهه ڀري وڌيڪ چيائين، ”پر ڇهن ڏينهن ۾ ٻه ڪا اهڙي نئين سزا سوچي نه سگهيو آهيان، جنهن سبب هو اهڙين حرڪتن کان ٻنهه باز اچي.“

گيانيءَ ذرا جوش ۾ چيو: ”ٻارن کي سزا ڏيڻ لاءِ ڇهه ڇهه ڏينهن سوچيندا ٿا وتو. ڪڏهن ڪي ڇهه منٽ پنهنجن ٻارن کي پيار ڪرڻ لاءِ به سوچيو اٿو؟“

-”ضرور ٿي ڪهڙو آهي؛ تون ڪين ايترو ته پيار ڪرين ٿي جو منهنجي پيار جي ڪسر به پوري ڪري ٿي ڇڏين.“

پر ۾ پيل پتلي جي پاڻيءَ مان هٿ ڌوئندي گياني چيو: ”ماءُ جو پيار ته فقط ماءُ جو پيار ٿي رهندو؛ منجهانئس پيءُ جي پيار جي ڪهڙي بوءِ ايندي؟“

خوشيرام هلڪي ڪِل ڪلندي ورائيو، ”تون شايد سچ ٿي چوين.“

گيانيءَ آٿندي ۽ زور سان پاڻيءَ وارا هٿ ڇنڊيندي چيو، ”بس، رکو سچ ٿي چوان؟“

خوشيرام وري به هلڪي ڪل ڪلي چيو: ”اڄ رکو سچ تورو ٿي ٿي چوين. اڄ، مونکان به سچ چوائي ڇڪندينءَ.“

گياني هڪ گنڀير انتظار سان خوشيرام جي مشڪندڙ منهن ڏانهن نهارڻ لڳي. خوشيرام پنهنجا ٻئي هٿ ڊگها ڪري، هنجي ٻنهي ڪلهن تي رکيا ۽ سندس نگاهن سان پنهنجون نگاهون ملائيندي، سرگوشيءَ جي لهجي ۾ چيائين: ”توکي اڄ هڪڙي راز واري ڳالهه ٿو ٻڌايان. پر اها ٻارن کي نه ٻڌائج. ٻڌ، مان اڌ رات جو ننڊ مان اٿي ڪين پيار ڪندو آهيان. ٻنهي پٽن جا فوٽا مان ڪيسي ۾ کڻي گهمندو آهيان.“

گيانيءَ هڪ اونهو ساهه ڇڏي اکيون هيٺ ڪري چيو، ”ڀڳوان توهانکي اِن ڀلائيءَ جا ڀاڙا ڏيندو!“ ۽ اکيان وڏي آنگوڇي سان هٿ آگهندي هن چيو، ”پر وري به الهيءَ کي پيار نه ڇڄبو! جنکي توهين پيار ڪريو ٿا تنکي ته خبر ئي ڪانه ٿي پوي.“

”تون ماءُ جي پيار ۾ ئي پوري رهه؛ توکي پيءُ جي پيار جي ڪهڙي خبر!“

گياني هڪ سرد آهه ڀري ۽ هنجي اکيان سراڪو پاڻي، سومي ماءُ وٽان آئينو آڻڻ لاءِ در ڏانهن وڌي. خوشيرام به لپڪي، سراڪو پاڻي، سندس ڪلهن کي پنهنجي هٿن سان هلڪو زور ڏيئي چيو، ”اڄ تون مونکي ڏاڍو وڻين ٿي!“

سندس هٿن کي هڪ زوردار جهٽڪي سان هٽائي، گياني گهر کان ٻاهر هلي ويئي.

ٽي چار ڏينهن پيا به گذري ويا پر شيام کي ڪا مار نه ملي.

اهي ٿي چار ڏينهن، شيام رات جو اهو سوچي سمهندو هو ته ڪيس صبح جو ننڊ مان اٿاري مار ڏني ويندي. پر جڏهن ڪيس ننڊ مان آٿاري مار ڪين ٿي ڏني ويئي، تڏهن پنهنجي وڏي ڀاءُ رام سان گڏجي اسڪول اُسهڻ ڪان اڳ، گهر ۾ ڪلاڪ اڌ جيڪو سنيرڻ ۾ لڳندو هئس، تنهنجي منٽ منٽ ۾، هو تصور ئي تصور ۾، خوب مار کائي وٺندو هو. ليڪن، جيستائين هو گهر ۾ هوندو هو تيستائين سندس مار کائڻ جو اهو تصور بلڪل ڏنڌلو هوندو هو: مار کائڻ جو سندس تصور اسڪول ۾ وڃي ئي چٽو ٿيندو هو، جتي ئئين ماستر صاحب جي پياري پياري ٻڪواس جي اوٽ ۾، هنکي ڀيءُ وٽان ملندڙ مار تي سوچڻ جو به وقت ملي ويندو هو.

ٿي چار گهرو گهرو سوچيندڙ، من-ميريون سانجهيون ۽ پڻ راتيون آيون ۽ شيام کي بنان مار کارائڻ جي گذري ويون. ۽ ان بعد، هڪ صبح جو، خود ئي سوير پرو جاڳي، شيام بستري مان ٽپ ڏيئي، آتي، ڀيءُ جي سامهون وڃي ڪيس چيو، ”تون مونکي مار ڇو نه ٿو ڏين، يلا؟“

خوشيرام ڪان ڇرڪ نڪري ويو. هن سامهون بيٺل ائين سالين جي ڇوڪري، جنهن ڪيس ’توهان‘ بجاءِ ’تون‘ سڏيو هو، ڏانهن گهوريندي ڪيس سڃاڻڻ جي ڪوشش ڪئي. هي گڏ-جيڏو ڇوڪرو جو شايد سندس ئي پٽ هو، ڇئي چا رهيو هو؟

شيام کي ٽڪ ٽڪاءُ ٿي ويئي. خوشيرام اکيون شوخ ڪري ٽڪ هڻندڙ پنهنجي پٽ جي ماءُ ڏانهن نهاريو.

گياني‌ءَ پريل گلي سان چيو، ”آيا ڪِرُ توهانکي پيار به ماءُ وٽان ئي نصيب ٿيندو ته مار به!“ ائين چئي هوءَ روئي ويئي ۽ شيام سان گڏ رام کي به گهليندي رنڌئي ۾ وٺي ويئي.

خوشيرام نوڪريءَ لاءِ اُسهڻ جي وقت تائين سڀ ڪجهه صبر ۾ ڏسندو ڪندو رهيو.

ساڳيءَ سانجهيءَ جو نوڪري ڪان موٽندي، هو نئون آئينو خريد ڪندو آيو، جو اچي هن گهر جي پٺ ۾ لڳل ڪوڪي ۾ لٽڪائي ڇڏيو.

ڪلاڪ بعد هن ڏٺو ته شيام سندس پير ۾ پاسيرو بيهي، ڏائي هٿ ۾ نئون آئينو جهلي، ساڄي هٿ ۾ جهليل ڦٽوڻي سان سينڌ ڪڍي رهيو آهي. خوشيرام ڏنو آنڌنو ڪري روئي کائڻ ۾ محو ٿي ويو. اوچتو شيام جي هٿ مان آئينو ڇڏائجي وڃي پٽ پيو. رام، گياني ۽ خوشيرام تنهي ڇرڪ پري پٽ ۾ نهارڻ بجاءِ، شيام جي ڇهري ۾ گهوريو. آئينو

پڪو ڪين هو. شيام آئينو پٽ مان کڻي ورتو ۽ آنکي اٿلائي پٿلائي ڏسڻ بعد هو آهو کڻي ٻاهر هلڻ لڳو. گهر جي دروازي وٽ بيهي، هن دروازي کان ٻاهر چانئٺ وٽ آئيني کي وني ستيو. آئينو چيهون چيهون ٿي ويو.

هڪ آڏامندڙ نظر سان گيانيءَ ۽ پڻ رام در وٽ منهن ۾ سونڊ پائي بيٺل شيام ڏانهن نهاريو ۽ پوءِ پيڙيندڙ انتظار جي احساس سان خوشيرام ڏانهن نهاريائون. خوشيرام منهن مان پاڻيءَ جو گلاس ڪڍي، رام ڏانهن نهاريندي ٺهر سان چيو، ”ڏڪر ميڙي ڪٺي ڪنڊ پاسي گند ۾ ڦٽا ڪر، جيئن ڪنهن کي لڳن نه.“

رام حڪم جي بجا آوري ڪئي.

آرام سان روٽي کائي رهڻ بعد خوشيرام منهن ۾ سونڊ پائي بيٺل شيام جي پر مان لنگهي گهر کان ٻاهر نڪري ويو ۽ رات جو دير سان گهر موٽيو.

خوشيرام جي گهر کان ٻاهر نڪرڻ بعد، گيانيءَ شيام کي اچي ٻاجهه سان چيو، ”بلي، هرو ڀرو نقصان ڇو ڪيئه؟“

شيام روئي ويٺو؛ روئندي چيائين: ”پوءِ ڀلا دادا مونکي مار ڇو ڪين ٿو ڏئي؟ گهٽ ڏينهن ڪانپوءِ ڏيندو ته گهٽي مار ڏيندو نه؟“

”چريا، اڳيون آئينو جيڪو تو ڀڳو آهي، تنهن لاءِ دادهن توکي ڪا سزا نه ڏيندو. ڏيڻي هجيس ها ته ڪڏهوڪو ڏيئي چڪيئن ها.“

”تون ڪوڙ ٿي ڳالهائين. آن ڏينهن جو تو چيس ته سزا ڏينس ته هن نه چيئه ته ’مان ڪنهن نئين سزا لاءِ سوچي رهيو آهيان!‘ جڻ ته مون ۽ رام دريءَ ٻاهران بيهي ٻڌو ٿي ڪين؟“

”چڱو ڀلا، جڏهن دادهن توکي اڳئين آئيني ڀڃڻ جي سزا ڏيندو، تڏهن رام ۽ مان توکي ڇڏائينداسين. هاڻي ته سزا کائڻ جو خيال لاهي ڇڏ!“

”توهين ڇڏائيندا اهو سوچي ته هي آئينو توهانجي سامهون ڀڳم.“

”چڱو، بلي؛ هاڻي جيڪو ڀڳئه سو ڀڳئه، پيو نه ڀڃجانءِ!“

”پيو آئينو نه ڀڃڻ جو انجام تڏهن ڪندس جڏهن ٻن انجام ڪندينءَ ته مونکي دادا جي پر ۾ اڪيلو نه ڇڏيندينءَ. دادا گهر ۾ اچي مس ته تون منهنجي پرسان هججان. ۽ هو مار ڏئي ته تون يڪدم ڇڏائجانءِ— يڪدم.“

”انجام! انجام! چڱو هاڻي هل اندر ته اچ مان توکي هڪ سٺي

ننڍي ڇوڪري جي ڳالهه تي ٻڌايان."

پر شيام کي پلنگ تي پير ۾ سمهاري، گيانيءَ جڏهن ڪهاڻي شروع ڪئي، "هڪڙو هو ننڍو ننڍو ڇوڪرو..." ته شيام ننڍي ٿي ننڍي وچ ڪٽي چيس، "پاپي! توکي ننڍن ننڍن ڇوڪرن جون ڪهاڻيون ته گهڻي ايندئون آهن. ڇا توکي ڪا اهڙي ڪهاڻي نه ايندي آهي جنهن ۾ ننڍو ننڍو دادا هجي؟"

ماءُ جي روڻهار روڻ ولوڙجي ويئي. هن هٿ وڌائي پٽ جي وات تي رکيو ۽ ڪِس ڳراهڻڙي پائي، پاڻ به سمهي پيئي. آن بعد گياني ڪهاڻي ڪٿڻ بجاءِ، دل ئي دل ۾ روئندي رهي ۽ شيام ڀريائين ننڍي ننڍي دادا واري ڪهاڻي ٻڌڻ جي انتظار ۾ رهيو. پوءِ پنهنجي ننڍڙي دماغ سان خود ئي اهڙي ڪنهن ڪهاڻيءَ جي تلاش ۾ لڳي پيو ۽ آهستي آهستي جاڳ-جاڳت جا سنڌا ٽپي خوابن جي دنيا ۾ پهچي ويو.

گذريل هفتي مار ڪائڻ جي ڊپ سبب، شيام هلڪي کان هلڪي کڙڪي تي جاڳي پوندو هو. اڄ به اڌ رات جو پاڙي ۾ ڪجهه گوڙ ٿيڻ سبب جاڳي پيو. جڏهن هن ڏٺو ته سندس ماءُ به ڇري پري جاڳڻ واري آهي، تڏهن هن اکيون بند ڪري، ڪن سرلا ڪري ڇڏيا. آهستي آهستي شيام جي ڪنڌ هيٺان ٻانهن ڪڍي، گياني پلنگ تي اٿي ويٺي. کليل دريءَ مان ايندڙ ماڻهن جي آوازن ۽ ڳالهائڻ مان گيانيءَ کي معلوم ٿيو ته ڪي شرابي پاڻ ۾ وڙهي رهيا آهن.

"ڪلياڻ ۾ مڙئا شرابي وڃن ٿا وڌندا" گيانيءَ پاڻکان پاڻکي چيو ۽ ليٽي پئي.

ننڍي ٿي ننڍي ۽ دل ئي دل ۾، ننڍڙي شيام ماءُ جي ان راءِ کي ٺيڪ ڏٺو.

سندن گهر پرسان لنگهندي، هڪڙي ماڻهوءَ پنهنجي همراه کي چيو "...نشي ۾ مار جي خبر ٿورو ئي پوندي آهي..."

شيام جي دماغ ۾ ڪا ڳالهه چمڪي آئي. پنڌرن ننڍن منٽن جي سوچڻ بعد هو ان نتيجي تي پهچي ويو ته پيءُ جي مار کان بچڻ جو ننڍي ۾ ننڍو نمونو آهي شراب پي نشي ۾ اچڻ. پوءِ ته ڇڏائڻ لاءِ ماءُ جو پير ۾ هئڻ به ضروري نه آهي.

سو هو سوچڻ لڳو : اسانجي گهر جي سامهون جيڪو وڻ آهي، وڻ جي سامهون جيڪو دڪان آهي، آن دڪان جي پٺيان جيڪو گهر آهي، تنهنجي پٺيان جيڪو مينهن جو واڙو آهي، تنهنجي هڪ ڪنڊ ۾،

مينهن جي ڪُنڊ پئيان مولو بوتلون پورينڊو آهي. سندس ڏيءُ گنگا ڪيس آتان بوتلون ڪيندي ڏنو آهي. دادا ٻه ڪانئس ٻه بوتلون گهرايون هيون، بمبئي جي مهمانن ڪي پيارڻ لاءِ. ٻي رهئي بوتل ۽ ٽي رهئي بوتل ٻئي ڇپائين. ٽي رهئي بوتل سٺي، ٻي رهئي بوتل خراب .. صبح جو جڏهن بسترو ڇڏي آٿندس تڏهن اهو صبح آرتوار جو صبح هوندو؛ مار کائڻ لاءِ وري ايڏو وڏو ڏينهن هفتي ڪانپوءِ ئي ايندو... پاپي پيسا ڪٺي رکندي آهي سا ته مونکي خبر آهي.

شيام اکيون بند هوندي ئي پاسو ورائي ماءُ کي زور سان ٻاڪي پاتي.

آرتوار جو صبح. شيام بسترو ڇڏي، اٺ ڪلاڪ اندر ڏندڻ پاڻي ۽ ناشتو ڪري ورتو ۽ پوءِ پلنگ جي هڪ ڪنڊ تي پيٽ ڪي ٽيڪ ڏيئي، سليٽ ۽ قلم پير ۾ رکي، ڪتاب ۾ منهن وجهي ويهي رهيو. سندس اِن بدليل روپ کي ڏسي سندس ماءُ، پاءُ ۽ پيءُ الڳ الڳ طور منهن ٻاسي ڪري مشڪيو ۽ دل ئي دل ۾ سرها ٿيا. پر شيام رکي رکي چور نگاهن سان پيٽ ۾ تنگيل آلارام جي سين کي پئي جاچيو ته ڪڏهن ٽيون اٺ وڄائين. ڪيس خبر هئي ته مينهن هجي، واچ هجي، پٺس سالن کان ناهيل پنهنجي نيم انوسار پوري اٺين بجي اخبار ڪڇ ۾ دٻائي، پيڙي دڪائي، گهر کان ٻاهر جو نڪرندو ته وري ڏهين بجي کان اڳ ڪاڪي ڀرومل وٽان ڪين موٽندو.

خوشيرام اخبار ۾ شايع ٿيندڙ سڀهيون ٿلهيون خبرون، ويندي اشتهارن سوڌو، سڀ پڙهندو هو. جنهن پيڍيءَ تي هو ڪاڳريءَ جو ڪم ڪندو هو آتي هنجي پنگتي ۽ سياسي ڄاڻ جي ڌاڪ ويٺل هئي. پر رٽائرڊ مختيارڪار، ڪاڪي ڀرومل وٽ، آرتوار ڏينهن جا پڙهيل بزرگن جي چوڪڙي گڏبي هئي، تنهنجي اڳيان پنهنجي ڄاڻ ڏيکاري سرخرو ٿيڻ لاءِ هو جنسي تڙپندو هو.

پوڻين اٺين بجي رام ڪتابن جو ٿيلهو ڪٺي ماروت وٽ وڃي پڙهڻ لاءِ گهر ڇڏيو ۽ پوري اٺين بجي خوشيرام "هندواسي" بغل ۾ دٻائي، بيڙي دڪائي ۽ مشڪندڙ ڇهري سان ڪنڌ هيٺ ڪري پڙهندڙ شيام تي نظر آڇلي، گهر کان ٻاهر نڪري ويو.

شيام ٽپو ڏيئي چور قدمن سان هلي، اچي ٽيٽ ورتي ته ماڻهس ڇا ٿي ڪري. هوءَ گهر کان ٻاهر پٺين در جي دڪانيءَ تي ماڻ لاءِ برتڻ رکي چڪي هئي ۽ هاڻي ويهڻ لاءِ رنڌڻي مان صندلي کڻي

وڃي رهي هئي.

شيام ڪمري ۾ موتي اچي پٽ ۾ ٽنڪيل هڪ خالي ڪوٺڙي هيٺ لاهي ويڙهي پلنگ تي رکي ۽ آن بعد وري ماءُ کي ڏسڻ ويو ته برتڻ ملڻ شروع ڪيا اٿس يا اڃا نه. خاطري ڪري هن موتي اچي پٽ ۾ ٽنڪيل ڪوڪي مان ڪنجين جو ڇڳو ڪڍيو ۽ پيٽي کولي تي رپيا ڪڍي، تالو بند ڪري وري چابيون ساڳئي هنڌ اچي رکيون.

ڪوٺلن جي ڳوڻ پنيان شراب جي بوتل لڪائيندي، شيام دل ئي دل ۾ ڀاڪي چيو: پينسان بي سمجهه، سونکي چوندو آهي ته تون هل، مان تو بوتل کڻي اچان! مونکي به اٽڪل سجهي آئي؛ چيو مانس ته دادا چيو آهي ته اهڙي نموني کڻي اچي ڪوٺلن جي ڳوڻ پنيان رکجانء، جيئن تنهنجي ڀاييءَ کي خبر نه پوي.

ڀاندا ملي رنڌڻي ۾ رکڻ بعد، گياني‌ءَ اچي ڏٺو ته شيام اڃا جيئن جو تيئن ڪتاب پڙهڻ ۾ مشغول آهي. هوءَ ڏاڍو خوش ٿي ۽ مشڪي شيام کي چيائين: ”مان وڃان ٿي سنان ڪرڻ، رنڌڻي ۾ ڪتو ٻتو گهسي نه اچي، خيال رکج.“

گياني هوديءَ ۾ وڃي اندران ڪڙو ڏنو. جلد ئي شيام پلنگ ڇڏي اٿي ڪڙو ٿيو. هو ٻيءُ جي ڪوٽ جي کيسي مان واچ ڪڍي، رنڌڻي ۾ گهسي ويو.

جلد ئي گياني‌ءَ هوديءَ مان رڙ ڪئي، ”شيام، هي حمام دستي مان ڇا پيو ڪٽين؟“

”ڀاييي ڪجهه نه آهي. ڪارا مرچ آهن.“

”پر ٻلي، توکي کهڙي پئي آهي ڪارا مرچ ڪٽڻ جي؟“ ائين چئي ظاهري ته هوءَ چپ ٿي ويئي، پر من ئي من ۾ سوچڻ لڳي: آخر ته ٻار آهي؛ ڀلي توري من-ماني به ڪري وٺي. پڙهي پڙهي ٿورو ورچجي پيو هوندو. پر چرئي کي راند جي لاءِ سجهيو به ڇا آهي؟ ڪارا مرچ ڪٽڻ! ڪارا مرچ؟ ڪارا مرچ ڀاڻوت آهن ڪٿي؟ ڪارن مرچن کي خلاص ٿئي چار پنج ڏينهن ٿي ويا؛ روز پئي سنيران اڄ ٿي وٺي اچان... ماءُ جي دل ۾ هڪ مبهم مبهم انديشو پيدا ٿيو. کيس انگوڇو هيٺتي هو، باقي بدن کي پوتي ويڙهي، هن هوديءَ جو ڪڙو کوليو.

گيانيءَ جڏهن هوديءَ جو دروازو کوليو ته پڇنڊڙ شيام جي ننهي هٿن ۾ جهليل شراب جي بوتل سندس اکين اڳيان چمڪي، سندس نگاهن ۾ اٽڪي پئي. هڪدم ڪن نامعلوم انديشن سندس من کي

پيڙي ورتو. آن پيڙا وچان هوءَ حمام دستي ڏانهن نه وڌي شيام ڏانهن ڏڪي. شيام بوتل جو بوچ کولي بوتل جو منهن پنهنجي وات ۾ مس وڌو ته ماڻس اچي هڪ هٿ سندس ڪرائيءَ ۾ وڌو ۽ ٻئي هٿ سان بوتل سندس منهن مان ڪيڏي هٽڻ مان به ڪسي ورتائينس.

بوتل هڪ پاسي رکي هن شيام کي ٻه چار چماٽون وهائي ڪيڏيون ۽ سهڪندي چيائين: "سورڪ تون آهين گهٽو گڏ جيڏو، جو شراب جي بوتل، سو به بنان پاڻيءَ جي چاڙهڻ هليو آهين؟ اهي آرڪان تو ۾ وڏا ڪنهن؟ تو بوتل ڪٿان آندي؟"

"تنهنجي پيتيءَ مان تي رپيا ڪيڏي، چوري ڪري، مولي ڪان بوتل وٺي آيس — دادا جي نالي. حمام دستي سان مون دادا جي واچ ڪٽي آهي — ١٠٠ رپئي واري. هاڻي ته دادا مار ضرور ڏيندو ۽ مون تي مار جو اثر نه ٿئي تنهن لاءِ مان شراب جي بوتل..." شيام شوخيءَ مان يڪساهي اچا به ڪجهه چوي ها، پر ماڻس کيس غصي مان ڪٽي، ويچارا ڏيندي چيو، "مونتي مار جو اثر نه ٿئي!" ۽ سندس پٺيءَ تي ڪجهه عدد چنبا وهائيندي، سهڪندي ۽ چوندي رهي: "مان به ته ڏسان ته مار جو اثر ڪيئن نٿو ٿيئي. سٺا، هيڏڙي ٿي هيڏا مڪر ڪرڻ هليو آهين! تنهنجي مڪر جو علاج ٿي مار آهي. هاڻي جو هاڻي دادهن کي ماڻهو موڪلي تنهنجي اها جنڙي ٿي ڪيايان!"

شيام کي ماءُ هٿان مار کائيندو ڏسي، پاڙي جا ٻه ٻار سندن در وٽ اچي جمع ٿيا هئا. گيانيءَ رڙ ڪري چيو: "اڙي ڪمار، رميش، وڃو ڪاڪي ڀيرو مل جي گهران شيام جي پيءُ کي ته وٺي اچو! وڃو، جلدي وڃو!"

شيام هن مهل تائين چپ چاپ ۽ هڪ قسم جي ڏينپائيءَ سان سڀ ڪجهه ڏسي سهي رهيو هو. ڪمار ۽ رميش کي ڊوڙندو ويندو ڏسي سندس ڏيڊر ڊرا ٿي ويا. سندس تصور ۾ پنهنجي پيءُ جي نهايت ڀوائتي تي وڏل شڪل جا خط-خال اڀري آيا. ڪانئس هڪ سنهي ڇيخ به نڪري ويئي. اوچتو هن هڪ زوردار جهٽڪي سان پنهنجي ٻانهن ماءُ جي هٿ مان ڇڏائي ورتي ۽ اچانڪ ڏيئي گهر ڪان ٻاهر نڪري ويو. گهر ڪان ٻاهر ٿي، هڪ دفعو به گهر يا ماءُ ڏانهن نهارڻ بنان، هن وٺي اسٽيشن طرف ڊوڙ پاتي.

آهو ڏينهن، آها رات ۽ آن بعد ڪيترائي ڏينهن خوشيرام ۽ سندس پاڙي جا ماڻهو شيام کي ڳوليندا رهيا — ۽ اڄ شيام کي گهر ڪان ڀڄئي پنج سال گذري چڪا آهن.

الطافـ جو پورو نالو الطاف نبي عباسي آهي ۽ سندس والد جونالو گل حسن عباسي آهي. هو ١٠ جولاءِ ١٩٤٢ع تي، ضلعي خيرپور جي ڳوٺ صوبي ديري ۾ ڄائو. ابتدائي تعليم ڳوٺ ۾ وٺي، پوءِ هاءِ اسڪول تائين تعليم، حيدرآباد، نواب شاهه، خيرپور ۽ سکر ۾ ورتائين ۽ ١٩٥٨ع ۾ مئٽرڪ پاس ڪيائين. ١٩٦٠ کان ١٩٦٥ تائين نواب شاهه جي ڊي.سي هاءِ اسڪول ۾ استاد ٿي رهيو، ۽ ساڳئي وقت تعليم جي شغف کي جاري رکندي، ١٩٦٢ ۾ بي.اي، ١٩٦٤ع ۾ ايم.اي (سنڌي) ۽ ايل. ايل. بي جا امتحان پاس ڪيائين. سال ١٩٦٥ ۾ ڪجهه وقت لاءِ جيڪب آباد جي گورنمنٽ ڪاليج ۾ ليڪچرار ٿي رهيو، ۽ هن وقت نواب شاهه ۾ مشهور ناول نگار قاضي فيض محمد سان گڏ وڪالت ڪري رهيو آهي. شاعريءَ جو شوق پنهنجي ناني، مرحوم امام الدين 'ضامن' جي صحبت مان پرايائين. پنهنجي ڀاءُ تنوير عباسي کان سواءِ ، نواب شاهه ۾ رهائش دوران، بردي سنڌي ۽ بشير موريائيءَ جو ساٿ مليس، جنهن ڪري شاعريءَ جو وڌيڪ چاهه جاڳيس. سنڌي ادبي سنگت جي ڪچهرين دوران سندس مشق ۾ اضافو ٿيو. سندس پهريون شعر ماهوار 'هلال پاڪستان' ۾ ١٩٥٨ ۾ ڇپيو. سماهي 'مهراڻ'، ماهوار 'نئين زندگي'، 'روح رهاڻ' ۽ مختلف اخبارن ۽ رسالن ۾ سندس شعر متواتر ڇپبا رهيا آهن. غزل، نظم، وائي، گيت، قطعا، مختلف صنفن ۾ طبع آزمائي ڪئي اٿس. خاص طرح گيت ۽ وائيءَ ۾ سندس طبيعت وڌيڪ موزون نظر اچي ٿي. سندس ڪجهه اڻ ڇپيل شيون اڳين صفحن تي ڏجن ٿيون.

الطاف

قربت اسانجي قلب جي مهمان نہ ٿي وڃي
ڪٽ پيار ۾ ڏکن سندو سامان نہ ٿي وڃي
منهنجي نظر جو گل جدا مونکان نہ ٿي وڃي
گلزار دل ٻهار ۾ ويران نہ ٿي وڃي
ڊپ آ متان ڪڪر ٻہ ولي منهنجو غم نہ ڪن
جهڙ ڪي ٻہ منهنجي درد جو ارمان نہ ٿي وڃي
مونکي وسار سونهن ۽ سڪ جا مجسما
۸ تو لاءِ منهنجي دل ٻہ پريشان نہ ٿي وڃي
الطاف پنهنجي شعر ۾ ايڏي نہ آهہ پير
۱ هيءَ آہ ڪنهن جي سور جو سامان نہ ٿي وڃي

گلن جي گود ۾ ٿيا خار گروي
رکيا منصور سيئي دار گروي
ڏئين جي پنهنجي دل مونکي تہ ڇا ٿيئي؟
دلين جا تو رکيا انبار گروي
زماني کان فقط هڪ هڪ گل وٺڻ لئہ
رکيم پنهنجا سيئي گلزار گروي
وڏو دنيا کي تو الجهن ۾ موسل!
وٺم آهن سنڌ ۽ اسرار گروي
کيو قابو نياز آهي تو منهنجو
رکيا مون تنهنجا سڀ آزار گروي

جنهن سان وهي اوير اور
تنهنکي پيو هئو ساڳيو غم ١
جنهن پيو مونکان مرڪ گهري
تنهن کان لڙڪ ڪسي ورتم

سهڻي ڪندن جي سيج مٿان
سهڻا سُرها خواب ڏٺم ٢
رهبر هاڻ مونکي نہ رول
مس مس کُولي راھ لڌم

ڏس تہ حياتي تنهنجي لاءِ
ڪيڏا ڪيڏا سور سٺم ٣
جنهن کان مٺڙو درد مليو
تنهنکي ڳيڙو ڳيت ڏنم

اونده ماڻ پريل دنيا کي
جيءَ جلائي جوت ڏنم ٤
اڃا تہ الفت وندڙي آھ
ونڻو آهي پيو جنم

لکي پيو جيڪي بہ وڻيس
منهنجي هٿ وس ناھ قلم

●

سوجهرو ناھ ڪو ستارن ۾
لطف ناهي حسين نظارن ۾
ڪڏهين گلزار ۾ لڳي ٿي باھ
ڪڏهين گل ٿا ٽڙن شرارن ۾
درد دل ايترو وڌي ويو جو
باغ دل ويو سڪي بهارن ۾
ماڪ مکڙين جا لڙڪ ٻڄي پئي
ڏس تہ گل ٿا روئن بهارن ۾
گل ٿيندي ضرور خار ڇني
مکڙيون ڇو رهن تيون خارن ۾؟
مون مسرت کي آھ قربان ڪيو
ڇو رکان آس پو بهارن ۾
آھ اونهي ۾ زندگيءَ جو لطف
ڪيف ناهي رهيو ڪنارن ۾

●

قسمت

منهنجي قسمت ڪاري ڪاري
منهنجي همت پياري پياري
جنگ ٻنهي جي آهي جاري
وڪٽي پنهنجي پونجي ساري
همت ڪي ڏيندس مان سهارو
ٻو اي يارو، منهنجا يارو
قسمت پنهنجي آڻ مڃيندي
همت جڳ ۾ سرهي ٿيندي
سونکي سارو ڏيهه مڃيندو
هرڪو لاهي وهم ڇڏيندو
قسمت ڪي ڪوئي به نه پڇندو
همت سان ئي اڳتي وڌندو

ڪنڊا

راهه گل ۾ اگر ڪنڊا ايندا
منهنجي دل ۾ سمائجي ويندا
خار ئي گل جي راهه آ ساٿي!
خار ئي منهنجا رهبر ٿيندا

مان ڪنڊو آهيان ڪنڊن سان پيار
مونکي گل ڏي وٺي وڃن ٿا هو
راهه ۾ جي ٿو بي خبر ٿيان مان
جاڳائڻ لئه مونکي چڀن ٿا هو

ڪسوٽي

سون کي جيڪا ڪري روپي کان ڌار
جنهن جي تن من ۾ سدائين سچ جي سار
سچ کي سچ جيڪا سدا چوندي رهي
ڪوڙ کي سچ ڪرڻ کان ڏڄندي رهي
جنهنکي ڪچ کي سچ چوڻ جو ناهه حق
سچ جي سڪ جو جا ڏئي جڳ کي سبق
حق ۽ ناحق پرکي جنهن جو هڪ ڇهاءُ
جا ڪري ڪنهن کان نہ ڪوئي لڪ لڪاءُ
جا چڱائيءَ، سونهن سچ تي ڏئي ٿي ساهہ
آهہ جنهن جو پريت سان ابدي نباهہ
جنهنجي جوڀن ۾ نہ اچڻو آ زوال
جا ٽڪل راهيءَ جي لئہ گهوڙيءَ مثال
جيڪا اونداهيءَ ۾ پڻ چوڏهينءَ جو چنڊ
جا چمڪڻ ۾ زهرہ، اصلي آهہ ڪنڊ
جا ڪپت کان گنگا وانگيان پاڪ آهہ
جيڪا جڳ جي ظلم اڳيان بي باڪ آهہ
ڪوت ڪچ جا هڪ گهڙيءَ ۾ جا پڇي
ساري دنيا ٿي جنهين کان ونءُ وڃي
جيڪا ناحق کي ڪري ٿي بي نقاب
آندا جنهن تاريخ ۾ ڪئي انقلاب
جيڪا ماڻهوءَ جي سچائي زندگي
آهہ دل شاعر جي اهڙي ڪسوٽي

ڪڪرن کي ڇيري بہ رکي ٿي ڌرتيءَ تي چانڊاڻ
چانڊوڪيءَ کي ڪيسين روڪي ڪڪرن جي ڪاراڻ

دوها

حسن جي لاءِ هاس سان حيران، مونکي چنڊ سڏيو
نديءَ ڪناري پڌل جهنگيءَ ۾، چمڪي پيو چڻ ڏيو

دنيا ڪوڙ سراپا ساري تون ٿي سچ سقراط
دنيا اونده پات مگر تون پرهہ ڦٽي پربات

گيت

توکي ساري ساري سائين !
جاڳي پيا جذبات
ڇا ٿيو اگر نہ آئين ۽ رات

چنڊ وٺن مان جهاتي پائي
ڪجهہ مسڪائي ڪجهہ شرمائي
مونسان ڪري پيو بات
... نہ آئين ۽ رات

ڪڪرن مان ٿي سور سليا مون
هر ٿي رنا جي لڙڪ جهليا مون
رئندي ٿي پرڀات
... نہ آئين ۽ رات

جيئن جيئن وڄ چمڪاٽ ڪريتي
منهنجي دل تيئن مڏڪا پريتي
لڳن ٿا کهري ڪات
... نہ آئين ۽ رات

دريا ڪنهنکي ڀوڙي ڪناري
ڪنهنکي موجن ۾ ٻيي تاري
توکي ٻہ ساڳي ڏات
... نہ آئين ۽ رات

هر دم منهنجي دل ۾ رهين ٿي
ڏک ۾ سک ۾ ياد پوين ٿي
هر دم تنهنجي تات
... نہ آئين ۽ رات

مون لئہ ڪا بہ نہ آهي ڪم جي
جهڙي رات آ درد ۽ غم جي
تـــهڙي شـــب بـرات
... نہ آئينءَ رات

صبح تيڻ سان ڊهي ويا سي
توسان ملڻ لئہ اڏيا هئم جي
خـوابـن جـــا مـحـلات
... نہ آئينءَ رات

گيت

لڏيءَ ڪناري آءُ الا او
آءُ ڪريون ڪا روح رهاڻ

منڙيون منڙيون ڳالهيون ڪرائين
موجن منجهہ اڇي وڇي جيئن
مـانـيـڊو دريـا الا او
... ڪا روح رهاڻ

تنهنجي ياد جي ذهن تي اڀري
رات سياري جي ڪيئن گذري
لڳي اتر جو واءُ الا او
... ڪا روح رهاڻ

گهڙي پلڪ تہ ملي آ منڙي
سا بہ نہ کهار رلي ۽ روئي
آءُ ڪريون سرچاءُ الا او
... ڪا روح رهاڻ

ڦتن پرسوائي

البيلي نار

هڪ البيلي نار، نهرجيان، لوڪ ڇڏي آمنگن ڀري
دل ڪٺي،
هلي ساگر سندي ساجن سان ملڻ
ڳائيندي ، جهومندي پئي وڃي
خوشيءَ سندس جو پار ئي ڪين!
اندر ۾ آڪير اِلاهي پرين پسڻ جي
ملي سمائجي وڃڻ جي
ڪئين ته هئس من ۾ مرادون سانديل
پر الا!
هن هڪ ٻه نه پڇايس
نه مرڪيو، نه نيڻ ئي تڙيس
نه گلي مليس نه چاه مان چميائينس
مانيٽو ۽ سانت چت
فيلسوفن جيان پنهنجن پورن ۾ پورو
ننيڍڙي ڪنوار ڳري جو ڳري ميڻ جيان
چپ ئي چپ ڪنڌ وني ليٽي پئي ،

هنئون پئي جهجيس
من ۾ پئي چوي: هاءِ هاءِ، منهنجو انگ اڙيو هن
نرموهيءَ سان!
منهنجو ساهه اڃي تو ۾ اٽڪيو آهي!
سدا توکي پسندي رهڻ جي آس ڪئيو پئي ڦران
ڏسندي دل پئي آڇلون ڏئيم
لهر جيان!
سڄي ڏاڍي ٿي ڪانءُ!
آڏو ويٺو رهيم ته پئي تڙان ۽ تران
رهائين ۾ رتي رهان پهرن جا پهر
پاڻ سندي ياڳ واري ڪا يانيان ڪانءُ!
پر جنهن ويل تون بي آونءِ اچانڪ پر سان آٿيو وڃين
تڏهن من ۾ پئي چوان: هاءِ هاءِ، منهنجو انگ اڙيو
تو نرموهيءَ سان!

چنچل هي منهنجو من، ويڳاڻو ٿي پوي تو وٽ پنيان!
تنهن ڏينهن آسمان هو ڪڪرن سان ڪارو
هير تي منو منو ڳاتو
پنن ۾ پاتي هئي چير ڪٽي!
بي چئي هيءَ منهنجي دل رهي ٿي ڪين
بيٺي نچي!
توسان اچي انگل ڪيم:
پريتم، اڄوڪي ڏينهن مونکي اڪيلو ڇڏي ڪاڏي
باهر نه وڃ
تو مرڪي ڳالهه ٿي ٽاري ڇڏي
پڳلي! اهڙا ڏينهن ته روز روز پيا ايندا
چئي، نڪتو وئين
پٺ ورائي ڏٺئي ۾ ڪين!
تنهن ساعت منهنجو هنيون جهل ٿي نه ڏي
نيڻ پئي ٽميا

دل ۾ ٻڌي چوان: هاءِ هاءِ منهنجو انگ اڙيو تو
نرموهيءَ سان!

سڀ آهي هن سڪتي ياڳ جي وس!
نجاتان الاجي ڪهڙيءَ ڪهڙيءَ توسان ٻيچ پيم
سڀي قابو ڪٿي ڪئي منهنجو ساهه
هاڻ توکان ٻل ٻه پري رهيو نٿو ٿئيم
جت تون وسين تت منهنجو من ٻه ڀيو پنڪي
چت ۾ چڻ ٿي ڪينهي
چوان: توکي ايترا سک ڏيان
ٽڙندو رکان
جو تون سدا مونسان ٿي جڙيو رهين
نه کسڪين نه وڇڙين
نه پلجين نه پڇين
صرف توکي پاڻ جو هي لوبڙ!
ٻر جڏهن چت ڏاڍو ڪري تون ڏينهن جا ڏينهن
ٻري گذارين
تڏهين منهنجو من پيو ڦاٿي ٻراٿي ڪاڳر جيان!
سارو سارو ڏينهن وڃي هنجون هاريان
چوان: هاءِ هاءِ منهنجو انگ اڙيو تو نرموهيءَ سان!

امداد حسيني

تشبيه

تنهنجو منهن
هو بهو تو جيان !
زندگي آهي پياري
حسين ۽ جميل
مه جبين مه جبين
مه لقا مه لقا
مرڪندڙ مرڪندڙ
بي خبر بي خبر
دلنشين دلنشين
دلربا دلربا
گلفشان گلفشان
گلبدن گلبدن
خوش نظر خوش نظر
خوش ادا خوش ادا
هو بهو تو جيان
بيوفا بيوفا !

گوري

گوريءَ تي ڳچ
ڳچ تي ڪاوا
ڪاون ۾ پيو سورج جرڪي
ڇوري ڇرڪي
ڇرڪ ڇرڪ تي ڇم ڇم تي مرڪي
مرڪ مرڪ تي دل تي سرڪي

سزا

گلن تي ماڪ پئي ، ڇوسجي وڏي ۽ سڄ
سموري رات انڌيرن جي سمنڊ ڪي جهاڳي
بسنت رات جي دهليز تي جڏهن پهتو
ته ڇا ڏنائين ته هڪڙي گناهگار ڪلي
سهاڳ جهڙي ۽ ننڍي نيٽي لرم لرم ڪلي
ٽڙڻ کان اڳ ۾ پئي ڪنڊي جي ڇنب تي لڙڪي

قمر شهباز

درد جي ڪائي لاٽ اٿي آ
دلڙي ھائي ڏيرج ڪھڙو — ؟

ڪھڙي ڪاڪ پڪاريو آھي
ڪھڙي مومل ساڙيو آھي
ڪھڙي نيرون سُر جي ڪارڻ
روم ڪي ٻيھر ٻاريو آھي — ؟

ڪھڙي چنڊ، چڪوري ٻنجي
پنھنجي پاڇي پاڻڻ خاطر
ٻن ٻن روئي ڳايو آھي
پرينءَ ڪي پرپائڻ خاطر — ؟

لاٽ

مان راڻو ناھيان —
راڻي جو ٻھروپ سھي
پوءِ ٻي آخر ڪينءَ چوان
ڪھڙيءَ چانڊوڪيءَ جي خاطر
آيو آھيان:
جنمن جي پھچاڻ چڙي
ابديت جا اھڃاڻ چڙي
چاھت جي چانڊاڻ چڙي
پنھنجو آيس پاڻ چڙي — !

منھنجا ھمدرد — منھنجا قاتل
اوري آءُ، تون اوري آءُ —
منھنجي دل جي ويرانن ۾
ڪاري ڪاري ٻات تہ ڏس — !

••

بوند بوند لڙ ترسيو آهيان
اندر جي اوُسات ته ڏس — !
اميدن جي، آشنائن جي
صدين کان جا سانڍيل آهي
دل جي گھائل گھراين ۾
درد جي ڪائي لاٽ ته ڏس — !

ڪو ته هجي جو اکڙيون ڌوئي
آنسو ميڙي، مالا پوئي
ڪو ته هجي جو پريم سوئي
دل جو درد ڇپائي، روئي — !
ڪو ته هجي — لا ! ڪو ته هجي —
ڪو ته هجي مون ديواني سان
هن ويراني بستيءَ ۾ — !

سنگتين جا سهڻا ساٿي
مون ته وڃايا مستيءَ ۾ — !
ڪو ته هجي

واڌي

نگر نگر جو ننگو ماڻهو
هوڏ ڪري ٿو هستي ۾ — !
ڪو ته هجي

پنهنجي ڪارڻ پوڄارڻ ۾ي
پيار وڃايو پستيءَ ۾ — !
ڪو ته هجي

قمر شهباز

دوها

پري پري کان واجهائي ٿو، اڄ ڇا لاءِ پتنگ
اڄ ڇو ويٺا ويٺي روئي، ڇپ ڇو آهي ڇنگ — ؟

اڄ ڇو منهنجي من ۾ ڪوئي مرڪيو ناهه ڪنول
بات ٻات تي ٻرجي آيون، اکڙيون هاءِ، اجهل — !

گنگا جمنا کان ٻي پوتر هيءَ نيڻن جو نير
تير ڇپوئي، ويـر بنايو سنگم آهه سرير — !

پياسا پپاڪا، هاريا ڳولي، مڌ جهڙي ڪا منڌ
هرڻيءَ جهڙي هوڏ جنهين جي، ساهن منجهه سڳنڌ — !

مڌ جهڙي ڪا منڌ ٻـلا ڇو ڳـولي منهنجو جيءُ
اکڙين سان اکڙين ۾ اوتي، چوي ”ڇريا هي پيءُ —“

مڌ جهڙي ڪا منڌ الا، ڇو منهنجو ڳاراٽو ٿو ڳولي
سهسين ساوڻ آيا ليڪن، ڪوئي ڪيپ اسانجا ڪولي — !

مـڌ جـهڙي ڪـا منڌ، ٻـلا ڇـو ڳولي ڳـاراٽو
جنهن ريءَ مـوڪـو ميخانو آ، ساقي آ ساٽـو — !

٥٧

نذير قاضي

Translated

وائي

پنبڻين ۾ جو پاڻي آيو، تنهن ۾ درد هزار اوا ديوي
تنهن ۾ درد هزار
ويرانن ۾ پٽڪن، تڙپن، پياسا پنهنجا پيار اوا ديوي
تنهن ۾ درد هزار
گلشن، صحرا، چوندي چوندي، خوشيءَ کنيا سين خار اوا ديوي
تنهن ۾ درد هزار
جنهن تند جونا گُڙهه جلايو، تني ٻئي ساتار اوا ديوي
تنهن ۾ درد هزار
سچ جا ساٿي، رند الستي، دور نه پائڻ دار اوا ديوي
تنهن ۾ درد هزار
پيت رکاڻو چرنن تنهنجي، لڙڪن جا هي هار اوا ديوي
تنهن ۾ درد هزار

نظم

وڃين ٿي ته دل ته ــي ليچي ۽ اچي
ائين جيئن لڳا کنهن هرڻ کي ڪي تير
يا کنهن بي زبان جي سريءَ تي ٻُي سير
سندم دل جي ديوي عرض اهي هي
خدارا! نگاهن کان پاسي نــــ ٿي

قطعو

محبوبين ته الفت وڏو جرم آهي
محبوبين ته انجام انجو پيانڪ
مگر جيسين 'ڪيوپڊ' سندو ڪرم آهي
ته ملنديون ٿي رهنديون نگا هون اچانڪ

جواس سپروالي جديد فرانسي شاعر آهي. هو بودليئر Baudelaire ۽ ان کانپوءِ ولٽ وٽمئن Walt Whitman کان متاثر ٿيو، پر هاڻي بين‌الاقوامي ادب ۾ پنهنجو جدا رنگ قائم ڪيو اٿس. هو شاعريءَ کي هڪ اهڙي خواب جو نتيجو ٿو سمجهي جيڪو لاشعور ۾ لڪل آهي، پر هو بي مقصد خواب ۾ يقين نٿو رکي. هو خوابن ۾ به هڪ نوس حقيقت جو متلاشي آهي. هنجي خيال ۾ شاعري لاءِ ڪا خاص ساعت يا محرڪ جي ضرورت ناهي. هو شاعر کي به سائنسدان وانگر هر وقت ڪم ۾ مشغول رهڻ جو مشورو ٿو ڏئي. اڄڪلهہ هو پئرس ۾ رهي‌ٿو.

جولس سپرولي

تنوير عباسي

ڪيڏي ڳوري آ زمين

ڪيڏي ڳوري آ زمين
ڪيڏي ڳوري آ زمين
هر ڪنهن ماڻهوءَ کي آ پنهنجي ڪلهن تي پنهنجو بار
هر ڪو پنهنجي زندگيءَ ۾ آ مصيبت سان دوچار
بار مردن تي رکو کي مڻ متي
آهي پر جڙن متان ڌرتي سڄي
سارو ڳولو آهي جڙن جي پڻن تي هاءِ هاءِ
ائٽلس — او ائٽلس آهيون اسان سڀ تنهنجا يار
بي شمار آهيون اسين ۽ بيڪران ۽ بي قرار
هاءِ هي ڌرتيءَ جو بار
هاءِ هي ڌرتيءَ جو بار!
هيءَ ڌرتي آ اڪيلي هيءُ ڳولو آهي هڪ
پو بہ هر هڪ کي اهو ڪٿو الڳ آ — هر پلڪ
ننڊ جي گهرائين ۾ پيي ٿئي محسوس ٿڪ
(ڇو تہ ننڊ ۾ پيي اسان تي بار ڌرتي جو پيل)
ڇڇي ويو آ روح ان بوجي کان پنهنجو بار بار
هاءِ هي ڌرتي جو بار!
روز جي معمول کان ڳوري لڳي ٿي هيءَ زمين
جنگ جي دوران ۾
۽ اسان پنهنجي ٽڪل ٻانهن ۾ انجي درد کي
ڄاڻندي، هر دم، ٻڌون ٿا انجي آهي سرد کي
درد جون دانهون سندس عرشين اڏن
۽ خلائن ۾ ڪيو واڇٽ وڃن
پر اسانکي هيءَ ڌرتي، درد جو ڳولو ڪٺي
اڳتي وڌنو آ اڄا
اڳتي وڌنو آ اڄا
جيئن اهو 'اڄ' کان وڌي
اڳتي — 'سڀاڻي' ڏي هلي

مولانا احمد ملاح، پنهنجي طرز جو، سنڌي ادب ۾ واحد شاعر آهي، جيتوڻيڪ سندن ڪلام جا پنج مجموعا — ’گلزار احمد‘، ’گلشن احمد‘، ’بياض احمد‘، ’هيڪڙائي حق‘ ۽ ’فتح لواري‘ شايع ٿي چڪا آهن پر بدنصيبيءَ سان اهي عام پڙهندڙن تائين نه پهچي سگهيا. جنهنڪري مولانا صاحب جي ڪلام جي ڏاڪ فقط هڪ طبقي تائين رهي. مولانا جي شاعري، جهڙي سادي ۽ سليس زبان ۾ دل نشين آهي، اهڙي ئي حقيقت بياني ۽ خوش اسلوبيءَ جي ڪري روشن ۽ رنگين آهي. سندن شعر ۾ جت مذهب ۽ رسول ڪريم سان محبت جي جهلڪ نظر اچي ٿي اُت ئي پنهنجي عظيم وطن سنڌ ۽ پنهنجي قوم سان غير فاني رغبت ۽ پنهنجي ماحول جي مڪمل ترجماني پڻ موجود آهي. مولانا جي ڪلام کي، مضمون جي لحاظ کان ڇهن حصن ۾ ورهائي سگهجي ٿو: ناصحانو ڪلام، عاشقانو ڪلام، مدحيه ڪلام، طبيعي ڪلام، هجويه ڪلام ۽ توحيدي ڪلام — ۽ شعر جي سڀني صنعتن تي پڻ طبع آزمائي ڪئي اٿن: غزل، ڪافيون، مسدس، مخمس، مربع، سه حرفي ۽ مثمن ۽ بيت وغيره به بي انداز چيا اٿن. ڪين عوامي شاعر چئجي ته وڌاءُ بلڪل نه ٿيندو. سندن شعر ۾ رواني ۽ تجنيس حرفي جو ڪمال آهي جنهنڪري هر خاص ۽ عام جي زبان تي آسانيءَ سان اچي ٿو. مولانا جهڙي طرح شاعرانه حيثيت ۾ عظمت رکي ٿو تهڙي طرح سندن شخصيت به عظيم آهي. پاڻ پنهنجي چمار ۾ جنهن خلوص ۽ محبت سان پنهنجي عزيز وطن ۾ پيدا ٿيندڙ هر بدعت ۽ برائيءَ خلاف آواز اٿاري، وقت بوقت پنهنجي جادو بيانيءَ سان، سنڌي عوام کي سجاڳ ڪري، نيڪيءَ جي رستي ڏانهن گامزن ٿيڻ جي همت ۽ تقويت پئي بخشي آهي، سا نهايت قدر جوڳي آهي. مذهب ۽ ادب جي خدمت ۾ مولانا جي بي عظيم پيشڪش قرآن شريف جو منظوم سنڌي ترجمو آهي. هن پيري مولانا جي انهيءَ شعر جي خزاني مان ڪجهه موتي چونڊي پيش ڪجن ٿا.

مولانا احمد ملاح

بسم الله

اول نام الله جو، برڪت بيشمار
سو ڏيهن جو ڏاتار، سو سڀاجهو سڀڻ پرين.

الحمد لله

آهي هڪ الله کي، تعريف توڙ تائين
جو جڳا جڳ جڳن جو، ڏئي ڏريائين
ڏاتار ڪل ڏيهن جو، سخي سدائين
سڀاجهو سائين، حاڪم روز حساب جو.

توکي پوڄيون پاڪ ڏئي، رکي چاهه چڱون
توکان مدد مڱون، آهيون تنهنجي آسري.

رب اسانکي راهه، سائيم سنئين سهائيين
واحد وات انهنجي، جن تي وڙ ڪيئي وهواهه
ڏاران تن ڏارين، جن تي ڦهرن ڪاهو ڪاهه
پڻ نه مورک مورهين، جي گس ڪنان گمراهه
آمين يا الله! آڪا عرض اگهائيين!

(بسم الله ۾ سوره فاتحه جو ترجمو)

سؤ هٿ

تون ڇڱو، تنهنجون ڇڱايون، ساڻ ڇڻ پڻ ڳائيان
پيچ پنڙي رات تنهنجا، پال ٻڻ ٻڻ ڳائيان
تون سوايو، تو سوا سؤ هٿ، ٻه سؤ، لڙ مون نه سئو
تنهنجو رڳ رڳ ۾ رڳوئي، راڳ رڻ رڻ ڳائيان
اپ اڇو ڇانيو اڀن، اڇرانڊ اڇڙو اڇ لڳي
هٽ ڪوي ۽ هٽ ڪوي، ڇا ڪيل ڪڻ ڪڻ ڳائيان
پونر 'پون پون' باغ ۾ ڪن، پون منجهان پون ڦوڙ ڪوڙ
پٽ ڇيهو، ڊٽ پٽ ڇيهو، ڇيهن جي ڇڻ ڇڻ ڳائيان
تنهنجي تسبيح ٿو پڙهان، سبحان تيري صاحبي!
جهنگ، جر، پٽ، جوءِ جبل، جهونگار جهڻ جهڻ ڳائيان
تات طوطن جيئن تنهين تون، توڙ تاڙن جيئن تنوار
ڪونجڙين جيئن ڪرم تنهنجا، ساڻ ڪڻ ڪڻ ڳائيان
ڪرڪٽان ڪرا جي اهين ڪر، تنهنجي ڪرمن جي ڪري
تنهنجون ڳالهيون ڳوٺ ڳائيان، تنهنجا ڳڻ ڳڻ ڏائيان
آهه 'احمد' عهد ڪان، تو هڪ احد جي آسري
تون سپاجهو سڌ ونهيون، سڌ منهنجو سڻ سڻ ڳائيان

نه ڇاتم مون وڏان ويندين، ته لالن لنئون نه لايان ها
مٺن جي موڪلائڻ کان مهندئين موڪلايان ها
هلي وس جي سندم هڪ وار، وارڻ يا وهارڻ ۾
ته ڪوهن تان ڪنواتن کي، جبل جهاڳي جهلايان ها
مٺا محبوب توکان پوءِ، مرڻ جي جي هجي موڪل
ته راڻڻ لاءِ راڻين جيئن، جسم جيٺري جلايان ها
وڇوڙي وانگر وڇوڙي ڪو، وهانيم سول سڀن ۾
ولڙ مان جي وري نڪري، ته ور ور ڏيئي ولايان ها
سڄڻ تنهنجون سڪون مونکي لهن جي لوڪ کي ڏسندي
ته اڪين آسرو البت، پسي پريون پلايان ها
اٻيريو نعمت الله مان، نفيسن نينهن جو ناتو
اڇي ها ڪو اتان احمد، ته البت ڪجهه آلايان نا

●

اڄ تہ باغن ۾ بهاريون، واهہ! قدرت رب ڪريم
اڄ ٻہ ملڪن تي ملهاريون، واهہ! قدرت رب ڪريم
ڇا ڏسان وڄڙن وراڪا!، ڇا ٻڌان گجگاهہ گوڙ!
ڇا هوائون هير واريون!، واهہ! قدرت رب ڪريم
ڪالهہ ميٽيون ملڪ تي، ميريون لڳيون تي ماڙيون
اڄ سرائون صاف ساريون، واهہ! قدرت رب ڪريم
ڪار پٺيان ڪار ڪڪرن، ڪيترو ڪاهون ڪٽيان
ڪر اچن ڪونجون قطاريون، واهہ! قدرت رب ڪريم
جهڙ جهميو، جهوري لٿي، جهانگين وساڻون جهوڙيون
پٻ پروڪا، ڪير پاريون، واهہ! قدرت رب ڪريم
ڇا چوان چانڊوڪي چٽن ۾ ! ڇا ڏسان ڇانئون ڇمرا!
ڇا ٻڌان ٻوليون ٻہ پاريون، واهہ! قدرت رب ڪريم
وس ٿئي واسي وريا، واسيا ولين وڻ ٽڻ ولهار
ٻوهہ ٻهڪن، توهہ تاريون، واهہ! قدرت رب ڪريم
واهہ! گلزاريون گلن جون، واهہ! گولون، واهہ! گاهہ
واهہ! ساوڪ، واهہ! ماريون، واهہ! قدرت رب ڪريم
واهہ! ڇينگارون ڇڙن جون، منجهہ چلر ڇيڙها ڇرن
ڪئين ڪڪيون، ڪنديون ٻڪاريون، واهہ! قدرت رب ڪريم
ڇنگ چونريءَ چوريو، ويئون چڙهي چوٽيءَ مٿي
ٻهِ گهمن پٽ تي پٽاريون، واهہ! قدرت رب ڪريم
گاهہ گوڏي ڪان لنگهي ٿيا، گيهہ گهاگر ۽ گهڙا
ٻرهيون ٻهڪڻ ٻنڪاريون، واهہ! قدرت رب ڪريم
سر ڪيا ساوا، سڪل داٽي منجهان، دانا ڏٺي
ڇا سندس ساراهہ ساريون، واهہ! قدرت رب ڪريم
ڏينهن ۾ ڏيهہ لئي ڏيو سج؛ چنڊ تارا رات ۾
بجليون باريءَ بهاريون، واهہ! قدرت رب ڪريم
جر منجهان جيئرا بنائي، ذات مان هر ذات ڪي
صورتون سڀئي سونهاريون، واهہ! قدرت رب ڪريم
آب آباديون عجب، 'احمد' چوي عبدالمجيد!
آهہ تہ گذجي خوش گذاريون، واهہ! قدرت رب ڪريم

ڪافي

ڦٽو سک سومرا! منهنجو، سٿي ماريا ۽ مانگيڙا
ڪڏهن ايندم، وڃي ويندم، منجهان هن ڪوٽ ڪنگيڙا
حويليون، هار، هيرا، هس، حوالي حاڪمائين جي
جواهر، لعل، جهومڪ، جهوڙ، جهولائن نه جهانگيڙا
وڇڻءَ ويلي، ورڻ جو، ساڻ ويڙيچن وچن وچ ۾
عمر! ويٺي ڏسان واٽون، ورن ڪي شال وانگيڙا
ڀرم ڀاروڙين ۾ ڀانئم، ڀونگا ڀت مٿي ڀيڙا
ڀلا مون لاءِ ڀاڳيڙا، ڀليا ڀانئين ڀانگيڙا
سندم هن سونهن، صورت جو، سٺايو سومري ڪي جن
ڀوي تن پير ڪاريءَ تان، ڏسن ڏنگيل نه ڏانگيڙا
اباڻا اڄ نه اڳين هنڌ، 'احمد' ويا آتي اڪري
ڪٺي مارنگ، وڃي مارڳ، ويا ڀي ماڳ مانگيڙا

ڪافي

وطن شال وران، ڀانور ڀت ڀران
مارڙين منجهه ميان! منجهيو منجهيو مران
پرهه پچارون لايون پانور پار پکيز
عمر اباڻن ڏي، اڄ ڀڻ آر اکيز
پيڙي تر تيان ڏکن منجهه ڏران
مارئي مارڙين ۾ مارئن تي ڪي مينهڙا
ڏني ڏن ڏوٿين ڪي ڏاڍا تيم ڏينهڙا
هت تي جاڙ جيان سارِيو سور چران
آب اڪير اندر اکين، ارتو اوتيا
موت برابر موتي، سور نه گهرجن موتيا
پلر پاڪ پيان، ڳاڪين لاءِ ڳران

ڪهاڻيون

درد جا رشتا
پيار ۽ پاپ
رت رت جو فرق
بکي
مجسمو
قرض
موٽي آئي ياد
ٻيءُ

ڪهاڻي ڪار

آغا سليم
موهن ڪلپنا
زيب ڀٽي
نذير قاضي
علي بابا
ظفر حسن
طارق اشرف
مائيخيل شولوخوف

آغا سليم

درد جا رشتا

٥٠ پئسفڪ هوٽل،
سڊني.

ادا، تيون ڏينهن ميلبورن کان سڊني پهتو آهيان. ٽريننگ جا باقي ٻه مهينا وچي بچيا آهن. اهي ٻه مهينا ريڊيو آسٽريليا سان وابسته رهي گذاريندس. جنهن هوٽل ۾ رهيل آهيان سو پئسفڪ سمنڊ جي ڪپر تي هڪڙي مٿاهين ٽڪريءَ تي آهي. سامهون ٽڪريءَ جي لاهيءَ تي سائي گاهه جي چادر وڇايل آهي ۽ پائين Pine جا ٻاري ۾ سڪل وڻ ايشائي گداگرن جيان هٿ ڦهلائي بيٺا آهن. نيٺ نهار تائين سمنڊ ڦهليل آهي، اٿاهه ۽ پراسرار سمنڊ، جهڙي انسان جي دل. سمنڊ جي ڪناري وٽ سهڻيون، جوان ۽ جرڪندڙ عورتون پاڻيءَ ۾ ترڳي رهيون آهن جهڙيون جل پريون، جهڙيون ڪهاڻي نويس جي دل ۾ اڻ لکيل ڪهاڻيون. هنن کي پاڻيءَ ۾ ترڳندو ڏسي بت مان سيءَ جا سيسرات نڪري ٿا وڃن. جون جو مهينو ۽ ههڙو سيءُ! حيدرآباد ۾ ته هن وقت سج باهه جا پالا هڻندو هوندو. پر هائي حيدرآباد جون هوائون. منگهه، سانورا، سهڻا، سپاجهڙا ماڻهو. جيجل ماءُ جي ٽيج جهڙي مٺڙي ٻولي. هتي ته غلط انگريزي ڳالهائي ڳالهائي ڳياڙين ۾ ڏي سور پئجي ويو آهي.

ادا، سڊنيءَ بابت ڪنهن ٻئي دفعي لکندو سانءِ. اڄ سڊنيءَ جي هڪ سون ورني سوديءَ جي تو ڳالهه ٻڌايانءِ. ڇوڪري ته نه آهي الائي ڇا آهي. آيو قد، آسمان جهڙيون نيريون ۽ وشال اکيون. چاندياڻ جهڙا سنهري وار. ڳاڙهو ڳاڙهو ٻرندڙ جرڪندڙ جسم، جهڙو باهه جو آلو. هن سان ڪالهه ملاقات ٿي آهي، پر ان ٿورڙي عرصي ۾ اسان هڪ ٻئي جي ايترو ته ويجهو اچي ويا آهيون جو هينئر ٻه سندس بدن جي باهه جي چر ٿي جرڪائيئر. ڪالهه گهمندو گهمندو ريڊيو جي لئبريريءَ ۾ ويس ۽ ڪتابن جي الماريءَ ۾ ڪتاب جاچي رهيو هوس جو هوءَ ير ۾ اچي بيٺي ۽ پڇيائين.

”مان اوهان جي ڪا خدمت ڪري سگهان ٿي؟“

”مونکي ايلئيٽ جي نظمن جو ڪتاب گهرجي.“

”اوهان مشرقي ايلئيٽ پڙهي ڇا ڪندا، اوهانجي رنگا رنگ

تهذيب ته عمر خيام جهڙا شاعر پيدا ڪيا.“
”جنهن مشرقي تهذيب عمر خيام جهڙا شاعر پيدا ڪيا سا هينئر مغرب جي سريت تي ويٺي آهي ۽ ايليئيٽ جي انڌي تقليد ۾ پيدا ٿيندڙ شاعر ان سريت جو ناجائز اولاد آهن.“
”ڪهڙي ملڪ مان آيو آهين؟“
”پاڪستاني آهيان.“
”مونکي پاڪستان ڏسڻ جو ڏاڍو شوق آهي. مون سنڌو ماٿر جي پراڻي تهذيب بابت پڙهيو آهي. دل ٿي چوي ته ان پراڻي تهذيب جا کنڊر ڏسان.“
”مان سنڌو ماٿر جو رهاڪو آهيان.“ مون غرور سان چيو.
”مسلمان آهين؟“
”ها.“
”اوهان تقدير کي مڃيندا آهيو؟“
”اسان تقدير کي ايترو ته مڃيندا آهيون جو ڏاڍن سان وڙهي پنهنجو پيٽ پالڻ ۽ انگ ڍڪڻ جي بجاءِ پنهنجي مفلسي ۽ بک کي به تقدير سمجهندا آهيون.“
”مان ڪنهن مشرقي مسلمان کي ڏسندي آهيان ته الف ليليٰ ياد پوندي اٿم. اوهان جي تهذيب ڪيتري نه رنگا رنگ آهي. توکي اسان ماده پرست مغربين جي بي رنگ تهذيب جي يڪسانيت اڃان بيزار نه ڪيو آهي.“
”جي مان به تو وانگر ان تهذيب ۾ پيدا ٿيان ها ته پوءِ شايد انجي يڪسانيت کان بيزار ٿيان ها ڇاڪاڻ ته هر ذهين ماڻهو پنهنجي پسگردائي ۽ پنهنجو پاڻ کان غير مطمئن هوندو آهي.“
”تنهنجون ڳالهيون ڏاڍيون وڻندڙ آهن. شام کو خاص پروگرام ته ڪونهي؟“
”خاص ته ڇڏيو منهنجو ته ڪو عام پروگرام به ڪونهي.“
”پوءِ اڄ شام اچ ته گڏجي ماني کائون. تون مونکي پاڪستان جي باري ۾ ڳالهيون ٻڌاءِ.“
”مونکي ته پاڻ خوشي ٿيندي جو شام توسان گذاريندس؟“
”چڱو پوءِ پاڻ شام جو ملنداسين. ريڪس هوٽل ڏٺو اٿيئي نه؟“
”ها ڏٺو اٿم. مان پاڻيهي اتي پهچي ويندس.“
مون ان کان موڪلاڻي ورتي ۽ پنهنجي آفيس ۾ موٽي آيس.

شام جو آسمان تي ڪڪر مڙيا بينا هئا ۽ ڦڙڦڙ تي پيئي. ٿڌيون هوائون جسم جي آرپار ٿي هليون ويون. مان مقرر وقت کان ٿورو اڳي هوٽل جي سامهون بيهي هن جو انتظار ڪرڻ لڳس. ٿوري دير گذري ته هوءَ ٽيڪسيءَ مان لٿي. ڪيس وڏو ڳاڙهو ڪوٽ پيو هو. مونکي ڏسي تڙي پيئي. مون اڳتي وڌي سندس هٿ هٿ ۾ جهليو.

”هائي، ڪيڏو نه سيءُ آهي! تنهنجي ملڪ ۾ به هيڏو سيءُ پوندو آهي؟“

”ها. اسان وٽ به ايتروئي سيءُ پوندو آهي. پر جون ۾ نه، ڊسمبر ۾ پوندو آهي.“

”مان به ڪيتري نه بدتميز آهيان جو هن مهل تائين نه پنهنجو نالو ٻڌايو اٿمان ۽ نه تنهنجو ئي نالو پڇيو اٿم. منهنجو نالو سوسن آهي. ۽ سڀئي مونکي سوزي چوندا آهن.“

”منهنجو نالو ڏاڍو ڏکيو ۽ ڏکيو آهي، انڪري تون مونکي احمد سڏي سگهين ٿي.“

اسان هوٽل ۾ اچي ويناسين. ٻنهي وسڪي گهرائي ۽ پيئڻ لڳاسين.

”سوزي ڳالهه ٻڌ. مان مشرقي آهيان ۽ پنهنجي مشرقي تهذيب ۾ ننهن کان وٺي چوٽيءَ تائين رچيل آهيان. انڪري جي اوهان جي مغربي آداب جي خلاف ڪجهه ڪري وجهان ته مونکي ٻڌائجانءِ.“

”مان ته پاڻ خوش ٿيندس جي تون هتي به پنهنجي مشرقي نموني ۾ هلندين.“

”جي هتي مشرقي نموني ۾ هلان ته پوءِ سڀ کان پهرين هن سامهون ويٺل ماڻهوءَ کي سڏو ڪريان جيڪو يڪو توڏانهن نهاري رهيو آهي.“

هوءَ کلي ويئي ۽ چيائين.

”اوهان مشرقي عورت جي معاملي ۾ ڏاڍا ساڙيل ٿيندا آهيو.“

”اسان ان ساڙ کي غيرت سڏيندا آهيون. اصل ۾ اسان مشرقي مڙد عورت جي حفاظت کي پنهنجي زندگيءَ جو مقصد سمجهندا آهيون.“

”اسان مغربي عورتون به چاهينديون آهيون ته اسانجي حفاظت ڪئي وڃي. پر مغربي مڙد ان ڳالهه مان چا ڄاڻين. اسانجي گهريلو ناچاڪي، طلاقون، حد کان وڌيڪ آزادي ۽ جنسي بي راه روي جو وڏو سبب اهو آهي جو اسين پنهنجو پاڻ کي غير محفوظ سمجهنديون آهيون. حد کان وڌيڪ آزاديءَ اسان جي شخصيتن ۾ ڇڪتاڻ پيدا ڪري ڇڏي آهي.

اسان پنهنجي حفاظت به چاهيون ٿيون ۽ آزادي به ڇڏڻ نه ٿيون چاهيون."
هن وسڪيءَ جو ڍڪ پريو ۽ چيائين.
"هاڻي مونکي پاڪستان جي رهڻيءَ ڪرڻيءَ بابت ٻڌاءِ."
"اسانجو ملڪ سکيو ۽ ماڻهو سکر آهن." اچان ايترو مس چيم ته پنهنجو ڪلارڪ ياد پيم جنهن کي سو رپيا پگهار ملندو هو، جنهن کي ڇهه ٻار هئا ۽ جنهن جي زال کي سلهه هئي. زال کي سينٽي ٽوريئم ۾ داخل ڪرائڻ لاءِ درخواست موڪلايائين ته ڪيس زال مرڻ کانپوءِ اجازت نامو مليو. حد نظر تائين ڦهليل جهريل جهوپڙيون؛ جهول جهلي واٽهڙن کان جيئڻ جو حق پنندڙ بڪارن جا هشام، چنگهندڙ جهرندڙ محنت ۾ ڪپاتيل، رت اوڳاڇيندڙ پيلا، بي نور مرڻينگ ماڻهو. هي پاڪستان آهي، هي ايشيا آهي— صديون کان غلام ايشيا، ڪاري، ڪوجهي، بيمار ۽ بکي ايشيا! مون يڪدم وسڪيءَ جو گلاس کنيو ۽ ڳيت ڏيئي پي ويس.
"مون ٻڌو آهي ته اوهين عورت جي عزت نه ڪندا آهيو."
"اسان ته عورت جو احترام ڪندا آهيون. منهنجي ٻوليءَ ۾ چوڻي آهي ته نياڻي ست قرآن آهي. مڙد جڏهين نياڻيءَ جو قسم کڻندا آهن ته مري به اها ڳالهه پوري ڪندا آهن."
(۽ جڏهن ان نياڻيءَ جي شادي ٿي ويندي آهي تڏهين سندس کهڙو حشر ٿيندو آهي.)
مون يڪدم بيري کي سڏي ٻيو پيگ گهرايو.
"پلا اوهان جون عورتون پردو ڪنديون آهن؟"
"ها."
"تون پردي جو قائل آهين؟"
"عقلي طرح نه آهيان پر جبلتي طرح ڏاڍو قائل آهيان."
"مائٽن جي مرضيءَ سان شادي ڪندا آهيو يا پنهنجي مرضيءَ سان؟"
"مائٽن جي مرضيءَ سان."
"شاديءَ کان اڳ پنهنجي ٿيڻ واري ونيءَ کي ڏسندا آهيو ته سهڻي آهي يا نه؟"
"سونهن جي معاملي ۾ اسان کي پنهنجي ڀينرن ۽ مائرن جي ذوق تي اعتبار ۽ اعتماد ڪرڻو پوندو آهي."
"جنهن کي ماءُ يا ڀيڻ نه هجي ته پوءِ؟"
"پوءِ پاڃائي."

”جي پاڃائي ڏير کان ناراض هوندي پوءِ ته ڪا ٻچڙي زال چنبڙائيندي هوندس.“

مان ڪلي ويٺس. سوزي مونکان ڳالهيون پڇندي رهي— اسانجي ريتن رسمن، رهڻيءَ ڪهڻيءَ، ادب ۽ آرٽ جون ڳالهيون. ۽ مان ڪجهه ڪوڙا ۽ ڪجهه سچا جواب ڏيندو رهيس.

”تو سنڌو ماٿر جي پراڻي تهذيب جا کنڊر ڏٺا آهن؟“

”مان ته جڏهين به آداس ٿيندو آهيان تڏهين انهن ڪنڊرن تي ويندو آهيان.“

”جڏهين انهن کنڊرن تي ويندو آهين ته ڇا محسوس ڪندو آهين؟“

”سوهن جي دڙي کي ڏسي وقت جي دئيت کان دل دهلجي ويندي آهي. سوچيندو آهيان ته هتي به اسان جهڙا انسان رهندا هوندا. هنن به اسان جيان محبتون ۽ نفرتون ڪيون هونديون. ڏاڍ ۽ ڏهڪاءَ جي جانبه هنن کي به اسان جيان پيتو هوندو. ڪي ارڏا اڙٻنگ آنياءَ مان اتڪيا هوندا ۽ ڪنهن شاعر انسان جي ڀلائي جا خواب ڏٺا هوندا. اهي سڀ انسان ڪيڏانهن ويا. ڇا انسان جي سموري ڇڪتاڻ، هڻ-ڪٽان ۽ شاعرن جي سمورن خوابن جو انجام هي ڪنڊر آهن.“

”شاعر آهين؟“

”نه.“

”ليکڪ آهين؟“

”ٻه چار ڪچيون ڦڪيون آکاڻيون لکيون اٿم.“

”پوءِ ته وڏو ماڻهو آهين.“

هن جي ڳالهه ٻڌي ڪل اچي ويم. پنهنجي ملڪ جا اهي سيئي شاعر ۽ ليکڪ ياد پيم جيڪي قلم جا ڀالا هانءَ ۾ ٽنبي، پنهنجن رت ڦڙن مان گل گونچ اپائيندا آهن ۽ انسان جي عظمت ۽ ڀلائيءَ جا گيت ۽ ڪهاڻيون لکندا آهن.

”ڪهڙي قسم جون ڪهاڻيون لکندو آهين؟“

”تو جهڙن حسين چهرن جون ڪهاڻيون لکندو آهيان ۽ اهڙن مجبور ۽ محروم انسانن جون ڪهاڻيون لکندو آهيان جن جا خواب تو جهڙا حسين ۽ جوان هوندا آهن. پر اهي خواب جوانيءَ ۾ ئي مري ويندا آهن.“

”ڪميونسٽ آهين؟“

”اپرچونسٽ آهيان.“

هوءَ کلڻ لڳي.

”پلا توکي اسانجي آسٽريليا پسند آئي؟“

”سٺو ملڪ آهي، باقي شهر سڀ هڪ ٻئي جو نقل ٿا لڳن.“

”ان جو سبب اهو آهي جو اسان جا شهر تاريخ جي سيني مان نه آسريا آهن. انڪري اسان جي ڪنهن به شهر جي ڪا الڳ شخصيت ڪانهي. ڪنهن به شهر جي تصور مان ڪو داستان، ڪو رومان ذهن ۾ نٿو اچي. ان ڪميءَ کي دور ڪرڻ لاءِ اسان شهرن جا نالا آسٽريليا جي اصلوڪن رهاڪن جي ٻوليءَ جا رکيا آهن. پر صرف نالن سان ته شخصيت ڪانه ٺهي آهي. اوهان جا شهر تاريخ ۽ فطرت جي سيني مان اڀري آسريا آهن جيئن جهنگ آسرندو آهي. انڪري اوهانجي ملڪ ۽ شهرن کي پنهنجي پنهنجي شخصيت آهي.“

”شهرن ڪانسواءِ مونکي ته هتان جا ماڻهو به هڪ ٻئي جو نقل ٿا لڳن.“

”ماڻهو ته واقعي هڪ ٻئي جو نقل آهن. ساڳيو لباس، ساڳيو رنگ، ساڳي ٻولي. تڏهين ته پڇيو هيومانءِ ته اسانجي بي‌رنگ تهذيب جي يڪسانيت ڪان اجان بيزار ڪونه ٿيو آهين. هاڻي ٻي ڳالهه ٻڌ. اڄ منهنجي هڪ ساهيڙيءَ پنهنجن دوستن کي پارٽي ڏني آهي. مونکي به سڏايو اٿس. مون تنهنجي ڳالهه ڪيمانس ته چيائين ته توکي ضرور وٺي اچان. سو جي هلين ته آئي هلي ماني کائون.“

”چئو ته هلندس.“

”چڱو پلا ويهه ته مان هن کي فون ڪري اچان.“

هوءَ فون ڪري آئي ۽ ٽائيم ڏسندي چيائين.

”هينئر ساڍا اٺ ٿيا آهن. پاڻ نائين لڳي هتان هلنداسين. مون جڏهين پنهنجي ساهيڙيءَ کي ٻڌايو ته تون به هلڻ لاءِ راضي ٿيو آهين ته هوءَ ڏاڍي خوش ٿي. اسان آسٽريليائي پين سان ملڻ لاءِ سڪندا آهيون. اسانجو ملڪ هڪ طرف آهي، سو ڏورانهين ملڪن جا ماڻهو مٺڙئي گهٽ ايندا آهن. اتي هلي ڏسجانءِ ته تنهنجي ڪيتري نه عزت ٿي ڪئي وڃي. منهنجي ساهيڙي تو جهڙي ڪا مشهور ۽ دولتمند عورت نه آهي پر مون جهڙي ڊڪڙي گمنام ۽ عام ڇوڪري آهي. تو جهڙي وڏي ماڻهوءَ سان ملندي ته خوش ٿيندي.“

هن هر گهڙيءَ مونکي وڏو ماڻهو ٿي سڏيو ڇاڪاڻ جو مون کيس ٻڌايو هو ته مان ليکڪ آهيان. ڇا ليکڪ به وڏا ماڻهو ٿيندا آهن!

ڏنڙيل، ڏڪاريل، پنهنجن خوابن جي ميتن تي روئيندڙ ليڪڪ ڪيئن وڏا ماڻهو ٿي سگهن ٿا.

اوچتو هال جون بتيون وسامي ويون ۽ سامهون اسٽيج تي تيز روشني وارا بلب ٻرڻ لڳا ۽ ٻه چار عورتون ۽ مڙد ساز وڄائڻ ۽ نچڻ لڳا. مون سوزيءَ کي ڪن ۾ چيو.

”هوٽل وارن کي سهڻين ڇوڪرين کي اندر اچڻ جي اجازت نه ڏيڻ گهرجي.“

”ڇو؟“

”انڪري جو سندن بتين وسائڻ جو مقصد فوت ٿي ويندو.“

”ڪيئن؟“

”ڏس ني هنن بتيون وسائي ڇڏيون آهن ته جيئن هال ۾ اونده ٿي وڃي پر تنهنجي چهري جي نور ۾ سارو هال پيو جرڪي.“

هوءَ کلي ويئي ۽ چيائين.

”تو کي عورت سان گفتگو ڪرڻ جو ڍنگ اچي ٿو. جي هن پارٽيءَ ۾ ڇوڪرين کي اهڙيون ڳالهيون ٻڌائيءَ ته پڇائي ويندءِ.“

هيٺر اسٽيج تي ساز تيز ٿي ويا ۽ ٻه چار عورتون ۽ مڙد سازن جي تيز لئي تي نچڻ لڳا. هال ۾ ويٺل ماڻهو بي اختيار ٿي تاڙيون وڄائڻ لڳا.

”ڪيئن اسانجو مغربي ناچ پسند اچيئي ٿو؟“

”مونکي ته ائين ٿو محسوس ٿئي جڻ سيني کي ماليخوليا ٿي پيئي آهي يا ڪين ڏينهو پيا ڏنگ هڻن.“

ٿوري دير تائين اسان اهو ماليخوليا وارو ناچ ڏسندا رهياسين ۽ پوءِ جڏهن نو وڳا ته اٿياسين.

سوزيءَ جي ساهيڙيءَ جي گهر ۾ گهڙياسين ته هن ڏاڍي سڪ سان اسانجو آڌرڀا ڪيو. سوزي اسانجو تعارف ڪرايو ۽ مونکي خبر پئي ته هن جو نالو ايليس آهي. ايليس چڱي سهڻي ڇوڪري آهي. پر سوزيءَ جي سامهون سندس سونهن مونکي متاثر نه ڪيو.

”ايليس. احمد پنهنجي ٻوليءَ جو ليکڪ به اٿيئي، پنهنجي ملڪ موٽندو ته آسٽريليا جي پس منظر ۾ ڪهاڻيون لکندو، سو هن کان مڙيئي ڊپ ڪجانءِ ته ڪٿي پاڪستاني پڙهندڙن ۾ بدنام نه ڪريئي.“

”پوءِ ته احمد خطرناڪ ماڻهو چئبو. هائي هلو، پنهنجا پنهنجا گلاس

ڪٿو ته احمد جو مهمانن سان تعارف ڪرايان. مون سڀني مهمانن کي ٻڌائي ڇڏيو آهي ته اڄ اسانجو هڪڙو پاڪستاني دوست به اچڻو آهي، سو سڀئي احمد جا منتظر آهن."

اسان پنهنجا پنهنجا گلاس کنيا ۽ ايليس اسان کي هڪڙي وڏي هال ۾ وٺي آئي. هال ۾ هلڪي هلڪي اونده ڇانيل هئي، مڌم سرن ۾ سازن جا ريڪارڊ وڄي رهيا هئا ۽ عورتون ۽ مڙد ننڍين ننڍين ٽولن ۾ ويٺا ڳالهيون ڪري رهيا هئا. سوزيءَ ته چيو هو ته ايليس عام ۽ غريب عورت آهي. پر هن وٽ ڪهڙي شيءِ جي ڪمي هئي. ڪار، ٽيليفون، ٽيليويزن، پيانو، فرنيچر، قالين. سنڌس گهر اهڙو ته سينگاريل هو جو اسانجي ملڪ ۾ ڪنهن رشوتي سي. ايس. پي آفيسر جو گهر به اهڙو سينگاريل نه هوندو. اچي ۽ ڪاري غربت ۾ به ڪيترو نه فرق آهي!

"خواتين و حضرات،" ايليس اعلان ڪندي چيو "مان ڏاڍي فخر سان پنهنجي غير ملڪي مهمان احمد جو اوهان سان تعارف ڪرايان ٿي. اچو ته اسان پنهنجي پاڪستاني دوست جي صحت جو جام پيئون." سڀني مهمانن پنهنجا پنهنجا گلاس هوا ۾ لهرايا ۽ چپن تي چاڙهي پيئڻ لڳا.

مان هڪڙو گمنام ۽ بي نشان ليکڪ اڄ ڪٿي اچي نڪتو هوس. ڇا اهو مان ٿي هوس، جنهن جي هڪ پاسي سوزي ويٺي هئي ۽ ٻئي پاسي ايليس ۽ جنهن لاءِ هيڏا سارا اچا مهذب ماڻهو، اسانجا اڳوڻا حاڪم، هاڻي جا رزاق، ڪارن لاءِ ڪوريا ۽ ويٽ نام ۾ وڙهندڙ اڇا مهذب ماڻهو، جام خالي ڪري رهيا هئا.

"مهربان،" ايليس جو آواز گونجيو، "مان اوهان کي خبردار ڪريان ٿي ته احمد ليکڪ آهي. سو هن سان خيال سان هلجو ته ڪٿي سنڌس قلم جو شڪار نه ٿي وڃو."

ٿورڙي دير ۾ مان مهمانن جي گهيري ۾ هئس. هر ڪنهن پنهنجو تعارف ٿي ڪرايو. پوءِ ته سوالن جا سلسلا شروع ٿي ويا.

"پاڪستان ڪٿي آهي؟"

(دنيا جي نقشي تي)

"هنيئر به اتي راجا مهاراجا آهن؟"

(سڀ ڪجهه ساڳيو آهي رڳو نالا بدلجي ويا آهن)

"پاڪستان جي آدمشماري ڪيتري آهي؟"

(اسانجو سفارت خانو چيا ٿو ڪري!)

”پڌو آهي آمريڪا اوهان کي ڏاڍي مالي مدد ڏيندي آهي؟“
(ها. هينئر اسان آمريڪا کي ايسٽ انڊيا ڪمپني ڪولڻ جي اجازت ڏني آهي)
”اوهان جا چين سان تعلقات ڇو آهن؟“
(ڇو نه هجن)
هڪڙي عورت، جيڪا هند و پاڪ جي تاريخ مان واقف ٿي لڳي تنهن پڇيو.
”هندستانين ۽ پاڪستانين ۾ ڪهڙو فرق آهي؟“
”محترم، هونءَ ته اسان ۾ ۽ هندستانين ۾ گهٽوٽي فرق آهي، پر مان اوهان کي هڪڙو معمولي فرق ٿو ٻڌايان. هندوستان ۾ شيواجي نالي هڪڙو تاريخي شخص ٿي گذريو آهي. هندستاني هن کي پنهنجو قومي هيرو سمجهندا آهن پر اسين کيس ڦورو ۽ باغي.“
هن منهنجي ڳالهه نه سمجهي سو وري پڇيائين.
”پلا اوهان جدا ملڪ جي گهر ڇو ڪئي؟“
”اوهان اسپين جي تاريخ پڙهي آهي. اسپين ۾ ڪئي صديون مسلمان حڪومت ڪندا رهيا پر اڄ اتي هڪ به مسلمان ڪونهي. اسان تاريخ کان ٿي ڊناسين ته ڪٿي تاريخ هندستان ۾ به پنهنجو پاڻ کي نه دهرائي.“ انڪري اسان هڪ جدا ملڪ جي گهر ڪئي.“
”اوهان هڪ يا ڏيڍ صديءَ تائين انگريزن جا غلام رهيا آهيو. ڇا انگريزن اوهان کي مهذب بڻايو؟“ ان ساڳي عورت سوال ڪيو. سندس سوال تير وانگر منهنجي هانءَ ۾ وڃي ڪتو.
”جي تهذيب ريل گاڏي، ٽيليفون ۽ ريڊيو جهڙي شين جي ايجاد جو نالو آهي ته پوءِ مان اعتراف ڪندس ته انگريزن اسان کي واقعي مهذب بڻايو. پر جي تهذيب ڪنهن قوم جي روحاني، جذباتي ۽ جمالياتي تجربن جي گڏيل اظهار جو نالو آهي ته پوءِ مان چوندس ته اسان هنن کي مهذب بڻايو. محترم، اسان ڪارڻ کان اوهان رڳو هڪ ڳالهه ۾ اڳتي آهيو ته اوهان اسان کان اڳ تباهه ڪندڙ هٿيار ايجاد ڪيا، نه ته، نه هند و پاڪ ڪنهن غلام ٿئي ها، نه هيروشيما تباهه ٿئي ها ۽ نه اوهان آسٽريليا جي اصلوڪن رهاڪن کي سندن ئي وطن ۾ جلاوطن ڪري هتي اچي آباد ٿيو ها.“
منهنجو جواب ٻڌي سڀ خاموش ٿي ويا. ماحول تي تلخ خاموشي ڇانئجي وئي. آخر هڪڙي نوجوان خاموشي کي ٽوڙيندي چيو.

”اوهان سچ ٿا چئو ته يورپي ماڻهن سڀ کان اول تباه ڪندڙ هٿيار ايجاد ڪيا ۽ اهڙيءَ ريت هنن ايشيا کي غلام بڻايو. پر جي اوهان ايشيائي اسان کان اڳ اهڙا هٿيار ايجاد ڪيو ها، ته ڇا اوهان اسان کي غلام نه بڻايو ها؟ اها سڀ تاريخ جي اڪ پوٽ راند آهي، نه ته بنيادي طرح سان ڪير ڪنهن کان برتر ڪونهي. ويهين صدي ته بين الاقواميت جي صدي آهي. ڪارن ۽ اڇن جي عالمي برادريءَ جي صدي آهي. اوهان هتي اچي ڏٺو هوندو ته اسان آسٽريليائي رنگ جي مت ڀيد کان مٿاوان آهيون.“

واقعي ويهين صدي اڇن ۽ ڪارن جي عالمي برادريءَ جي صدي آهي، تڏهين ته آسٽريليا ۽ آمريڪا جا اڇا سپاهي پنهنجو گهر بار ڇڏي ويٽ نام جي جهنگن ۾ ڪارن سان ڪلهو ڪاهي سان ملائي وڙهي رهيا آهن. پر هن ئي صديءَ ۾ مون آسٽريليا جي اصلوڪن ڪارن کي پنهنجي رنگ کان شرمسار ڪنڌ جهڪائي سڊنيءَ جي سڙڪن تي گهمندو ڏٺو آهي. مون سندن نياڻين جهڙن نماڻن نيڻن ۾ صدين جا سور ۽ اڻ پورين آرزوئن جا ناسور ڏٺا آهن. ڏاڍ ۽ ڌڪاءَ سان ڇيهاتيل روحن جون ريهون ٻڌيون آهن. اڄ به هنن کي مٿي لڪائڻ لاءِ اجهو ۽ انگ ڍڪڻ لاءِ لٽو ڪونهي. ها مون ڏٺو آهي ته آسٽريليائي رنگ جي مت ڀيد کان مٿاوان آهن تڏهين ته مون ڪاري جي صحت لاءِ جام خالي ڪيا پيا وڃن ۽ مونکي هيڏي عزت ۽ سڪ ڏني پيئي وڃي. پر ايڏي عزت ۽ سڪ جي باوجود مان هتان جو شهري ٿي نٿو سگهان ڇاڪاڻ جو مان ڪارو آهيان ۽ آسٽريليا جو هيڏو سارو کنڊ صرف چند اڇن لاءِ آهي.

”منهنجي هڪڙي پاڪستاني شاعر دوست ٻڌايو هو ته آسٽريليائي ڪارن کان نفرت ڪندا آهن پر هتي اچي خبر پيم ته هو ڪوڙو هو. انڪري جو آسٽريليائي ته پاڻ ڪارن سان پيار ٿا ڪن.“

”تنهنجو اهو شاعر دوست پڪ ڪميونسٽ هوندو“ هڪڙي سهڻي ڇوڪريءَ چيو. مونکي کل اچي وئي.

”منهنجي منڙي سهڻي يورپي گڏي. تنهنجن نازڪ ۽ سهڻن چپڙن تي ڪميونزم جهڙو اگرو ۽ قبيح لفظ نٿو ٺهي.“

مون هيڏانهن هوڏانهن نهاري پرندڙ چهرن ۽ جرڪندڙ جسمن ۾ سوزيءَ کي ڳوليو. هوءَ پريان پيانو کي ٽيڪ ڏيئي ايليس سان ڳالهيون ڪري رهي هئي. مون کي ڏسي مرڪي ۽ اشاري سان ڇيائين.

”ڏاڍو سٺو پيو وڃين!“

مان گوڙ مان پاڻ بچائي سوزيءَ ڏانهن وڌيس ته ايليس هن جي ڪن ۾ ڪا ڳالهه ڪئي. ويجهو ويس ته سوزيءَ چيو.

”خبر اٿيئي ايليس ڇا ٿي چوي. چوي ٿي ته يا ته تون ڏاڍو عيار آهين يا ڏاڍو معصوم. انڪري جو هر وقت ڪلندو ٿو رهين.“

”منهنجي خيال ۾ ايليس جي پوئين ڳالهه صحيح آهي ته مان ڏاڍو معصوم آهيان. مان اوهان کي پنهنجي هر وقت مرڪڻ جو سبب ٻڌايان ٿو. گهڻو وقت ٿيندو مون ’ڪلڻو‘ نالي هڪڙو ناول پڙهيو هو. ناول جي هيرو کي ننڍپڻ ۾ ڪي بدمعاش کڻي ٿا وڃن ۽ سندس چپن جي اهڙي ريت ته آپريشن ٿا ڪرائين جو هو هر وقت ڪلندو ٿو رهي. وڏو ٿئي ٿو ۽ زندگيءَ جي عذابن ۾ سندس دل ڏانهون ٿي ڪري پر سندس چپ ڪلندا ٿا رهن. مان به اهڙوئي ڪلڻو آهيان.“

رات جو جڏهين پارٽي ختم ٿي ۽ سڀئي مهمان هليا ويا تڏهين ايليس مونکي ۽ سوزيءَ کي پنهنجي ڪار ۾ پنهنجي پنهنجي جاءِ تي ڇڏي وئي. اڄڻ مان پلنگ تي ليٽيس ته اهڙي ته ننڊ ڪئي ويم جو منجهند جو ٻارهين لڳي جاڳيو آهيان ۽ تو ڏانهن هي خط لکي رهيو آهيان. وڌيڪ احوال ٻئي خط ۾ لکندو مانءَ. في الحال موڪلائي، جو ستين لڳي آفيس پهچڻو اٿم.

سدائين تنهنجو

احمد

٥٠ پئسفڪ هوٽل،

سڊني.

ادا، رات جا ٽي لڳي رهيا آهن. سڊني رنڊيءَ جيان ٽڪي ٽڪي ٿي ۽ ساٽي ٿي پيئي آهي. سمنڊ رات جي ڪاري چادر تاڻي سمهي پيو آهي پر ڪيس ننڊ ڪٿي! مون وانگر پيو لڇي، ڦٿڪي ۽ تڙپي. الائي ڪهڙي يوناني ڊراما نويس چيو هو ته سمنڊ ڌرتيءَ جا ڦٽ ڌوئيندا آهن. پر سمنڊ ته پنهنجي ئي اندر جي لوڇ ۾ پيو لڇي ۽ ڦٿڪي، ڌرتي ۽ ڌرتيءَ جي ٻچڙن جا ڦٽ پيا ڇڪن.

منهنجي پهرين خط ۾ هن خط جي وچ ۾ وقت جي جيڪا وڇوٽي آهي، تنهن ۾ ڏاڍا عجيب واقعا پيش آيا آهن. اهو ايترڙو عرصو منهنجي ۽ سوزيءَ جي وچ ۾ مشرق ۽ مغرب جي فاصلن جيان حائل ٿي ويو آهي. ويجهڙائي ڪيئن دوري ۾ بدلجي وڃي ٿي. ساه ڪان ويجها سپرين ڪيئن آوپرا ۽ اڻڄاڻ ٿي وڃن ٿا. ڇا سڀئي انساني ناتا رشتا وقت جي اڪ پوٽ راند آهن؟

ان ڏينهن توکي خط لکي آفيس ويس. مان واندو ٿيس ته سڌو لئبريري ۾ وڃي پهتس. مونکي ڏسڻ سان سوزيءَ جي چهري تي مرڪ ڦهلجي وئي.

”ڪلٽا انسان. تنهنجي مرڪ ڏاڍي وچڙندڙ بيماري آهي. هڪ ڏينهن تو سان گذاريو اٿم ته مونکي به اها بيماري وٺي وئي آهي. هر وقت ٿي مرڪندي وتان. ڀلا ٻڌاءِ راتوڪي پارٽي پسند آئيءِ؟“

”ڏاڍي پسند آئي.“

”اڄوڪي پارٽي راتوڪيءَ کان به وڌيڪ پسند ايندءِ.“

”اڄ به ڪنهن پارٽيءَ ۾ هلڻو آهي ڇا؟“

”صفا ڪو ويسارو آهين. راتوڪي ڳالهه به ياد ڪانهي.“

”اصل ۾ رات ايترن ماڻهن ته دعوتون ڏنيون جو ياد ئي نه رهيم ته ڪنهن ڪنهن دعوت ڏني آهي.“

”رات جنهن خوبصورت عورت پنهنجي تواريخ داني ڏيکارڻ لاءِ توکان اجايا سجايا سوال ٿي ڪيا. تنهن اڄ پارٽيءَ ۾ سڏايو آهي. منهنجي ته رات واقف ٿي آهي باقي ايليس جي سو پراڻي ساهيڙي آهي. اسان مغربي عورتون غير ملڪين سان دوستي پيدا ڪرڻ ۾ ڏاڍو فخر محسوس ڪنديون آهيون. تون ستين لڳي مون وٽ اچجانءِ ته پوءِ اوڏانهن هلنداسين. ايليس به مون وٽ پهچي ويندي. ڇڱو پوءِ ملنداسين. في الحال خدا حافظ.“

مان جڏهين سوزيءَ جي فليٽ تي پهتس ته هو ٻئي منهنجو انتظار ڪري رهيون هيون. اسان ايليس جي ڪار ۾ سندس ساهيڙيءَ جي گهر پهتاسين. هيءَ پارٽي به راتوڪيءَ پارٽيءَ جو نقل ٿي لڳي. ساڳيا ڏنگيندڙ جلندڙ جلائيندڙ چليل بادامن جهڙا بدن. پاڪستان بابت آيتا سيتا سوال ۽ منهنجا ڪجهه ڪوڙا ۽ ڪجهه سچا جواب. مان پنهنجو پاڻ کي ڪيترو نه اهم سمجهي رهيو هوس. هيءَ ساري پارٽي، پارٽيءَ جي ساري رونق، مسڪراهٽون، ٽهڪڙا ۽ سرگوشيون منهنجي ڪري هيون.

مان مهمانن جي هجوم ۾ ويٺو هوس ۽ سيئي مولڪان سوال پڇي رهيا هئا. اوچتو هال ۾ تيز ساز گونجڻ لڳا. اسان سيني ڪنڌ ڦيري ڏٺو. پريان سوزي هڪڙي نوجوان سان نچي رهي هئي. ٻنهي جون اکيون هڪ ٻئي ۾ کتل هيون ۽ ٻئي سازن جي تيز لئي تي، پير زمين تي هٽي چپٽيون وڄائي نچي رهيا هئا. سوزيءَ جو انگ انگ، سنڌ سنڌ، لونءَ لونءَ تي ٽڙڪي، ڦڙڪي ۽ ڦٽڪي، جهڙو پارو. سندس پور پور مان مستي، وحشي، چري ۽ چٽي جواني ٿي چلڪي. چانڊاڻ جهڙن وارن جون چمڪندڙ ڇڳون سندس ويڪري ۽ روشن پيشانيءَ تي پريشان هيون ۽ هوءَ انهن ڇڳن مان ان نوجوان ڪي گهوري نچي رهي هئي. سندس نيرن نيڻن ۾ شراب ۽ جوانيءَ جي مستي هئي. هوءَ ڪيتري نه خوش ٿي لڳي. سندس وڃ جيان وراڪا ڏيندڙ بدن، ڳاڙهاڻ مائل نيريون اکيون ۽ پيشانيءَ تي پريشان ڇڳون کهڙيون نه من موهيندڙ هيون. پر منهنجي دل ڇو ٻڏي وسامندي وڃي. خوشين جو جوڀن ڇو پيو لٽبو وڃي. پاڻ سنڀال اي دل! تنهنجي ۽ هنجي وچ ۾ ٻن ڏينهن جي آشنائي ڪالسواءِ پيو رشتو به ڪهڙو آهي... پر ڪير ٿو چئي ته هنجي ۽ منهنجي وچ ۾ صرف ٻن ڏينهن جي آشنائي جو رشتو آهي. مان ته هن کي صدين کان سڃاڻان. اهي چانڊاڻ جهڙا چمڪندڙ وار صدين کان منهنجي هنج ۾ لهرايا آهن. انهن نيرن اکڙين جي اٿاه اونهاين ۾ ٻڏي مون زندگيءَ جا سمورا اسرار ۽ ڳجهه سلجهيا آهن. سندس سنڌ سنڌ منهنجي سونهون آهي... اوچتو ساز چوٽ تي پهچي بند ٿي ويا ۽ سوزي ٿهڪڙا ڏيندي، ساٿي تي اچي ديوان تي ڪري. جيتري دير پارٽي هلي سوزي پيئندي، نچندي، ڪلندي رهي. هن مونسان ڳالهايو به ڪونه. ڄڻ مولڪي سڃاڻي ئي ڪانه، ڄڻ منهنجو وجود ئي ڪونه هو. جڏهين پارٽي ختم ٿي ته هوءَ مونکان موڪلائڻ ڪانسواءِ ان نوجوان سان ڪار تي هلي وئي، مان ايليس جي ڪار ۾ پنهنجي هوٽل ۾ موٽي آيس. واٽ تي ايليس مونسان سوزيءَ جي ڪا ڳالهه نه ڇيڙي. هيڏانهن هوڏانهن جون ڳالهيون ڪندي رهي ڄڻ منهنجي دل ٿي بهلايائين. موڪلائڻ مهل جڏهين مون مرڪي ڪيس خدا حافظ چيو ته چيائين.

”تون واقعي ان ناول جي هيرو جهڙو ڪلٽو آهين.“

پلنگ تي ليٽيس ته ننڊ ئي نه اچي. رڳا ٿي پاسا ورايم. پلنگ تي جهڙا ٽانڊا پيا هئا جن ۾ سارو تن ٿي تنور وانگر پچريو. آخر سوزي مونسان اهڙي بي رخيءَ سان ڇو پيش آئي هئي. ڪالهوڪي هڪ ئي

ملاقات ۾ اسان هڪ ٻئي جي ڪيترو نه ويجها اچي ويا هئاسين. پر اوچتو ئي اوچتو، ٻنان ڪنهن سبب جي هوءَ مونکان ڪيترو نه دور ٿي وئي هئي. آخر ان دوري جو سبب ڇا هو. ڇا مون ڪا اهڙي ڳالهه ڪري وڌي هئي جيڪا فاصلو بڻجي اسان جي وچ ۾ حائل ٿي وئي هئي. جنهن نوجوان سان هوءَ نچي رهي هئي سو ڪهڙو نه حسين ۽ جوان هو. مون تپ ڏيئي ٻتي ٻاري ۽ آئيني ۾ پاڻ کي ڏسڻ لڳس. مان به ڪو شڪل جو ٻڇڙو ته ڪونه آهيان. پر مان ته 'ڪارو' ايشيائي آهيان. شايد منهنجو رنگ ئي سوزيءَ جي اهڙي ورتاءَ جو سبب بڻيو آهي. نه نه... اهو منهنجو احساس ڪمتري آهي. هن جي دل ۽ دماغ تي شراب جو نشو ايترو ته چڙهي ويو هو جو ان وقت هن پنهنجو پاڻ کي به ڪونه ٿي سڃاتو. ان خيال مڙيئي هانءَ تي ٿورو ٺنڍو هنيون ۽ مان پلنگ تي اچي ليٽيس. پر وري اندر ۾ ٻاهه جا ڀڀڙ پڙڪي پيا. هيئنر سوزي ان نوجوان سان هوندي. سندس زلفون هيئنر ان نوجوان جي هنج ۾ پکريل هونديون. سندس سنڌ سنڌ گرم هٿن جي ڇهاءَ سان ڦتڪندو ۽ ٿڙڪندو هوندو... ساري رات ائين جلندو رهيس. صبح جو آفيس ويس ته سوزيءَ سان ڪونه مليس.

ادا، توکي ياد هوندو. گهڻو وقت اڳ مون تو ڏانهن لکيو هو ته مونسان گڏ گهانا ۽ فلپين جا به ڇوڪرا به ٽريننگ وٺي رهيا آهن. فلپينو جو نالو جالي آهي ۽ گهانا واري ڇوڪري جو نالو جم آهي. جيتوڻيڪ آسٽريليائي اسان غير ملڪي ڪارن سان ڏاڍو سٺو سلوڪ ڪري رهيا آهن پر ته به الائي ڇو اسان ڪارن کي پنهنجو پاڻ ۾ جيڪو پنهنجائپ جو احساس ٿو ٿئي سو آسٽريليائي اچن مان نٿو ٿئي. شايد انڪري جو اڃان اسان جي مرن ۽ ڪراين تي غلامي جي زنجيرن جا زخم تازا آهن. ۽ انهن زخمن جي رشتي اسان کي هڪ ئي ڪٽنب جو ڀاتي بڻائي ڇڏيو آهي. نه ته ڪٿي گهانا، ڪٿي فلپين ۽ ڪٿي پاڪستان. ان ڏينهن جيئن ته مان سوزيءَ سان ڪونه مليو هوس انڪري شام جو هن سان ڪو پروگرام ڪونه هو. مون جالي ۽ جم کي پاڻ وٽ سڏايو، شام جو هو آيا ۽ اسان وينا پي رهيا هئاسين جو اوچتو در کڙڪيو. مون اٿي در کوليو ته حيرت ۾ وات ئي ڦٽجي ويم. سامهون سوزي ۽ ايليس بيٺيون مرڪي رهيون هيون.

"حيران ڇو ٿو ٿين. اسان اهو ڏسڻ آيون آهيون ته راتڪو ڏڪ مهسايو اٿيئي يا اڃان نه." ايليس چيو. سوزي کلڻ لڳي. مون هنن کي

الدر آئي ويهاريو ۽ جالي ۽ جم سان تعارف ڪرايو مان. هو پاڻ ۾ ڳالهائڻ لڳا ۽ مون يڪدم هنن لاءِ گلاس تيار ڪري ورتا. ايليس ماٺ ڪري ٻي رهي هئي ۽ سوزي ڏاڍي دلچسپيءَ سان هنن کان سندن ملڪ بابت سوال پڇي رهي هئي. ساڳيا سوال هن مولڪان به پڇيا هئا. تڏهين به هن جي چهري تي اهڙي ئي پاراٽي حيرت ڇانيل هئي. ڇا هن جو مونسان تعلق محض هڪڙي اجنبي ملڪ مان آيل اجنبي انسان ۾ قدرتي طور پئدا ٿيندڙ دلچسپي هئي. مون يڪدم ڳيت ڏيئي گلاس خالي ڪري ڇڏيو. سوزي هنن سان ڳالهائيندي رهي ۽ مان گلاس تي گلاس خالي ڪندو رهيس. هينئر سيني جي اکين تي مد جا ڪيپ چڙهڻ لڳا. سوزي جي اکڙين ۾ ڳاڙهاڻ ترڻ لڳي. هن اٿي ريڊيو آن ڪيو، ريڊيو تي ساز وڄڻ لڳا. سوزي مولکي پانهن کان اچي جهليو.

”اٿ ته نچون.“

”مان نچڻ ڪونه ڄاڻان.“

”تون اٿ ته سهي مان پاڻيهي سيکاريانءِ ٿي.“

مان اٿيس ۽ پانهن سندس چيتي جهڙي چيلهه جي چوڌاري ورائي، ڪيس سيني سان لائي، سازن جي هم آهنگي ۾ قدم اڳتي ۽ پنتي کڻڻ لڳس. هوءَ منهنجي ڪيترو نه ويجهو هئي. سندس انگ انگ تي مونکي ڇهيو.

”ڪلٽا انسان. اڄ ائين خاموش ڇو آهين؟“

”پهريون دفعو توکي ايتري ويجهڙائي کان ڏٺو اٿم ۽ تنهنجو حسن ڏسي حيران آهيان“

”تنهنجيون ڳالهيون ڏاڍيون رومانوي ٿينديون آهن.“

”سوزي تون ڏاڍي حسين آهين.“

”مهرباني.“

”توکي ته ايشيا ۾ پئدا ٿيڻ گهربو هو.“

”ايشيا ۾ پئدا ٿيان ها ته هينئر ڪنهن پاڪستاني جي حرم ۾ هجان ها ۽ ڪوٺن ۾ بند هجان ها. جيئڻ جو مقصد آزادي آهي، ۽ ويچاري ايشيائي عورت کي ڪهڙي خبر ته آزادي ڇا آهي.“

”پر آزادي جون به ڪي حدون هونديون آهن.“

”مان ڪنهن حد جي قائل نه آهيان.“

مان ماٺ ٿي ويس.

”سوزي توکي خبر آهي ته منهنجي ٽريننگ جو وقت ختم ٿيڻ

وارو آهي ۽ مان جلدئي توکي ۽ تنهنجي ملڪ کي ڇڏي هليو ويندس"

"منهنجا ڪلٺا خوبصورت نوجوان زندگيءَ جي حقيقت صرف گذرندڙ گهڙي آهي. انڪري ايندڙ وقت جي بجاءِ هن گهڙيءَ بابت سوچ، جيڪا ٿوري دير ڪانپوءِ مرده ماضي جو حصو بڻجي ويندي."

"مان ان وقت لاءِ ڪيئن نه سوچيان جڏهين مان توکان هميشه لاءِ جدا ٿي ويندس. سوزي مونکي توسان محبت آهي."

منهنجي ڳالهه ٻڌي هوءَ کلڻ لڳي.

"توکي مونسان محبت آهي؟" هن پڇيو

"ها، سوزي مونکي توسان محبت آهي."

هوءَ وري کلڻ لڳي.

"اسان جي ملاقات کي ٻه يا ٽي ڏينهن ٿيا آهن . ۽ مونکي ائين ٿو لڳي ڄڻ مان توکي صدين کان سڃاڻان. ڇا توکي مونسان محبت ڪانهي؟"

"چئي ٿي سگهان." هن ڏاڍي بي نيازي سان جواب ڏنو.

"چوندا جو آهن ته محبت محبت کي پيدا ڪندي آهي."

"اها صرف چوٽي آهي، جنهن جو حقيقي زندگيءَ سان ڪو واسطو ڪونهي."

هن جا جواب ٻڌي ائين محسوس ٿيڻ لڳم، ڄڻ عرش تان ڪلتيون ڪائيندو فرش تي اچي ڪريو آهيان. ٽڪرا ٽڪرا ٿي ويو آهيان، ڇتجي ويو آهيان.

ريڊيو تان رڪارڊ پورو ٿيو. مان ۽ سوزي پنهنجي پنهنجي جاءِ تي اچي ويناسين. ٿوري دير مس گذري ته ريڊيو تي وري ٻيو رڪارڊ وڄڻ لڳو. هن دفعي جم آئي سوزيءَ کي ٻانهن کان جهليو ۽ کيس نچڻ جي دعوت ڏنائين. ايليس مونکي نچڻ لاءِ چيو. مان نچي ته ايليس سان رهيو هوس پر اکيون سوزيءَ ۾ کتل هيم. جم هن جي چيله جي چوڌاري هٿ ورائي کيس سيني سان لائي نچي رهيو هو.

"ڏاڍو ڪو سازيل آهين." ايليس چيو.

"ڇا؟" مون خيالن مان سجاڳ ٿيندي پڇيو.

"چوان ٿي ڏاڍو ڪو سازيل آهين. نچي مونسان رهيو آهين پر اکيون سوزيءَ ۾ کتل اٿيئي، ائين ڪري تون منهنجي توهين ڪري رهيو آهين."

"ايليس تون ڏاڍي حسين آهين. مشرقي شاعرن جي خوابن کان

به وڏيک حسين.“

”بکواس بند کر. مونکي بيوقوف نه بڻاءِ. مونکي خبر آهي ته توتي سوزيءَ جو ڀوت سوار آهي. پر هڪڙي ڳالهه ٻڌائي ٿي ڇڏيانءِ ته سوزيءَ مان ڪجهه ڪونه ورندءِ. اجايو ڀاڄولي ڀئيان ڀيو ڊوڙڻ. اوهان مشرقي جنهن عورت کي پسند ڪندا آهيو تنهن کي پنهنجي قبضي ۾ آڻڻ ۽ رکڻ چاهيندا آهيو. پر سوزي قبضي ۾ اچڻ واري ڇوڪري نه آهي. هوءَ ته آزاد پکيئڙو آهي. ڪنهن به رشتي جو بندڻ کيس قيد ڪري نٿو سگهي. ماءُ پيءُ ستمائٽ ڇڏي انگلينڊ مان لڏي هتي اڪيلي اچي رهي آهي. هتي دل نه لڳس ته آمريڪا يا ڪئناڊا ڏانهن هلي ويندي. هوءَ گهريلو قسم جي ڇوڪري نه آهي.“

ايليس ڳالهائيندي رهي ۽ مان سوزيءَ ڏانهن ڏسندو رهيس. سوزيءَ تي شراب جو نشو چڙهي ويو هو ۽ هوءَ جم جي سيني تي مٿو رکي ٿڙندڙ قدمن سان نچي رهي هئي. جم هن جي ڪن ۾ ڪجهه چيو ۽ هوءَ مرڪي ويئي. پوءِ جم آگر سان سندس کاڏيءَ کي مٿي ڪيو ۽ پنهنجا چپ هن جي چپن تي... مون ست ڏيئي ايليس کان پاڻ ڇڏايو ۽ ٽپو ڏيئي جم جي ڳچيءَ کان جهليم. ٻئي هٿ سان سوزيءَ کي ڇڪي پري ڪيو ۽ در کولي جم کي ڌڪو ڏيئي در بند ڪري ڇڏيم. اهو سڀ ڪجهه اک ڇنڀ ۾ ٿي ويو. سڀ حيران، هراسيل ۽ هيسيل نگاهن سان مونڏانهن نهارڻ لڳا. اوچتو سوزيءَ جا تارا ڦاٽي ويا ۽ ڏندن جيان ٻرڻ لڳا. ڏکاءُ ڪري مونکي چماٽ وهائي ڪڍيائين.

”وحشي، جاهل، اڻ سڌريل. تون پاڻ کي سمجهين ڇا ٿو. مان تنهنجو حرم آهيان. زرخريد ٻانهي آهيان. مشرقي غلام عورت آهيان. مشرقي وحشي مونکي توکان نفرت آهي.“

هن ست ڏيئي در کوليو ۽ زور سان رڙ ڪيائين.

”جم...جم بيهه مان اچانءِ ٿي.“

هن جو آواز دور ٿيندو ويو. مان اتيئي پٿر ٿي بيٺو رهيس ۽ ايتري به خبر ڪانه پيم ته ايليس ۽ جاني ڪهڙيءَ مهل هليا ويا.

ان رات مون هڪ منٽ لاءِ به اک نه ٻوٽي. ساري رات صوفي تي ليٽي سگريٽ پيئندو رهيس. مون ’مشرقي وحشيءَ‘ جو ڪجهه ڪيو هو تنهن لاءِ نه مون پاڻ کي نِنديو ٿي ۽ نه ئي ساراهيو ٿي. اهو سڀ ڪجهه مون غير شعوري طور ڪيو هو جنهن ۾ سوچ سمجهه ۽ ارادي کي ڪو دخل نه هو. ڪمري ۾ هر طرف ويراني ۽ تنهائي

چانيل هئي. ٿوري دير اڳ ان ساڳي ڪمري ۾ سوزيءَ جي سونهن جي چانڊاڻ چمڪيل هئي، سندس ٽهڪڙن جا گل ٽي ٽڙيا پر هنيئر هر طرف ويراني ۽ تنهائي ڦهليل هئي ۽ مان مان ڪري، بيٺو ٽي سگريٽ پي رهيو هوس. وقت جي آڏو انسان ڪيترو نه هيچ ۽ حقير آهي ۽ وقت ڪيترو نه رحيم ۽ ڪيترو نه قهار آهي. هڪ گهڙي خوشين جي رم جهم ته ٻي گهڙي رڻ ۽ راڙو. هڪ ڳالهين ته چڱو ٿيو جو اها ڪهاڻي اتيئي ختم ٿي وئي، نه ته ان ڪهاڻي جو انجام الائي ڪهڙن ناسورن تي ٿئي ها. مونکي اج يا سڀاڻي وقت ۽ فاصلن جا اٿاه ساگر اورانگي، هن پار پنهنجي ديس پهچڻو آهي. چڱو ٿيو جو محبت جي مکڙي ٽڙڻ کان اڳ ئي ڪومائجي وئي. جي اها مکڙي ٽڙي ها ته ٻوءِ زخم به ٽڙن ها. مان هت زخم وٺڻ ته نه آيو آهيان، مان ته پنهنجي زخمن ۾ چور چور ٿيل ديس کان پري هتي خوشيءَ جون ٻه چار گهڙيون ڳولڻ آيو آهيان. سوزي ۽ منهنجو ميلاپ ٿي به ڪيئن ٿي سگهيو. مشرق ۽ مغرب به ڪڏهين مليا آهن. هوءَ البيلي، ارڏي، چنچل ۽ چلولي هئي، سندس سنڌ سنڌ وحشي جسماني مسرت جي مد لاءِ ازل کان اجايل هو. ۽ مون مشرقي سندس سونهن مان روحاني مسرت حاصل ڪرڻ ٿي چاهي. هوءَ آزاد فضائن ۾ آڏامندڙ پکيئڙو هئي ۽ مون ڪيس محبت جي پڃري ۾ قيد ڪرڻ ٿي چاهيو. چڱو ٿيو جو سڀ ڪجهه ختم ٿي ويو.

صبح جو مان آفيس نه ويس. سوزي ۽ جم ڪي ڪيئن منهن ڏيکاري سگهان ها. سارو ڏينهن شهر جي سڙڪن تي رلندو رهيس. رستي تي لنگهندڙ عورتن مئڙي ۽ مهربان مرڪ سان ٿي مون اجنبي ڏانهن نهاريو. مان به ڪهڙو نه چريو هوس جو رڇ پنيان رلي پنهنجو روح رتو چاڻ ڪيو هيم. هتي ته وک وک تي جوانيءَ سان سرشار، چلڪندڙ ۽ اٿلون ڏيندڙ جسم هئا، جيڪي مون اجايل مشرقي کي سڏي رهيا هئا. هڪڙي ڇوڪريءَ مون ڏانهن نهاريو. مون به هن ڏانهن نهاريو. ٿورو مرڪيس ته هوءَ به مرڪي. ويجهو وڃي چيو مانس.

”اجنبي اجايل آهيان. پرائي شهر ۾ اڪيلو ٿي پيو آهيان. ٿوري دير لاءِ ساٿ ڏيندينءَ؟“

هن مرڪ سان هائوڪار ڪئي. هن کي وٺي اچي هڪڙي هوٽل ۾ ويٺس ۽ پيئڻ شروع ڪيوسين. مون هنجي حسن جي تعريف ڪئي ۽ هوءَ پڪل ميوي جيان منهنجي جهول ۾ اچي ڪري. مان کيس پنهنجي ڪمري ۾ وٺي آيس. صبح جو جڏهين هوءَ هلي وئي ته

وري سوزي ياد پيم. چا محبت ۾ جسم ڪانسواءِ ٻه ڪا حقيقت آهي. منهنجو جسم تڪميل جي سرشاري ۾ ڏڪي رهيو هو پر اندر ۾ اڻ تڻ هئي. جسم ڪانسواءِ ٻي ڪهڙي تڪميل جي آنند مانڊ ۽ لوچ هير. هينئر ان لوچ ۾ لڇندي توڏانهن هي خط لکي رهيو آهيان. وڌيڪ ڇا لکان، وڌيڪ ڪجھ لکيو نٿو ٿئي.

سدائين تنهنجو

احمد

فلائٽ نمبر ٢٠١/٠٣١ ڪيو

قنٽاس.

ادا، هي خط مان توکي هوائي جهاز مان لکي رهيو آهيان. اڄ مان هميشه لاءِ سوزيءَ جي سڊني کي ڇڏي هانگ ڪانگ وڃي رهيو آهيان. اسانجو جهاز هنيئر سڊني جي هوائي اڏي تان اڏاڻو آهي. مان آخري دفعو سڊني کي الوداع چوڻ لاءِ دريءَ جي شيشي مان هيٺ نهاريان ٿو ته ڪيئي چاڪ چڪي ٿا پون. يادن جا هشام دل جي ديار تي ڏوڪيندا ٿا اچن. مان اڪيلو ۽ يادن جو هيڏو هجوم! ادا، ويجهو اچ ته توسان اندر اوريان.

ان رات واري واقعي ڪانپوءِ مون ٻه ڏينهن موڪل ورتي. ٽئين ڏينهن آفيس مان فون تي اطلاع مليو ته مونکي هفتي لاءِ ڪين برا ريڊيو اسٽيشن ڏانهن موڪليو ويو آهي ۽ مونکي هنيئر جو هوائي اڏي تي پهچڻ گهرجي. مان ڏاڍو خوش ٿيس. ان عرصي ۾ مان سوزيءَ کي وساري سگهندس ۽ جم ٻه ان رات واري واقعي کي وساري ڇڏيندو.

ڪين برا ۾ نون ماڻهن سان مليس. نوان هنگامان، نيون پارٽيون، نوان چهرا، نيون مسرتون. اک ڇنڀ ۾ هفتو گذري ويو. جڏهين سڊني واپس وريس ۽ پنهنجي ڪمري ۾ پير پاتم ته وري سوزي ياد پيم. هن جو ڏکيو ۽ لچڪندڙ قد، جواڻ جماڻ ۽ سرشار جسم، آسمان جهڙيون نيريون ۽ وشال اکيون، چانڊاڻ جهڙيڻ چمڪندڙ چڳون. پر چڱو ٿيو جو سڀ ڪجھ ختم ٿي ويو.

مان سامان وغيره ٺاهي وهنجي سهنجي، صوفي تي ليٽي سگريٽ پي رهيو هوس ته ٽيليفون جي گهنٽي وڳي. اٿي رسيور کنيم.
”هلو.“
”ڇا مان احمد سان ڳالهائي رهي آهيان.“
”جي ها، مان احمد ڳالهائي رهيو آهيان.“
”هلو احمد مونکي نٿو سڃاڻين. مان سوزي آهيان.“
”سوزي تون!“ مون اچرج وچان پڇيو.
”پڇين ته ائين ٿو ڇڻ مان انتقال ڪري وئي هيس ۽ هنيئر اوچتو جيئري ٿي پئي آهيان. ڪيئن آهين ڪين برا ڀ وقت ڪيئن گذاريءِ؟“
”ڏاڍو سٺو وقت گذريو. تون ڪيئن آهين.“
”مان پنهنجون خبرون پوءِ ڏيندي سانءِ، ڀلرين اهو ٻڌائي ته اڄ شام ڪو پروگرام ته ڪونهي.“
”ڪو خاص پروگرام ته ڪونهي.“
”شام سوا وت اڄ ته گڏجي ماني کائون. اڄ مان توکي هڪڙي Surprise ڏيندس. ضرور اچجانءِ. چڱو خدا حافظ.“
سوزيءَ مونکي هڪ نئين مونجهاري ۾ وجهي ڇڏيو. ان رات ته سڀ ڪجهه ختم ٿي ويو هو. پوءِ هوءَ مونکي پاڻ وٽ ڇا لاءِ سڏائي رهي هئي. هوءَ مونکي ڪهڙي Surprise ڏيندي. ڇا هن جي دل ۾ ٻه محبت جاڳي پئي هئي. ڇا هن ان رات واري تلخيءَ کي دور ڪرڻ ٿي چاهيو، ته جيئن مان هميشه لاءِ پنهنجي ملڪ موٽي وڃان ته پاڻ مان هن جون ڪي تلخ يادون ساڻ کڻي نه وڃان.
شام جو مان سهي سنيري هن وٽ ويس. در کڙڪايم. هن در کوليو. اڄ هوءَ ڀلرين کان ٻه وڌيڪ حسين ٿي لڳي. سندس بدن تي ڊِکيل ڪارو لباس، ڄڻ ڏينهن رات جو ميلاپ، ڄڻ اونده مان ڦٽندڙ سوجهرو. مونکي ڏسي هوءَ ٽڙي پيئي.
”منهنجا ڪلٽا شاعر. اچي وڃين.“ هن اڳتي وڌي منهنجي چپن کي چميو: ”توکي هيترن ڏينهن کانپوءِ پاڻ وٽ ڏسي مونکي ڪيتري نه خوشي ٿي آهي. اوچتو ئي اوچتو هليو وئين. ٻڌائي ٻه ڪونه. مون سمجهيو تون سونسان ملڻ لاءِ ايندين. پر ٿي ڏينهن گذري ويا تون نه آئين. تنهنجي آفيس مان وڃي پڇا ڪيم ته خبر پئي ته تون ڪٻن برا ويل آهين.“

هن جي ڳالهه پڄاڻي منهنجي هانءَ جو ڪومائيل ڪنول ٽڙي پيو. تڏهين هن ان رات واري واقعي ڪي وساري ڇڏيو هو ۽ ٻئي ڏينهن تي منهنجو انتظار به ڪيو هئائين. مان نه مليو هانس ته آفيس مان منهنجي پڇا به ڪيائين.

”اڄ منهنجو ڪمرو مهذب عورت جو ڪمرو ٿو لڳي. هر هڪ شيءِ ترتيب سان رکي اٿم. زندگي ۾ ترتيب ڪانهي ان ڪري ڪنهن شيءِ ۾ ترتيب ڪانهي. زندگي ڄڻ ڪباڙيءَ جو دوڪان آهي. اڌوراڻا جذبا، اڌوراڻيون خوشيون. ڀلا توکي منهنجا گل وڻن ٿا؟“ هن سامهون گلدانن ۾ رکيل رنگ برنگي گلن ڏانهن اشارو ڪندي چيو.

”نه. مونکي نٿا وڻن.“

”ڇو؟“

”انڪري جو تنهنجي آڏو سندن رنگ روپ ۽ خوشبوءِ ختم ٿي وئي آهي.“

”اوه احمد، تنهنجيون اهڙيون ڳالهيون ته ياد پونديون هيم.“

هن وسڪيءَ جو گلاس مونکي ڏنو ۽ پنهنجو گلاس منهنجي گلاس سان ٽڪرائيندي چيائين: ”پنهنجي ڪلٽي شاعر جي سدا بهار مرڪ لاءِ.“

”پنهنجي سونهن پريءَ جي سدا بهار سونهن لاءِ.“

هن ڍڪ پيرو ۽ چيائين: ”تنهنجي وڃڻ ڪانپوءِ مون پاڪستان جي باري ۾ ڪتاب پڙهيا آهن. تون سنڌو ماٿر جو رهاڪو آهين نه. ان ساڳي ماٿر ۾ حر به پيدا ٿيا هئا.“

حرن جو نالو ٻڌي منهنجي چپن تي مغرور مرڪ ڦهلجي وئي.

”توکي پنهنجي قوميت تي ڪيڏو نه غرور آهي. اوهان مشرقين جو ڌرتيءَ سان رشتو ڪيترو نه گهرو ۽ مضبوط آهي. ڀلا اهو ٻڌاءِ ته تون حر ته نه آهين؟“

”مان انهن ماڻهن مان آهيان جن حرن تي گوليون هلايون.“

”مون توکي چيو هيو نه ته مان توکي Surprise ڏيندس. مون تو لاءِ پاڪستاني طعام تيار ڪيا آهن ڇا ڄوندا آهن انهن طعامن کي. ڀيهه ته ٻڌايانءِ ٿي.“

هن پنهنجي ڊائري کولي ۽ يڪدم چيائين: ”پلاءُ ۽ شامي ڪباب.“

مان سندس اچارن تي ڪلي ويئس.

”چو ڪلين چو ٿو. منهنجي اچارن تي ٿو ڪلين. اها ڪهڙي نه شرم جهڙي ڳالهه آهي جو اوهين ته اسان جي ٻولي ڳالهائي سگهو ٿا پر اسان اوهان جي ٻولي ڳالهائي نٿا سگهون.“

”مان تنهنجي ٻولي انڪري ڳالهائي ٿو سگهان جو تنهنجي ٻولي منهنجي رزق جو وسيلو آهي، جي انگريزي پڙهيل نه هجان ها ته يا ته بڪ مران ها يا ڪنهن ننڍڙي ڳوٺ ۾ سنڌي ماستر هجان ها.“

”هاڻي اچ ته ماني کاؤن.“

اسان ماني کائڻ شروع ڪئي. هن واقعي سٺا پاڪستاني طعام پچايا هئا. مون کاڌي جي تعريف ڪندي چيو.

”ائين ٿو لڳيم ڄڻ پنهنجي گهر جي ماني کائي رهيو آهيان.“

کاڌي جي تعريف ٻڌي هوءَ ڏاڍي خوش ٿي ۽ جيئن ئي خوشيءَ وچان پلاءَ جو گره ڪنيائين ته اچي ڪنگهه ورتس. نڪ ۽ اکين مان پاڻي وهڻ لڳس ۽ سارو منهن پگهران ڀڳهر ٿي ويس.

”هائي مرچ،“ هن هيسيل دانهن ڪئي ۽ هڪ ئي ڍڪ سان پاڻيءَ جو گلاس خالي ڪري ڇڏيائين. ماني کائي اسان وري پيئڻ شروع ڪيو هن ساز جو ريڪارڊ چاڙهيو ۽ منهنجي هنج ۾ اچي ويٺي.

”احمد،“ هن مدماتتي آواز ۾ چيو، ”ميترن ڏينهن کانپوءِ مليو آهين پر تون مونکي پيار به نٿو ڪرين. ڇا توکي هينئر مونسان محبت ڪانهي؟“

”چئي نٿو سگهان.“ مون انتقام وٺڻ لاءِ هن جا ان رات وارا اکر دهرايا.

”او مغرور مشرقي، تون ڪيترو نه بدلو وٺڻ وارو آهين. مونکي پيار ڪر.“ هن پنهنجا چپ منهنجي آڏو جهليا. جوانيءَ جي رس ۾ رڇيل ڳاڙها ڳاڙها چپ. مون پنهنجا ازل کان اڃايل ۽ ترسايل چپ سندس چپن تي رکيا ۽ هوءَ وڻ ويڙهيءَ وانگر مونکي وڪوڙي وئي. سندس سنڌ سنڌ وحشيانا انداز ۾ ٿي ڦڙڪيو. مون سندس انگ انگ مان سندس جوڀن جي مد کي ڳيتون ڏيئي پيتو، ۽ لونءِ لونءِ ان مد جي مستيءَ ۾ ساٿي ٿي پيم. هوءَ اٿي بيٺي ۽ مونکي ٻانهن کان جهلي، اٿاريندي چيائين:

”اٿ ته نچون.“

مون ٻانهن سندس چيلهه جي چوڌاري ورائي ڪيس سيني سان لاتو ۽ اسان نچڻ لڳاسين. سوزي منهنجي سيني سان لڳل هئي، گلدانن ۾

رنگ برنگي گل سائن ڏانڊن تي جهڪيل هئا ۽ سازن جي مڌر سرن تي اسين نچي رهيا هئاسين. اڄ هي ڪمرو ڦهلجي ساري ڪائنات تي ڇانئجي ويو هو ۽ ان ڪائنات ۾ مون ۽ موزيءَ کان سواءِ ٻيو ڪنهن جو به وجود ڪونه هو. ساري رات اسان جا اڌ پورا روح ۽ اڌ پورا اڌايل جسم تڪميل حاصل ڪندا رهيا. گهڙي گهڙي خوشين جي رم جهم لاتي ۽ اسان خوشيون ماڻيندا رهياسين. تانجو ٿڪجي ساٿا ٿي پلنگ تي ڪري پياسين. هن منهنجي اکين ڪي چمندي چيو:

”احمد. تون خوش آهين نه؟“

”ڏاڍو خوش آهيان.“

”تون واقعي مونسان محبت ڪرين ٿو؟“

”تنهنجي ان سوال جو ڪهڙو جواب ڏيان.“

هوءَ ماٺ ڪري منهنجي اکين ۾ نهاريندي رهي ۽ پوءِ سندس ليٽڻ ۾ لڙڪ تري آيا ۽ هن منهن منهنجي سيني ۾ لڪائي ڇڏيو.

”هڪڙي ڳالهه چوانءِ.“

”چئه.“

”مڃيندين؟“

”جي سمنڊ ۾ ٽپڻ لاءِ چوندينءَ ته اها ڳالهه به مڃيندس.“

”جي توکي واقعي مونسان محبت آهي ته پوءِ منهنجي ڳالهه سمنڊ ۾ ٽپڻ کان به وڌيڪ خطرناڪ آهي.“

”تون چئي ته ڏس.“

هن مٿو کڻي منهنجو اکين ۾ نهاريو ۽ وري منهنجي سيني ۾ منهن لڪائي ڇڏيائين.

”احمد. منهنجا مٺڙا احمد. تون منهنجي زندگيءَ مان هليو وڃ.“

مونکان ڇرڪ نڪري ويو ڄڻ بجليءَ جي اگهاڙي تار ڇهي وئي.

”ڇا...؟“

”منهنجي زندگيءَ مان هليو وڃ ۽ وعدو ڪر ته اڄ کانپوءِ وري مونسان نه ملندين.“

”ڇئين ڇا ٿي. هوش ۾ ته آهين.“

”ها، احمد مان هوش ۾ آهيان، ۽ توکي چوان ٿي ته اڄ کانپوءِ مونسان نه ملندو ڪر.“

”پر آخر ڇو...؟“

”انڪري جو مونکي توسان محبت ٿي وئي آهي.“

”پر سوزي محبت ڪندڙ دليون تہ هميشہ گڏ رهڻ چاهينديون آهن ۽ تون ئي چوين تہ مان توسان نہ ملندو ڪريان.“

”احمد، مان آزاد ڇوڪري آهيان. اڄ تائين مونکي ڪنهن سان بہ محبت ڪانہ ٿي آهي. مون پهريون دفعو پنهنجي دل ۾ اِن اجنبي ۽ اوپري جذبي کي محسوس ڪيو آهي. مونکي اِن اجنبي جذبي ڪان ڊپ ٿو ٿئي. مان جڏهين پهريون دفعو توسان مليس تہ تون مونکي چڱو لڳو هئين. تنهنجي شڪل صورت، ڳالهائڻ جو انداز ۽ هر گهڙيءَ جو مرڪڻ مونکي پسند آيو هو. پر پسند ۽ محبت ۾ گهڻو فرق آهي. اڄ تائين مونکي ڪيئي نوجوان پسند آيا آهن. مون انهن کي ائين استعمال ڪري اڇلائي ڇڏيو آهي جيئن سگريٽ بہ اڇلائي ڇڏيندي آهيان. مون توکي بہ ائين استعمال ڪرڻ ٿي چاهيو. پر ان رات تو جو سان جيڪو ورتاءُ ڪيو تنهن مونکي تنهنجي محبت ۾ ڦاسائي ڇڏيو. تنهنجي شخصيت ڪنهن مضبوط قلعي جي ديوارن جيان منهنجي چوڌاري ڦهلجي وئي ۽ زندگيءَ ۾ پهريون دفعو مون پنهنجو پاڻ کي انهن ديوارن ۾ محفوظ محسوس ڪيو. پر ساڳي وقت منهنجي آزادي بہ مجروح ٿي هئي. اها رات مون جو سان گذاري. ان لاءِ جو مون توکان انتقام وٺڻ ٿي چاهيو تہ تنهنجي جهل ڪانپوءِ بہ مان جو جي هنج ۾ آهيان. پيو تہ مون پنهنجو پاڻ کي يقين ڏيارڻ ٿي چاهيو تہ مان آزاد آهيان ۽ ڪير بہ مونکي جو سان رات گذارڻ کان روڪي نٿو سگهي. مان جو سان سٽل هيس پر منهنجي دل ۽ دماغ تي تون ڇانيل هئين. هر گهڙيءَ دل ٿي چاهيو تہ تنهنجي هنج ۾ اچي ڪران. ان جذبي کي ختم ڪرڻ لاءِ مون تنيئن وڏيڪ ٿي جو کي پيار ڪيو. ۽ جيئن جيئن وقت گذرندو ويو اهو جذبو، اهو احساس شديد ٿيندو ويو، ۽ مون پنهنجي دل جي ڌڙڪڻ مان پنهنجي شڪست جو آواز ٻڌي ورتو. مان تہ آزاد پکيڙو آهيان، پوءِ منهنجي اندر ۾، پڃري ۾ قيد ٿيڻ جي تمنا ڇو جاڳي پئي هئي. مونکي پنهنجو پاڻ ڪان وحشت ٿيڻ لڳي. محبت جي بي پناہ ۽ زبردست جذبي ڪان ڊپ ٿيڻ لڳم. سنهنجا ڪلٿا شاعر. منهنجا مشرقي وحشي. مونکي تباہ نہ ڪر. محبت مونکي تباہ ڪري ڇڏيندي. مونکي جيئڻ ڏي ۽ سنهنجي زندگيءَ مان هليو وڃ.“

”سوزي. هي تون ڇا ٿي چوين. مونکي مس مس زندگيءَ ۾ محبت ملي آهي سا تون مونکان ڇو ٿي کسين. مان توکي پنهنجي ملڪ وٺي هلندس. توکي موهن جو دڙو، حيدرآباد جا منگهہ ۽ هوائون

ڏيکاريندس. چاندوڪيءَ ۾ تنهنجو هٿ هٿ ۾ وٺي مهراڻ جي ڪپر تي ٽلندس. سوزيءَ، حيدرآباد جي چاندوڪي تنهنجي جسم جيان جوان ٿيندي آهي. مان توکي ڪيئن ڇڏي سگهندس."

هن اکيون مون ۾ ڪپائي ڇڏيون ۽ هڪ ٽڪ ائين ڏسڻ لڳي، جيئن مرندڙ انسان آخري دفعو پنهنجي پيارل کي ڏسندو آهي، ۽ پوءِ هوءِ مونسان چنبڙي پيئي ۽ چرين جيان پيار ڪرڻ لڳي. مون هن کي سيني سان لاتو ۽ پيار ڪندي ڪندي ڪيس ننڊ ڪٺي ويئي. هنيئر هر طرف سوجهرو ڦهلجي چڪو هو ۽ سوزي اگهور ننڊ ۾ هئي. مون هن جي پيشاني، اکڙين ۽ وارن کي چميو ۽ پنهنجي ڪمري ۾ هليو آيس ۽ وهنجي سهنجي آفيس هليو ويس.

اهو ڏينهن ڏاڍو مصروف گذريو. مختلف ماڻهن سان ملاقاتون، پاڪستان ۽ آسٽريليا بابت گفتگو. شام جو موڪل ڪان ٿوري دير اڳ واندو ٿيس، سڌو لئبريري ۾ وڃي پهتس. پر سوزي اتي ڪانه هئي. پڇا ڪيم ته خبر پئي ته سوزيءَ هفتي جي موڪل ورتي آهي ڊوڙندو سوزيءَ جي فليٽ تي پهتس. پر هن جي فليٽ کي تالو لڳو پيو هو. مان در وٽ ويهي هن جو انتظار ڪرڻ لڳس. رات جا ڏهه ٿي ويا، ٻارهن ٿي ويا، ٻه لڳي ويا پر سوزي نه موٽي.

ٻئي ڏينهن وري سندس فليٽ تي پهتس پر ڪالهه جيان در بند هو. پورو هفتو مون هن جي در جو دربان بڻجي گذاريو. هر آواز تي سوزيءَ جي پيرن جي پڙلاءَ جو گمان ٿيندو هوم. پر سوزي ڪانه موٽي.

جنهن ڏينهن هن جي موڪل پوري ٿيڻي هئي، ان ڏينهن صبح جو سوير ڊوڙندو لئبريريءَ جي در تي وڃي بيٺس. هڪ هڪ ٿي سڀئي آيا پر سوزي نه آئي. اندر وڃي پڇا ڪيم ته زمين ٿي پيرن هيٺان لڪري وئي. ڇڻ وڃ ڪري ۽ منهنجو سارو وجود جلي سڙي رک ٿي ويو. سوزي استعفيٰ ڏياري موڪلي هئي. ڊوڙندو ايليس وٽ وڃي پهتس. پر ايليس کي ٻه هن جي خبر ڪانه هئي. پوءِ ته چرين جيان ڪيس اجنبي شهر جي اڻ سونهن رستن تي ڳولڻ لڳس. پر جنهن وات تي وک ٿي وڌايم سا سوالي نشان بڻجي اڳيان اڀري ٿي آئي. مان هن کي هن اجنبي ديس، هن اڻ ڄاتل ڪنڊ ۾ ڪٿي ڳوليان. ڪنهن ڪان هن جو ڏس پڇان. مان اجنبي ديس جي اڻ ڏٺل چوواٽن تي بيٺو هوس ۽ مونکي خبر ڪانه هئي ته ڪهڙي وات جي اجگر هن کي ڳڙڪائي ڇڏيو هو... سوزي... سوزي تون ڪٿي آهين!

مان مايوس ٿي چڪو هوس ۽ پڪ ٿي وئي هيم ته سوزي وري نه ملندم. پر دل ۾ اميد جو ڏيئو ٽمڪي رهيو هو ته وڃڻ کان اڳ سوزي هڪوار ضرور ملندي. اڄ جڏهين مان هميشه لاءِ سڀني کي الوداع چئي رهيو هوس تڏهين پڪ هيم ته ڪٿان نه ڪٿان، ڪيئن به ڪري هوءَ مونسان آخري دفعو ملڻ لاءِ ايئرپورٽ تي ضرور ايندي. ايئرپورٽ تي مون هيڏانهن هوڏانهن واجهايو. هر چهري کي غور سان ڏٺم. پر سوزي نظر نه آئي. اڄ مان هن کي هميشه لاءِ ڇڏي وقت ۽ فاصلن جا اٿاه ساگر اورانگهي واپس وڃي رهيو آهيان. پر هينئر به دل ۾ اميد جي شمع روشن آهي ته هيءَ دنيا تمام مختصر آهي ۽ هڪ نه هڪ ڏينهن، ڪٿي نه ڪٿي، زندگيءَ جي ڪنهن نه ڪنهن منزل تي جڏهين سوزيءَ جي دل مان محبت جو هراس ختم ٿي ويندو هوءَ مونسان ضرور ملندي.

مون پنهنجو خط پورو ڪيو آهي ۽ جهاز جي سهڻي هوسٽيس اعلان ڪري رهي آهي ته هينئر اسان جو جهاز فلپائين جي ٻيٽن مٿان لنگهي رهيو آهي ۽ اسان جلدئي منيلا جي هوائي اڏي تي پهچڻ وارا آهيون. مان دري جي شيشي مان هيٺ نهاريان ٿو. هيٺ نيري سمنڊ جي سيني تي فلپين جا ساوا ساوا ٻيٽ ايپريا ٻيٺا آهن ۽ آسمان جي نيري وسعتن ۾ بادلن جا ٽڪرا برفاني ٻيٽن جيان تري رهيا آهن. سج نيري سمنڊ جي هنج ۾ ٽبي هڻي رهيو آهي ۽ بادلن جي برفاني ٻيٽن ۾ شفق جا آلا ٻري پيا آهن، جن جو اولڙو نيري سمنڊ، ساون ٻيٽن ۽ ننڍڙن ننڍڙن گهرڙن، انسانن جي ننڍڙن ننڍڙن ڪائناتن تي پئجي رهيو آهي. ادا، انسان جي هيءَ انوکن ناتن واري دنيا ڪهڙي نه حسين آهي. ۽ هيرو شيما تي ٻم اڇلائيندڙ انسان انوکن ناتن واري ههڙي حسين دنيا کي ڪيئن تباه ڪيو!

سدائين تنهنجو

احمد

پيار ۽ پاپ

نه، هاڻ مان گاڏيءَ مان نه لهنديس. پڇائي هو مونکي نه آيو آهي، مان هنکي آئي آهيان. ڪيس راه ۾ ڇڏي وڃڻ جو حق مونکي نه آهي. هينئر هنکان پڇڻ ويڙٽ به ڏيندو. هن جيڪڏهن منهنجي ڪري پنهنجو گهر ڇڏيو آهي ته اِن ۾ مان ننڍي نٿي بڻجان. هن منهنجي ڪري گهر ڇڏيو آهي، اِن مان ڪي ظاهر آهي ته مان ننڍي بڻجي ڪي نٿي سگهان. ۽ اها ڳالهه هو به ڄاڻي ٿو.

مون چيو هو، "منهنجي ڪري ٿي گهر تباه ٿي ويا — فقط منهنجي ڪري، هڪ استريءَ جي ڪري. فقط هڪ استريءَ جي ڪارڻ ائين ڇو ٿو ٿئي؟ — اِتهاس ۾ به اهڙا ڪئين مثال ملن ٿا."

مونکي خاطري هئي ته هو مونکي ڪوبه جواب نه ڏيندو؛ اِن ڪري اِها ڳالهه ڇئي مون دريءَ کان ٻاهر نهارڻ شروع ڪيو. هو مونسان جهنم ۾ به هلڻ لاءِ تيار هو، اِنڪري مان ڪيس پاڻ سان وٺي آئي هيس. ليڪن مونکي لڳو ته اِها منهنجي غلطي هئي. هنجي آها دعوا محض جذبات هئي ۽ مونکي هر جذباتي ڳالهه کان نفرت هئي؛ اهوئي ڪارڻ هو جو مون گاڏيءَ ۾ فيصلو ڪيو ته مان هنکي اڪيلو ڇڏي ڪنهن اسٽيشن تي لهي وينديس. منهنجو پاڻ ۾ ڪوبه موهه نه هو. هڪ استريءَ جي جيتري بيعزتي ٿي سگهندي آهي، ايتري منهنجي ٿي هئي. هڪ استريءَ کي جيترا دوکا ملي سگهن ٿا، اوترا مونکي مليا هئا. هڪ مرد پاڻکي ڪيرائڻ لاءِ جيڪي کيل تماشا ڪري سگهندو آهي، آهي مون ڏٺا هئا. ڪير ٿو ڄاڻي ته اڳيان هلي ڪرشن به ائين نه ڪندو؟

ڪرشن منهنجي ڪلهي تي هٿ رکيو. مون بنا ڪنهن چاهه مان هن ڏانهن نهاريو. هن چيو، "اِتهاس جي ڳالهه ٿي ڪرين؟"

مون چيو، "ها! صرف هڪ استريءَ جي ڪري اِتهاس ۾ ايترو ڪجهه ڇو ٿيو آهي؟"

"هڪ استريءَ جي ڪري ٿيو آهي، اهو ڇا ڪهٽ آهي؟ اِستري 'فقط اِستري' ناهي. آها 'فقط' نه آهي، انڪري ئي اِتهاس ۾ ايترو ڪجهه ٿيو آهي."

نه معلوم ڇا آهي هن ۾ا منهنجو فيصلو ئي ڦيرائي ڇڏيائين.

سيپٽمبر جي شام جا ست رنگ هنجي چهري تي پيا ۽ مان مسحور ٿي ويس. مون فيصلو ڪيو ته مان هنجي پيار ۾ سيپٽمبر جي هڪ شام ٿينديس، جيئن هنجي زندگيءَ ڪي ڏسي دنيا مسحور ٿي وڃي!

مدن پوليس اسٽيشن تي وڃي ٿي نه سگهندو. هن مونسان لڪي شادي ڪئي آهي. ٻي شادي قانوني ڏوهه آهي. عام خيال موجب پاپ آهي. تنهنڪري هو ان شاديءَ کي ظاهر ڪري نٿو سگهي. هن مون سان وشواس گهات ڪيو. مان ڪيس ڇڏي آئي آهيان. هو تڙپندو، چلائيندو، شايد ديوار سان پنهنجو مٿو به ٽڪرائي. اهو ڄاڻي مان خوش به ٿي سگهان ٿي. جنهن مونکي دوکو ڏنو، اُنجي اهڙي حالت تي منهنجو خوش ٿيڻ واجبي به ٿي سگهي ٿو. مگر هاڻ منهنجو هن سان ڪهڙو لڳاءُ؟ جهڙيءَ طرح مان هن کان اڳ به هڪ جدا هستي آهيان، اهڙي طرح منهنجو دک، منهنجو سک به هنجي دک سک کان الڳ ٿي آهي. جڏهن منهنجو من لٿو مڃي، تڏهن ڳالهه ختم ٿي سمجهڻ گهرجي. اِن ڳالهه کي وڌائڻ لاءِ هنجو ڌرم، هنجي سماج، هنجو قانون معذور آهي.

ڪرشن کي مان سمجهي نه سگهيس. هن ڪڏهن به منهنجي وڏائي نه ڪئي ۽ مونکي اِن تي اعتراض هو. هڪ سال اڳ هو منهنجي گهر چندي جو هڪ رسيد بڪ کڻي آيو هو. مونکي ڏسي پهرين ته هن کان شايد اچڻ جو ڪارڻ ئي وسري ويو. هو بابا جي آفيس ۾ ٽائپسٽ هو. بابا ڪمري ۾ گهڙيو مس جو هن چرڪي پاڻ منڀاليو ۽ تنهن بعد نمسڪار ڪري هن هڪ اخبار نويس جيان اسانجي اڳيان آسام جي ٻوڏن جي رپورٽ پيش ڪئي. ڳالهائڻ مهل هن اکين، پرن ۽ هٿن، تنهين کان ڪم ورتو. منهن جا رنگ ائين ٿي بدلايائين ڄڻ تازو ٻوڏن جو جائزو وٺي آيو هو. بابا جي راءِ موجب هو ڳالهائڻ ۾ به اهڙو تکڙو هو، جهڙو ٽائپ ڪرڻ ۾، ۽ هن ۾ خيالن جي ايتري ئي صفائي هئي، جهڙي هن جي ڪم ۾ مان ظاهر ٿيندي هئي... ۽ اهڙا ماڻهو ته چڪون ڪندا ئي نه آهن— نه ڪم ۾، نه ڳالهائڻ ۾، ۽ نه وري شايد بنائڻ ۾ يا مڃائڻ ۾ هو. چندو وٺي ويندو رهيو. تنهن بعد نه معلوم هو ڪيترا دفعا مليو— گهر ۾، ٻاهر رستي تي، پارڪ ۾— هميشه پنهنجن ئي خيالن جي دنيا ۾ گم. ڪيترا دفعا مون هن سان ڳالهائڻ جي ڪوشش ڪئي، مگر هنکي چندي ڪانسواءِ شايد ٻيءَ ڪنهن ڳالهه ۾

چاهه ئي نه هو. ڏکھوءِ ڪداوراکين ۾ ڪڏهن به پورا نه ٿي سگهندڙ سپنا ڪٺي گھمندڙ، پيشانيءَ تي فڪر جون ليڪون، جڻ سنسار تي سوچڻ جو بار بس هن جي ئي دماغ تي آهي. مسڪرائيندو ته هنجي پاسي ۾ ويهي ٻيهڻ تي دل ٿيندي. هنجي ڪلهي تي هٿ يا مٿو رکي اهو پڇڻ تي دل ٿيندي ته هو اکين ۾ ڪهڙيءَ دنيا جا سپنا ڪٺي ٿو گهمي. مگر مان جيترو هن جي قريب ويندي هيس، هو مونکي اوترو ئي دور نظر ايندو هو. هو منهنجي اکين ۾ نهاريندو هو. پهرين مونکي ۽ پوءِ منهنجي آرپار نهاريندو هو ۽ مونکي ان تي اعتراض هو— سخت اعتراض!

مگر اهو اعتراض دور ٿئي، ان کان اڳ مان هڪ ڪاري پردي جي دنيا ۾ گم ٿي ويس. آهو ڪارو پردو ڪٺي آيو هو مدن—ڪشمير جي ٻوڏن جي سلسلي ۾، ڪرشن جو نياپو ۽ رسيد بوڪ ڪٺي. هن به تقرير ڪئي، مگر نظر ڪي هڪ هنڌ ڄمائي. هن به منهن جا رنگ بدلايا، مگر اکين کي بار بار چمڪائي. ڪاليج جا ٻه سال پڙهڻ بعد منهنجيون اکيون اهڙين ئي اکين جي تلاش ۾ هيون. مون نه چاهيندي به هن جي ڪرشن سان پيٽ ڪئي ۽ چاهيندي به ڪيس چندو نه ڏنم. چيم: پئسا پوسٽ ۾ آهن. هو وري ٻئي ڏينهن گهر آيو ۽ مون ڪيس چانهه پياري. ٽيئن ڏينهن هو رسيد بڪ بدران ٻه گل ڪٺي آيو. هن جي اکين ۾ آهي سپنا هئا، جي پورا ٿي سگهيا ٿي. هن منهنجي آرپار نه، مونکي ٿي ڏٺو. هن جي پيشانيءَ تي ريکائون نه هيون— جڻ هو دنيا تي نه، دنيا هن تي سوچيندي آهي. هن کي ڏسڻ سان هنکان ٻه قدم پري ٻيهڻ تي دل ٿيندي. مگر ٻه قدم پري وڃڻ بعد دل اچا به هنکي ٻه قدم وڌيڪ پنهنجي قريب محسوس ڪندي. قد ۾ البت ننڍو— يعني هنجي ڪن ۾ ڪاڳالهه چوڻ لاءِ پنن تي ٻيهڻ جي ضرورت نه پوندي.

پڇيومانس، ”اڄ ڪلهه ڪرشن ڪٿي آهي؟“

چيائين: ”هو سوشلسٽ اٺ ڪلاڪ نوڪري ڪندو آهي ۽ ست ڪلاڪ آرام. ٻه ڪلاڪ ٽرام يا بس جي مسافري. باقي ست ڪلاڪ مزورن جي بستين ۾ ڀٽڪندو آهي يا اخبار يا ڪو ٿلهو انگن اکرن وارو ڪتاب ڪٺي پيو پڙهندو ۽ سوچيندو آهي. اخبار ۾ فلمن جا اشتهار نه، صرف خبرون پڙهندو آهي، سي به اڪثر ليٽ ڪالم جون. ستي کان وڌيڪ ڪارٽونن ۾ چاهه وٺي. ڏڪار ۽ ٻوڏون هن جا دلچسپ موضوع آهن. ڪنهن ڪيل ۾ جيڪڏهن ڪو راڪ-ائن-رول جو گانو هوندو ته

اڌ مان آتي ايندو. باقي جيڪڏهن ڪنهن مڊل ڪلاس جي لائيف جي ٽرئجڊي ڏسندو ته روئي به ويهندو. هو ملڪ ۾ انقلاب آڻڻ تو چاهي، جيتوڻيڪ هوٽيل ۾ وڃي ڪوپ چانهه پيئڻ جو به شوق ڪونه اٿس."

ڪرشن ديوتا لڳو— پوڇا لائق! هن ڪي استريءَ جون الجهيل ٻانهون، اکين جي چمڪ ۾، به هٿ ڪپن— به ٻڌل هٿ! هن اڳيان ڪنڌ هيٺ ڪري بيهڻ گهرجي. ديوتا جي عزت! هي شخص ڪنهن استريءَ مان ملي به انقلاب تي ئي سوچيندا آهن. ڪنهن جي سونهن ڏسي ڪارٽون ٺاهڻ شروع ڪندا آهن، ۽ ان لاءِ هر شخص جي آرپار ڏسندا آهن. مسڪراهٽون ۽ گيت هنن لاءِ تيڇ آهن. ڏڪار ۽ ٻوڏون هن جا دلپسند موضوع آهن! هو ٻين جو ڏک ڏسي روئندا آهن ۽ ڪل خوشيءَ جي ناچ تان اڌ مان آتي ايندا آهن.

مدن بروڪر هو. لڪشمي هنجو آدرش هئي. هو آن لاءِ 'مهالڪشميءَ' ۾ ريس ڪيڏڻ به ويندو هو. ريس ۾ گهوڙا له، وڏاتا جا ايجنٽ ڊڪندا آهن. هي اهو کيل آهي جو ٻڌندي هرڪو ناپسند ڪندو آهي، ۽ ڏسندي هر ڪو کيڏڻ چاهيندو آهي، جڳهين جي دلاليءَ مان ڍن ايترو ته ڪمايو هو جو نئشنل توڙي ڪرڪيٽ ڪلب آف انڊيا جو لائيف ميمبر تي ويو هو. رميءَ کان وڌيڪ ڍن کي بليرڊ پسند هو. انگريزي کيل ۽ ناچ ٻئي ڏسندو هو. هو راتين جون راتيون گهر کان ٻاهر رهندو هو. سمهندو فوٽ پاٿ تي نه، مگر... هن لاءِ اهائي زندگي هئي ۽ جنهن ۾ هن اجان به رنگ پرڻ چاهيا تي.

هڪ ڏينهن سئنيما تان موٽندي مون ڪانٽس پڇيو: "مدن، آخر زندگيءَ کي تو سمجهيو ڇا آهي؟"

سوال ٻڌي هو خوب کليو هو. چيو هئائين: "تون ئي ٻڌاءِ، زندگيءَ ۾ ڇا هيڏي سونهن، هيڏو رس، هيڏي رنگينيي پري پيئي آهي، آها ڇا لاءِ؟ ڇا ان لاءِ ته آها ائين ئي اجائي گذري وڃي؟ گل، ٻوٽي کان وڌيڪ ڪنهن جي زلفن ۾ سونهندو آهي. مٽي هلڻ بعد جڏهن پڳوان پڇندو: 'اڙي مورک، جڏهن سڀ ڪجهه خلقڻ ۽ ڪرڻ ڪرائڻ وارو مان هوس، تڏهن تون عيش عشرت، موج مستيءَ کان پري ڇو رهئين؟' آتي لاجواب ٿي، ڪنڌ هيٺ جهڪائي بيهڻ کان بهتر آهي ته زندگيءَ ۾ جو به رس آنند موجود آهي، آن کي لٽي وٺون!"

چاندوڪي رات هئي. هو مون کي پارڪ ۾ وٺي هليو. منهنجن مائٽن کي مدن پسند هو، ۽ آن جو ڪارڻ مان ڄاڻي ويئي هيس، ۽

مونکي به مٿي وچي ڪنڌ جهڪائڻ پسند نه هو. ٿڌي هوا لڳي رهي هئي. هو هڪ بينچ تي ويٺو ۽ مان هڪ وڻ جي هيٺان وڃي ويٺيس، جنهن ۾ جڳنو چمڪي رهيا هئا. مون به رات جيان پنهنجا زلف ڇوڙي ڇڏيا. ٿڌيءَ هوا ۾ ڏکيو ساهه. ڪٿي، ڪاٿي پاڻهن مٿي ڪري وڻ سان لڳايم. هوا جو هڪ ٿڌو جهونٽو آيو جو منهنجي جسم کي ڇهندو اڳيان وڌي ويو ۽ زندگيءَ ۾ پهريون دفعو مونکي معلوم ٿيو ته هوا کي به پنهنجي ڪشش آهي، پنهنجو جسم آهي، پنهنجا عضوا آهن ، آها به زلفن سان کيڏي سگهندي آهي، ڇهي سگهندي آهي، چمي سگهندي آهي، تڙپائي سگهندي آهي.

مون پنهنجيون اکيون بند ڪري ڇڏيون.

نيڪ اوڏيءَ مهل مدن اڳيان اچي بيٺو. پنهنجي ٺونٺ منهنجي ڪلهي تي رکي، پنهنجي ٻانهن وڻ سان لڳائي چيائين، ”ڇا پئي سوچين؟“

مون اکيون کولي پنهنجي ٻانهن هيٺ ڪري ڇڏي.

”اڄ پارڪ ۾ ڪوئي ڪونهي.“ هن چيو.

منهنجي ذهن ۾ نه معلوم اِن جا ڪيترا پڙاڏا آتيا: اڄ پارڪ ۾ ڪوئي ڪونهي، ڪوئي ڪونهي!

هن جي اکين ۾ جڳنو چمڪي رهيا هئا. مون هڪ تيز نظر سان هن ڏانهن نهاريو ۽ هو پريشان ٿي ويو.

”ڇا ٿيو؟“

”منهنجي زندگيءَ مونکي هڪ دوکو ڏنو آهي. مان زندگيءَ کان بدلو چڪائڻ ٿو چاهيان.“

”دوکو- بدلو- ڇاجو؟“

”تون مون سان شادي ڪندينءَ؟“ هن پنهنجا ٻئي هٿ منهنجي منهن تائين آندا.

”مان انڪار نه ڪنديس.“

پارڪ کان ٻاهر پهچندي مون ڇرڪ ڀريو. رات جي سناٽي ۾ هڪ شخص اليڪٽرڪ جي هڪ ٿنڀي کي ٽيڪ ڏيئي، ڪنڌ هيٺ ڪريو، پاسيرو بيٺو هو. هٿ ۾ هڪ ڪتاب هئس. هن جي اک جي هڪ ڪنڊ، ڪنڊ ۾ جمع ٿيل پاڻيءَ ۾، روشنيءَ جو عڪس پئجي رهيو هو. پيرن جي آهٽ پائي هن پنهنجو ڪنڌ اچان به هيٺ ڪري ڇڏيو. مدن ڪنڌ مٿي ڪري ڳائيندو هليو. مان ور ور پويان نهاريندي هليس.

هو ڪرشن هو!

مهابليشور لاءِ گهران موڪلي ورتيم. ڪنهن بحث نه ڪيو، بابا خود به لؤمئريچ ڪئي هئي، ۽ بابا جي ’تازي پراڻي‘ راءِ موجب مان سمجهندي رهيس: ”مدن سان،“ چئي آمي سوچ ۾ پئجي ويئي هئي. ڪاش، هوءَ مونکي روڪي ها. شايد هن جي ذاتي رضا مندي ئي هن کي نه وڃڻ جي آگيا ڏيڻ کان روڪيو.

پوني ۾ سول مئريج ڪرڻ ڪانپوءِ، اسين مهابليشور وياسين. هن هڪ ننڍو بنگلو مسواڙ تي ورتو. بنگلي جي انچارج مالهيءَ کي هن بخشش ڏيئي به ڏينهن چتي ڪرڻ جي صلاح ڏني، جا مالهيءَ ڪنڌ جهڪائي قبول ڪئي.

شادي جي ٻيءَ رات مان پلنگ تي ليٽي پيئي هيس. هو گهمي ڦري موٽيو، ۽ اچي منهنجي مٿي کان ويٺو.

”پدما.“

مون هن ڏانهن نهاريو.

”توکي خبر آهي نه، زندگيءَ مونکي دوکو ڏنو آهي؟“

مون لاپرواهيءَ سان چيو: ”ڪنهن ڪري؟“

”تنهن ڪري مون زندگيءَ کان بدلو چڪائڻ تي چاهيو. جيتوڻيڪ مون کي هنن لاءِ ڪو چاهه ڪونهي، مگر اها حقيقت آهي ته مونکي هڪ زال ۽ هڪ ڌيءَ آهي. منهنجن ظالم مائٽن منهنجي ننڍي هوندي شادي ڪرائي هئي!“

ڇا ٿيو؟ ڪنهن ڪٿي ڇڏيو مونکي؟ هيءَ ڪهڙي بجلي هئي، جا منهنجي سر تي ڪري ۽ جنهن منهنجي اندر، منهنجي روح کي جلائي ڇڏيو؟

هن منهنجي ڪلهي تي هٿ رکي چيو: ”توسان پريم اٿم، ان ڪري ئي توکي سچ ٻڌايو اٿم. تنهنجو به مون سان پريم آهي، ۽ مان پنهنجي ماضيءَ کان الڳ آهيان. جيڪڏهن منهنجي ننڍي هوندي شادي ڪرائي ويئي ته ان ۾ منهنجو ڏوهه ڪونهي. مان پنهنجيءَ زال کي پيار نٿو ڪريان: پر مان هن جو مڙس آهيان، ان ڪري هن کي خرچ جا پئسا موڪلي ڏيندو آهيان، مونکي زندگيءَ کان بدلو وٺڻو هو، ۽ اهو مون تو جهڙيءَ خوبصورت عورت سان شادي ڪري ورتو آهي. تون مون سان هڪ رات رهي آهين، منهنجو بدلو پورو ٿيو. مگر جيئن ته مان توسان پريم ٿو ڪريان، ان ڪري مان توکي ڇڏيندس ڪونه. اهو

مون توکي اڳ ۾ نہ ٻڌايو جو سمجهيم ٿي تہ هر هندستاني استري شاديءَ کان اڳ اصول پرست ٿيندي آهي. پر ٻنڌن ۾ جڪڙجڻ بعد ئي هوءَ حقيقت پرست ٿيندي آهي، ۽ پوءِ هنکي زندگيءَ سان سمجهوتو ڪرڻو پوندو آهي."

هو پنهنجي ڪيس جو پاڻ فريادي ٿيو، پاڻ پنهنجي وڪالت ڪيائين. ۽ فيصلو بہ پاڻ ئي ڏنائين. هن مونکي آئنديءَ طرح سمجهوتي پسند ٿيڻ جي نصيحت ڏني، ۽ اهو ظاهر ڪرڻ جي ڪوشش ڪيئن تہ ڇڏڻ جو سوال مون سان نہ، هن سان لاڳو هو.

مان جنسي پٿر ٿي وئيس. هيڏو وڏو وشواس گهات! هڪ مون سان، ٻيو آن عورت سان جا سماج جي نظر ۾ هن جي پتني آهي، ٽيون آن ٻار سان، جو هن جي گود کان محروم آهي! ڪهڙي منهن سان ويندس پنهنجي گهر... تہ پنهنجو گهر ٿاهي، ٻئي جو گهر اجاڙي آئي آهيان. هي هن جي اکين جا سپنا هئا يا منهنجي زندگي جا سراپ؟ سڀ ڪجهہ ناس ٿي ويو... سڀ ڪجهہ!

مون پاسو ورائي ڇڏيو.

هن چيو: "پدما، تون ٿورو مون تي سوچ— ڪجهہ منهنجي پهرين شاديءَ تي. شادي ٿي ٻالڪپڻي ۾، جڏهن عقل لغڙ جي ڏور سان آڏامندو آهي، جڏهن زندگي ونجهوٽي ۽ منڊڪ منڊيءَ جي چوکٽ ۾ پانيڙا پائيندي آهي، جڏهن من ڪرڪيٽ جي بال جو پيڇو ڪندو آهي! آها شادي نہ هئي، پير چونڊڻ جي راند هئي، جنهن کي آئوٽ ٻنڌن بنائڻ لاءِ شرنائيءَ جا ٻہ سر ۽ ڊرم جي هڪ اسٽمپ ڪافي هئي." هن جو گلو پرجي آيو. پر هو چوندو رهيو، "هر نوجوان کي شاديءَ جي رات جو هڪ سپنو ٿيندو آهي. پر مان جوان ٿي ڪو سپنو ٺاهيان، اِن کان اڳ ئي منهنجي شادي ٿي وئي. مون شادي جي پهرين رات کي پنهنجي چمڪندڙ اکين سان ڏسڻ ٿي چاهيو. آن جي هر پل کي، جو پلنگ جي پاسي کان لنگهي ويندو آهي، ڏسڻ ٿي چاهيو، مون آنکي پڪڙي روڪڻ ٿي چاهيو، مون آن کي پنهنجي پاسي ليٽائي ان جي زلفن ۾ آگريون ڦيرائڻ ٿي چاهيون..." ائين چئي هو روئندو منهنجي پاسي ليٽي پيو.

مون آٿي هن جي ٻانهن ۾ هٿ وجهي، آواز ۾ سخت انفرت پري چيو، "تو ڪڏهن آن عورت جو بہ سوچيو آهي، جنهن کي ڪنهن

واجهونيءَ جي ڪليءَ ميدان مان ڪيئي پنهنجي زندگيءَ جي بند ۾ آونداهن ڪمرن ۾ قيد ڪيو آهي؟ اڄ جيڪر هوءَ به زندگيءَ ڪان بدلو وٺڻ چاهي ته؟"

هن جي اکين مان گنگا ۽ جمنا جو آتلي پوڻ، بيابان جي رڃ جيان اکين جو پرم ثابت ٿيو ! ڪو اهڙو سوال به پڇي سگهيو ٿي، هن شايد ڪڏهن سوچيو به ڪونه هو.

"زندگيءَ ڪان بدلو وٺڻ لاءِ تو مونکي ئي ڇو چونڊيو؟ تو ته پنهنجو بدلو چڪائي ڇڏيو، مان پنهنجو بدلو ڪنهن ڪان چڪائينديس؟ ڇا ان زندگيءَ ڪان، جتي سنيهه ۽ وشواس آهي، گلن جي خوشبوءِ ۽ سونهن آهي؟ مگر انهن کي ته بچائڻو آهي، انهن جي ته حفاظت ڪبي آهي. انهن کي لتائيندو ڪير آهي؟"

هو وارن کي ناهي آتي بيٺو. دروازي ڏانهن اشارو ڪندي چيائين ، "ان جو جواب توکي هن دروازي جي ٻاهران ڪوبه ڏئي سگهي ٿو."

مان به آتي ڪڙي ٿيس. چيم، "مدن جهڙيءَ طرح پنهنجي سک کي مون پنهنجو چاتو آهي ، اهڙيءَ طرح مان پنهنجي ڏک کي به پنهنجوئي سمجهنديس. آهو مناسب آهي يا غير مناسب، صحيح آهي يا غلط ، اهو ڄاڻڻ لاءِ ته مان هن دروازي جي ٻاهران ڪنهن ڪان پڇنديس ۽ نه اندران."

ائين چئي مان وڃڻ لڳس.

هو ٽپ ڏيئي اچي دروازي تي بيٺو. چيائين، "هڪ سوال پڇان؟"

"پڇ!" مون ذرا حقارت سان چيو.

"تو ڇا مون سان شادي ڪرڻ لاءِ پريم ڪيو هو؟ شادي ڪرڻ لاءِ ئي ته پريم نه ڪبو آهي. پريم ٿي ويندو آهي ۽ پوءِ ئي شادي ڪبي آهي. پريم تو مون سان ڪيو آهي، نه منهنجي ماضيءَ سان، پوءِ تنهنجو پريم ختم ڪيئن ٿيو؟"

"تون جنهن ماحول جي پئدائش آهين، ان ماحول سبب توکي اهي خيال مبارڪ آهن. تو ننڍي هوندي شادي ڪئي آهي، ان لاءِ تون منهنجي همدرديءَ جو محتاج ٿي سگهين ٿو. باقي پريم، سو جيئن آهو ٿي ويندو آهي تيئن آهو هليو به ويندو آهي. پوءِ شادي به ان کي روڪي نه سگهندي آهي."

يڪايڪ هن دروازو بند ڪيو. ڳاڙهين اکين سان هو

ٻئي ڪمري ۾ هليو ويو، جتان هڪ وڏي لوڙي کڻي آيو— ڪوه تان پاڻي پرڻ واري نوڙي. هڪ ڪپ به کڻي آيو. چيائين، ”تون سيه استري آهين، اِن لاءِ ضروري آهي ته تون رڙيون نه ڪرين. مان توکي وجڻ نه ڏينديس ۽ توکي ڪو بچائڻ نه ايندو. منهنجي زندگي لاءِ تنهنجي اڳين هڪ رات جو پريم ئي ڪافي آهي.“

اُئين چئي هن ٽيبل مٿان هڪ ڪرسي رکي ڇت جي هڪ ڪمان ۾ نوڙيءَ ٻڌي. هيٺين حصي ۾ ڦاهو ٺاهيائين ۽ باقي نوڙيءَ سان منهنجا هٿ پير ٻڌي هن مونکي پلنگ تي ليٽائي ڇڏيو. مان سراپجي ويئي هيس. ان ڪري جو ڪجهه ٿيو، ان جي اثر کان ڇٽڻ لاءِ هڪ به رڙ ڪري نه سگهيس. هن ڪيسي مان رومال ڪڍي منهنجي وات ۾ وڌو ۽ پاڻ ٽيبل مٿان رکيل ڪرسيءَ تي ويهي چيائين، ”مون زندگيءَ جا ڪئين روپ ڏٺا آهن، ڪڏهن ان جي آنت تي به سوچيو اٿم. سوچيو هوم، مرڻ کان ڪجهه ڏينهن اڳ ڪنهن پهاڙ جي چوٽيءَ تي وڃي سج کي نهاريندي هڪ آدرشي موت مرندس، يا ڪنهن نديءَ جي ڪناري تي وڃي لهرن کي تڪيندي مرندس، يا ڪنهن کيت ۾ وڃي چنڊ کي گهوريندي مرندس. مون هميشه آدرشي موت تي پيو سوچيو آهي. مگر انهن سڀني کان خوبصورت موت اهو آهي. جو مان اڄ توکي مري ڏيکاريندس. هن سموري سنسار ۾ مان توکي ئي پيار ڪريان ٿو. مان توڏانهن نهاريندي مرندس. هيٺئر هي ڦاهو مان پنهنجي ڳچيءَ ۾ وجهندس. رت منهنجي اکين ۾ اچي ويندو ۽ منهنجيون اکيون تو ۾ هونديون. زندگيءَ سان مونکي ڪا شڪايت ڪونهي؛ مگر تون مولکي ڇڏي وڃين ان کان اڳ مان توکي ڇڏيندس. دنيا ائين ته چئي سگهندي ته تو مونکي نه، مون توکي ڇڏيو.“ ائين چئي هن آها نوڙي پنهنجي ڳچيءَ ۾ وڌي.

زندگي، جن شخصن کي نيچ ٿي بڻائي، انهن کي پنهنجي نيچتا ۾ ڪامياب وڃڻ جا شايد رستا به ٻڌائي ٿي ڇڏي.

ڳچيءَ ۾ نوڙي وجهي هو لالچي نگاهن سان مون ڏانهن نهارڻ لڳو. مون نفرت مان پنهنجو منهن ڦيرايو ته هن پنهنجو ڪنڌ ڍلو ڪري ڇڏيو. ڪانئس هلڪي رڙ نڪري ويئي. ان رڙ منهنجي سڀني الدر مٿل پٽنيءَ کي ڀي، هڪ عورت کي، هڪ انسان کي جاڳايو. مون به رڙ ڪئي، مگر مونکي معلوم ٿيو ته مان ٻڌڻ ۾ جڪڙيل هئس. مان رڙ ڪري ئي نٿي سگهيس. مان پنهنجي جسم جو زور لڳائي آٿي ويٺيس.

ٻي گھڙيءَ تڪليف سان وات مان رومال ڪڍي چيم، ”مدن!“ هن پاڻ کي سنڀالي ورتو. ڪجهه مان نوٽ ڪڍي سڄيل اکين ۽ ڀنل آواز سان چيائين: ”منهنجي پدما! مچ، مان جهڙو به آهيان! تنهنجو آهيان. تون مونکي انجام ڏي ته مونکي ڪڏهن به نه ڇڏيندينءَ. تنهن بعد مان بدلجي ويندس. تنهنجو پريم، منهنجي زندگيءَ جي ڪرنڌڙ اوچاين کي روڪڻ ۾ سهايتا ڏيئي سگهي ٿو.“

مون چيو، ”ها مدن! مان شايد توکي اهڙي سهايتا ڏيئي سگهان!“

ڇٽي نتي سگهان ته اهو مون ڪٿي پڙهيو هو، يا خودئي ڄاتو هوم ته ڪنهن شخص کي سندس گندي ماحول مان آزاد ڪرڻ لاءِ، ڪجهه اوچو مهان بڻائڻ لاءِ اِنساني همدردي ۽ قدرت جي سونهن، ٻه سهڻا ساڌن ٿيندا آهن. ڪنهن کي پنهنجو دامن ڏجي ۽ ڪيس وٺي وڃجي ڪنهن پهاڙي ماٿريءَ، آبشار يا ڪنهن نديءَ جي ڪناري. گلن، ٻڪين وڻن يا تارن جو ذڪر ڪجي. ٿڌي هوا ۾ سنگيت جو سهارو ونجي. ذهن ۾ نوان چتر آڀرندا آهن. من نئين راهن جو پانڌيئڙو بڻجندو آهي. زندگيءَ جا قدر بدلجي ويندا آهن.

ڇا اِن ريت مدن کي بدلائي نٿو سگهجي؟ ڪجهه اوچو، مهان بڻائي نٿو سگهجي.

مهابليشور جي خوبصورت دنيا ۾، پنهنجي بدصورت زندگيءَ جي قلعي کولي، اسين واپس موٽي آياسين. هو جيترونئي هيٺ ڪريو هو، اوترونئي اوچي رهڻ جي وعدو به ڪيو هو. ٽئون فلئٽ ته هن اڳيرئي وٺي ڇڏيو هو — فرنيچر سميت! ڪمي هئي هڪ گادريج ڪبٽ، ڪن چترن، گلدستن ۽ ڪتابن جي، جا به هن پهرئين ڏينهن پوري ڪري ڇڏي. ڪلبن مان نالا ڪٽائڻ لاءِ هن به خط لکيا، ۽ پوسٽ مان ٿي اچڻ بعد هن مهالڪشميءَ ۾ وڃي پنهنجي قسمت آزمائڻ جي جوکم تان به هٿ کنيو.

شام جو مان پنهنجي گهر ويس. هيءُ اهو گهر هو جو مونکي هڪ ڏينهن ڇڏڻو ٿي هو. مگر جنهن طريقي سان مون اُن کي ڇڏيو هو، اهو ڪيترو غلط هو، تنهنجي خبر تڏهين پيم، جڏهن گهر جي چائنٽ

اندر قدم رکيم. مدن ۾ آيل بدل ظاهري ٺيڪ هئي، مگر اندر ۾ جيڪي ڪجهه جلي چڪو هو، نه اُن جو پڻر لرماڻ ممڪن هو ۽ نه اُن جي پيڙا کان مڪتي پائڻ جي ڪامنا ڦلدائڪ. اهو ئي ڪارڻ هو جو گهر جي چائٺ تي قدم رکندي ئي صبر جو بند ٽٽي پيو ۽ ماُن گرم پاڻيءَ کان پرندڙ اکين سان آميءَ جي گود ۾ وڃي ڪريس! هي آهو آستان هو، جتي تياڳ، سنيهه ۽ وشواس پلجي ٿو. جتي ماماتا پرورش پائي ٿي. جتي اکين ۾ روشني ۽ روشنيءَ ۾ زندگيءَ جي راهه ملي ٿي. مون روشنيءَ کانسواءِ ئي راهه پڪڙي هئي ۽ ماُن انڌيري ۾ ڀٽڪي ويئي هيس. هڪ ئي لهجي ۾ مون پنهنجي زندگيءَ جو سياهه ورق کولي هن اڳيان رکيو.

آميءَ جي اکين ۾ آهو وشواس پريل هو، جنهن ڪيس ۽ بابا کي ملايو هو ۽ جنهن منهنجو نرماڻ ڪيو هو هن پنهنجيون سرل اکيون کڻي بابا ڏانهن نهاريو. هڪ سوال هو ياڳ ۽ درياڳ جو، جي عقل جو نه غلط چونڊ جو! بابا ڪنڌ هيٺ ڪري ڇڏيو... جنهن منهنجي زندگيءَ جي دامن ۾ سنيهه جا ايترا نه گل آڇلايا هئا جو انهن کي جيڪڏهن هوا ۾ ڦٽو ڪجي نه شايد تارن جي آسمان هيٺان هڪ ٻيو به آسمان نهي پوي، گلن جو آسمان.

تنهن بابا جو ڪنڌ هيٺ ڪري ڇڏيو!

ان ڪنڌ کي مٿي ڪرڻ لاءِ هر قرباني تچ آهي. منهنجو ڏک، منهنجو سک منهنجو آهي، مگر منهنجي عزت فقط منهنجي ڪانهي، منهنجي حالت تي ٻه لفظ سنيهه جا چوڻ وارن جي ڪمي شايد نه به هجي، پر ڪير آهي جو ان لاءِ پنهنجو ڪنڌ هيٺ ڪري سگهي ٿو؟ سنيهه جو ڀيد ڪٿي نه ظاهر ٿيندو!

گهر ۾ آها خاموشي ڦهلجي ويئي، جنهن ۾ طبيعت سست ٿي ويندي آهي ۽ ڳالهائڻ غير ضروري. جتي ٻاهرين دنيا جا آلاپ ري ڪوئي مهمان جيان ايندو آهي ۽ جيڪو خاموشيءَ جي گهور لرادر کان پريشان ٿي ديوار سان پنهنجو مٿو ٽڪرائي واپس هليو ويندو آهي.

ٻه ڳوڙها وهائي مون پنهنجي من کي هلڪو ڪري ورتو، مگر ذهن مٿان جيڪو بار هو، اُن کان نجات پائي نه سگهيس. پنهنجي زندگي ۾ پلي بري جو فيصلو مونکي ئي ڪرڻو آهي، اهو ماڻ ان ماُن ئي چائي ويس جو گهر ۾ ڪنهن به نصيحت نه ڏني. جڏهن آئيس تڏهن

بابا چيو، ”تنهنجي وڃڻ بعد مونکي هڪ دفعو به سٺي ڪافي پيئڻ جو موقعو نه مليو آهي، ڏيءُ! اعتبار نه اچيئي ته ماءُ کان پڇ.“

نار جون ڪنگريون، هڪ ئي سر سان هڪ ئي چڪر ۾ ڦرنديون آهن... زندگي به ڇا ائين آهي؟ نه! آهي ڪنگريون ته وسيلو آهن کوه جي آن پاڻيءَ لاءِ، جو سڪل ڪيت آباد ڪندو آهي. هو خود چڪر ۾ ڦرنديون آهن، مگر جنهن لاءِ ڦرنديون آهن آهو سدا نرمل ۽ پوتر رهي ٿو ۽ جو اِنهن ڪنگرين جي وسيلي ڌرتيءَ ۾ نرماڻ ۽ پنر نرماڻ جي شڪتي پيدا ڪري ٿو. منهنجي زلدگي به شايد وري راڙي جي چڪر ۾ ڦرندي رهي. مگر زندگيءَ ۾ جو هيڏو امرت موجود آهي، ڇا پاڻ ڪي آن جي پرواهه جو ساڏن نتو بڻائي سگهجي؟ سگهجي ٿو... سگهجي ٿو!

بابا کي ڪافي پيئاريندي مون پاڻ ئي آن جو جواب پائي ورتو هو.

هڪ ڏينهن هوءَ آئي. مهني بعد، مون ته ڪيس سڃاتو به ڪونه. هن جي ساڙهي ايتري ئي سهڻي هئي جيتري هوءَ پاڻ هئي، ۽ آن جي پڌڻ جو انداز به اهڙو هو جهڙو هن جو ڪرسيءَ تي شان سان وهڻ. هوءَ منهنجو نالو پڪارڻ بنائي اندر آئي هئي ۽ بنا نمسڪار ڪرڻ جي چيو هئائين، ”مان هن ڪرسيءَ تي ويهي سگهان ٿي؟“

”وهو.“

”مونکي سڃاڻين ٿي؟“

”نه!“

”ڇا مان توکان گهٽ آهيان؟“ هن ترڇي لظر سان مون ڏانهن نهاريو.

”نه، نه!“ مون عجب مان چيو.

”ڇا مان پڇائي سگهڻ جهڙي نه آهيان؟“

مان اچرج ۾ پئجي ويس.

”پوءِ به هو توکي ڇو پڇائي ويو؟“

مان چپ.

”تون به هن جي زال آهين، مان به هن جي زال آهيان. فرق فقط ايترو آهي ته تون بي آهين ۽ مان پهرين آهيان، جيڪڏهن تون

پهرين هجين ها ته هو توکي نه، مون کي ئي پڇائي وٺي وڃي ها!"

ڪرسيءَ هوندي به مان پٽ تي ويهي رهيس. ٽونٽ گوڏن تي ۽ هٿ منهن تي رکي.

"آئي آهيان هڪ نياپوکٽي! چئجانس: ٽئين شادي مبارڪ اٿيئي. شل اِها ڪامياب رهي. ليڪن ڪيس اهو به چئجانس ته هاڻ مون کي پئسا موڪلڻ بند ڪري. ٻه هٿ مٿي ڪري، هن جي احسان جو بار ڪٽڻ، تنهن کان بهتر آهي ته چار ڪلاڪ مشين تي ٻه پير هلائي، پنهنجي قسمت پاڻ ناهيان. قاعدو قانون مان نه ڄاڻان. ڪورٽ ۾ وڃي تماشو ڪريان، تنهن کان بهتر آهي ته ڏيءُ کي هٿ کان وٺي جهنگ منهن ڏيئي هلي وڃان..."

هوءَ وڃڻ لاءِ اٿي مس جو مون هن جو هٿ پڪڙي چيو، "توهان ته پنهنجي ڇوٽڪاري جي راهه ڳولهي ڪيئي، مون لاءِ ڇا توهان کي نوڙي ٽڪر به نه مليو؟"

اوچتو هن جي اکين ۾ پاڻي پرجي آيو. مونکي اٿاري پاڪر پائيندي چيائين، "اهڙا سندر براڻ ڇا تون ائين ناس ڪري ڇڏيندينءَ. هڪ شخص لاءِ ٻه زندگيون وڃن، تنهن کان بهتر آهي ته هڪ وڃي... هڪ وڃي!"

۽ هوءَ هلي وئي.

رات جو مدن اڪيلو نه، ڪرشن سان گڏ آيو. ڪيس ڪرسيءَ تي وهاريندي چيائين، "هيءَ آهي تنهنجي ٽئين پايي."

ڪرشن نمسڪار ڪيو. منهنجي لاءِ زندگيءَ ۾ اهو پهريون دفعو هو جو مان ڪنهن کي آرپار ڏسي سگهي هيس. هنجي اکين ۾ نهارڻ سان منهنجي اکين آڏو اهو منظر ڦري ويو، جنهن ۾ هڪ پارڪ، اليڪٽرڪ جو هڪ ٿنڀو هو ۽ جنهن سان لڳي ڪنڌ جهڪائي بيٺل ڪرشن هو... جنهنجي اکين ۾ روشنيءَ جو عڪس پئجي رهيو هو.

"هيءَ آهائي اٿيئي،" مدن چيو، "جنهن وٽ تو ڪشمير جي پوڏن لاءِ چندو وٺڻ لاءِ موڪليو هو، چندو ته ملي ويو، مگر ڪشمير لاءِ نه، مون لاءِ!"

پنهنجي چرچي ته هو پاڻ ئي کليو. اکين سان مون ڏانهن اشارو ڪندي چيائين، "اهڙو چندو ڪڏهين مليو آهي توکي؟"

ڪرشن طنز ڀري مشڪ ۽ ڏک ڀري نظر سان منهنجي پيرن ۾ نهارڻ لڳو. تڏهن نہ معلوم ڇو منهنجي من ۾ 'لڇمڻ زنده باد' جو نعرو هڻڻ جي خواهش ٿي. لہ... سان ڪيس موڙ نہ ڇوڻديس. ائين ڇئي شايد مان ڪيس مدن جي جڳهہ جو حقدار ٺهرائي ويهان. هن حالت ۾ اهو سوچڻ بہ پاپ آهي تہ ڪاش، هو منهنجو پٽ هجي ها. البت ايترو چئي سگهان ٿي: ڪاش، مدن بہ ڪرشن جهڙو هجي ها! هو مزورن جي بستين ۾ ڀٽڪندو آهي. انگن اکرن وارا ٿلها ڪتاب پڙهندو آهي. اخبارن ۾ فلمن جا اشتهار نہ، خبرون پڙهندو آهي. ٻين جي ڏک ۾ روئيندو آهي ۽ شايد ڪڏهن پارڪ ۾ وڃي... هو ملڪ ۾ انقلاب آڻڻ ٿو چاهي، جيتوڻيڪ ڪنهن هوٽيل ۾ وڃي ڪيس ٻہ ڪوپ چانهہ پيئڻ جو شوق ڪونهي...

ڪرشن منهنجن پيرن مان نظر هٽائي مون ڏانهن نهارڻ لڳو.

مدن چيو، "ڏس ڪرشن — تون آهين سوشلسٽ، ماڻهن کان چندا وٺڻ ۾ ماهر. ڏڪار ۽ ٻوڏون تنهنجا فيوريٽ سبجيڪٽس آهن. ۽ ڏڪار ۽ ٻوڏون اسان جي ديس جا عام مسئلا آهن. ڏسج ڀائي، نموني نموني جا بهانا بنائي، هن سکئي گهر کي ڪنگال بنائڻ جي ڪوشش نہ ڪج!"

مدن جو وهنوار مونکي بيحد وڻيو.

ڪرشن چيو، "جيڪڏهن اهڙي حالت ٿي تہ پوءِ مان ديس لاءِ نہ، تنهنجي لاءِ چندو وٺڻ نڪرندس!"

مدن زور زور سان کلڻ لڳو. تنهن بعد چيائين، "پدما، هي شخص هڪ هنڌ ويهي اٽڻ جو نالو ئي نہ وٺندا آهن. اهڙن ماڻهن کي جيڪڏهن چانهہ جو هڪ ڪوپ پياري ننڊ جي فائدي ۾ ڳالهائجي تہ هو اشاري ۾ سمجهي ويندا تہ ڪين رات ٻئي هنڌ ڪاٽڻي آهي."

ڪرشن کلڻ لڳو. مان اٿي رڌڻي ڏانهن هلي ويس.

ڪرشن جي وڃڻ بعد مدن هٿ منهن ڌوئي، نئين عادت موجب شيلف تان هڪ ڪتاب کنيو ۽ پوءِ آرام ڪرسيءَ تي ويهندي چيائين، "پدما، مونکي هن شخص لاءِ وڏو احترام آهي. وشواس ڪج هو جيڪڏهن چندي ۾ توکي بہ گهري تہ شايد بنا ڪنهن سوچ جي..."

ڪنهن ٻهاڙ جي چوٽيءَ تي ٿڌي هوا جي ڇهاءَ سان من ۾ ٿڌڪار جي جيڪا عجيب ڪيفيت پيدا ٿيندي آهي، ٺيڪ اهڙي ئي ڪيفيت پيدا ٿي منهنجي من ۾... مدن جي اها ڳالهہ ٻڌي.

مون چيو، "مدن جيستائين زبان جو واسطو آهي، مون ٻڌو آهي

تہ اِتهاس ۾ هر ننڍي يا وڏي ماڻهوءَ جڏهن بہ ڪنهن کي 'جيڪو گهرنديِن سو ڏيندو سانءِ' جو وچن ڏنو آهي، تنهن وچن پڄاڻ بعد هميشه اُن وچن کي ٽوڙيو آهي ۽ اِها ڳالهہ شايد اِنڪريئي اِتهاس ۾ لکڻ جهڙي سمجهي ويئي آهي."

مدن منهنجي ڳالهہ تي پورو ڌيان نہ ڏيئي پنهنجي ڌن ۾ چوندو رهيو، "پر ڪيس نجاڻان ڇا ٿي ويو آهي. ڪنهن ڳالهہ تي ڪٽي تہ ڪنهن سان پريم تي ويو اٿس. ڪنهن سان، سو مان نٿو ڄاڻان. پڌو اٿم، راتيون راتيون پارڪ ۾ پيو هوندو آهي. ڪنهن سان بہ ڳالهائيندو ڪونهي!"

تڏهن وري بہ منهنجي اکيان پارڪ وارو اهو منظر ڦري ويو...

هن جي اکين ۾ ڳوڙها هئا! آخر ڪير آهي آها آياڳڻ جا هن جي پريم جي باوجود بہ هن کي پائي نہ سگهي آهي! ڪير آهي آها؟ ڪير... ڪير...؟

من اندران ڪنهن چڻ آگر ڪٽي چيو، 'تون!'

مان؟... مان؟... منهنجي من اندران ڪوئي چڻ صدين جي گهري اندہ مان اٿي ڪڙو ٿيو، جنهن چيو: 'ها، تون ئي آها آياڳڻ آهين!'

نہ نہ، پاپ پڇ جي چڪر ۾ مان نہ پوندس. جو ذهن ۾ آهي، من فقط ان ڏانهن اِشارا ڪري ٿو. پاپ پڇ جو فيصلو 'بُڌي ڪري سگهي ٿي، مگر جن چترن کي ڪٽي ڪندي، اهي تہ منهنجا ئي آهن، منهنجا! انهن چترن تان مان هٿ نہ ڪڻنديس، چاهي پوءِ مونکي ڇا بہ چيو وڃي. جو منهنجي من جي گهراين مان بولي ٿو، اهوئي سچ آهي. مونکي ان سچ کي قبول ڪرڻو آهي، پاپ جي تهن ڪان ڏجي ان جو دامن نہ ڇڏڻو آهي... پاپ اِن پريم جي سچ اکيان بيهي سگهندو بہ ڪونہ!

"ڇا ٿيو؟" مدن پڇيو.

مونکي ڪوبہ جواب نہ سجهيو.

"هن جي ڏک ۾ دکي ٿي ٿين؟ ناريءَ جو سڀاءُ!"

هن ڪتاب کوليو جو مون کيس سندس پهرين پتني جي ڳالهہ ٻڌائي.

"ويٺي هلي!" هن ظاهري عجب مان چيو، "وچڻ لاءِ هن اڳيرُ ئي چيو هو. جيپور ۾ هن جو پياءُ آهي. ڪڏهن بہ کيس وٺي اچي سگهان ٿو."

"۽ ويندي ويندي هن چيو هو. هڪ شخص لاءِ بہ زندگيءَ وچن تنهن

ڪان بهتر آهي هڪ وڃي!"
مدن چوندو رهيو، "پدما! مونکي ڪڏهن ڪڏهن لڳندو آهي، مون توسان شادي ڪري غلطي ڪئي آهي. مونکي وشواس آهي، هن توسان منهنجي ڪابہ شڪايت نہ ڪئي هوندي — هن ڪنهن سان بہ نہ ڪئي آهي. هوءَ مهان آهي، مان نہ —" وري بہ هن جي اکين ۾ آنسو اچي ويا.

ڪرشن ايندو هو ۽ چانهہ پي هليو ويندو هو. اڪثر گمسم رهندو هو. سندس من ۾ پيڙا هئي، اهو تہ هن جي آواز مان ظاهر هو. مگر آها پيڙا ڇو اٿس، مان اهو ڄاڻي نہ سگهي هيس. هي شخص ڇا پاڻ بابت سوچين ٿي ڪونہ؟ بس، رڳو انقلاب! جنهنجو ڪوئي ڪونهي، سوئي شايد سڀ جو ٿئي ٿو. هو ٻئي جي ڏک ۾ خود ڀوڳي ٿو — ڀوڳي ٿو، پر شڪايت نٿو ڪري. اچي ٿو، مگر رهي گمسم ٿو.
هو ڏکھو آهي. هن ڪي ڏسي هن جي ڪن ۾ ڪا ڳالهہ چوڻ لاءِ دل ٿيندي. پين تي ٻيهي چوڻ سان ڳالهہ نہ، چوڻ جو ڍنگ خوبصورت لڳندو. پر ڪا ڳالهہ بہ هجي.
ان ڏينهن چيو مانس، "پڌ تہ."
چيائين، "ڇا؟"
مون پين تي ٻيهي آهستي هن جي ڪن ۾ چيو، "ڪجهہ نہ."
هو حيران رهجي ويو.
شايد اهو ٺيڪ نہ هو. چيم، "معاف ڪج. مونکي ڪجهہ چوڻوئي ڪونہ هو. تون آهين انقلابي، توسان ڪن ۾ ڳالهائيندو ڪير— تون تہ خود بہ رڙيون پسند هوندين."
هن مشڪيو، "اِنڪري مان ڪنن ڪان ڪم وٺائين ڪونہ. رڳو زبان ڪان وٺندو آهيان."
"تون ڇا فقط چوڻ ئي سکيو آهين؟"
"پڌڻ جي ٽريننگ جو مليل ڪانهي."
هي ڪونهي، هو ڪونهي، چوڻ تہ انقلابين جو فيشن آهي: پلي پوءِ ان جو انقلاب سان ڪوبہ واسطو نہ هجي. ڪونهي ڇئي، هو ايترو تہ مايوس ٿي وڃن، جو هنن جي ڪلهي تي هٿ رکي بہ ڳوڙها ڳاڙڻ تي دل ٿيندي.

مگر ڇا مان هن جي ڪلهي تي هٿ رکي سگهيس ٿي؟

هو ڪجهه ڏينهن کان موڪل تي هو. ڳالهه ڪيائين ته سندس دهليءِ بدلي ٿي آهي. وچڻ ۾ به ٽي مهينا دير هئس. جيتوڻيڪ جڳهه ڪري اچڻ لاءِ هن مهينو موڪل ورتي هئي، مگر هو وچي اِن کان اڳ وري به آسام ۾ پوڙون پيون هيون ۽ هن دفعي هن پنهنجن ڪن دوستن سان هڪ چٽرتي پروگرام ڪرڻ جو فيصلو ڪيو هو. پروگرام ۾ ڪجهه ڏينهن دير هئي. هن چيو هو ته دهليءِ مان موٽي اهو پروگرام ڪندو، جيتوڻيڪ ٻن چئن ڏينهن کان صرف پروگرام جي باري ۾ ئي ڳالهائيندو هو. آن ڏينهن هو موڪلائڻ نه، صرف اعوپڊانڻ ايو هو. آن رات هو دهليءِ وچي رهيو هو ۽ ڪيس انجام ڪپندو هو ته مان ۽ مدن پروگرام تي ضرور ايندا سين.

مون سنيهه پرئي آواز ۾ چيو، ”اِها دعوت ته تون پوءِ به ڏيئي سگهين ها!“

اِن ڳالهه ڪيس شايد چوٽ پهچائي. چيائين، ”پدما! تون جيڪڏهين چاهين ته مان هن گهر ۾ اچڻ ته ڇا، هن شهر ۾ اچڻ به ڇڏي سگهان ٿو. پروگرام منهنجا ساٿي به ڪري سگهن ٿا. دهليءِ مان خاص سنيري اچڻ جي پوءِ ضرورت نه پوندي.“

مون چيو، ”ڪرشن، تون ڇا ايترو پاوڪ آهين؟“

هن آن جو ڪوبه جواب نه ڏيئي چيو، ”رهڻ ڏي آن ڪي هلانتو.“

”ڇانهه؟“

چيائين، ”وچڻ کان اڳ تو وٽ ايندس — تڏهن پيارج!“

۽ منهنجي ذهن ۾ ستارن جي روشني ڦهلجي ويئي.

آن رات جڏهن مدن گهر آيو، تڏهن اچڻ شرط پڇيائين، ”ڇا اِهو صحيح آهي ته ڪرشن روز تو وٽ ايندو آهي؟“

”ها ايندو ته آهي،“ مون چيو، ”تنهنڪري؟“

”۽ ڪ ڪ ڪلاڪ وهندو آهي؟“

مون طنز ڪئي. تون، ئي ته چوندو آهين ته هي شخص هڪ هند ويهي آٺڻ جو نالوئي نه وٺندا آهن. ڇانهه مان ڪيس پياريندي آهيان، مگر هنکي آٿارڻ لاءِ ڪڏهن به ننڊ جو ذڪر نه ڪندي آهيان، جو تون چاٺي ٿو ته موڪي ڏينهن جو ننڊ نه ايندي آهي!“

ماحول ۾ تناو ڏسي هن بناوتي نموني مشڪندي چيو، ”مونکي

هنجي اچڻ تي اعتراض ڪوڙهي. اعتراض ان تي آهي جو مونکي اِها خبر ته مان نه، هڪ معمولي دوست مان پيئي آهي."

"مگر توکي ته هن لاءِ عزت آهي. هي گمان ڇاجو؟"

"گمان!" اٿين چٽي هن هڪ بناوتي ٽهڪ ڏنو.

"آيو هو دعوت ڏيڻ — هڪ ڪلچرل پروگرام جي، هلندين؟"

"ڇا ڪبو اِنهن پروگرامن ڪي. تون ته ڇاٿين ٿي ته مونکي زندگيءَ ۾ روئڻ پٽڻ وڻي ڪونه. بي ڳالهه مان ڇاهيان تو ته تون هن گهر کان ڪيڏانهن به ٻاهر نه نڪرين! تون ايتري ته خوبصورت آهين جو زماني کي ڏسي توکي غلام بنائڻ تي خواهش ٿئي ٿي" مسڪرائيندي وري چيائين، "چوندا آهن، مشهور سائنٽسٽ رابرٽ آئنسٽين به پنهنجي زال کي گهر مان نه ڪيڏندو هو."

"ڪنهن وڏي ماڻهوءَ جو نالو وٺي ڇا پنهنجو بچاءُ ڪرڻ ٿو ڇاهين؟"

"ڇا—آ؟" عجب ۽ غصي کان هنجو آواز ڦهلجي، ڇيرجي ويو. مون آيمان جي جوش وچان چيو، "تنهنجو مون ۾ وشواس ڪونهي."

اٿين ڇئي مان پلنگ جي پرسان وڃي ويٺيس. هن اڳيان اچي چيو، "ڏس پدما! مونکي انهن وڏن لفظن جي معنيٰ جي خبر نه آهي. ڪرشن ڇئي ويو آهي، اِن ڪري شايد پروگرام تي هلڻو ٿي پوي."

"ها، منهنجو به اهوئي خيال آهي؟"

"تنهنجو به اهوئي خيال آهي؟"

"جي."

"مگر تنهنجو خيال اهوئي ڇو آهي؟"

"غلط يا صحيح مان لئي ڇاڻان."

"مان نتيجو نه ڪارڻ ٿو پڇان."

"ڪارڻ اهو آهي جو ڪرشن چيو آهي: ۽ ڪرشن سان مان ڪلچرل پروگرام ته ڇا، جهنم ۾ به وڃڻ لاءِ تيار آهيان."

"آڇا!"

"۽ اِهو به سمجهي ڇڏ ته مونکي غلام بنائڻ تو لاءِ ناممڪن آهي."

"۽ تنهنجي ٻتي پڳتي؟"

"آنجو جواب توکي تنهنجي ٻهرين زال به ڏيئي سگهي ٿي."

"ڇا هو توکي ڀڙڪائي ويو آهي؟" هو اڃا به قريب آيو.

"نه... جيتوڻيڪ آن لاءِ هنجي هڪ ئي مسڪراهٽ ڪافي آهي."

هن اڌ گردن موڙي، پالهن کي متي ڪٽي مونکي چماٽ هٽي
ڪيڏي.

مان پٽ تي منهن ڀر وڃي ڪريس.

”بدتميز عورت! هڪ غير شخص لاءِ توکي ايڏو چاهه آهي؟“

مان گلي تي هٿ رکي اٿي کڙي ٿيس. چيم، ”تون مارا!...ڀل
مونکي مار. مگر اِهو ٻڌي ڇڏ تہ آءٌ عورت مان ئي آهيان، جنهن لاءِ
ڪرشن راتيون راتيون پارڪ ۾ جاڳندو آهي.“

هنجو پيو دفعو ڪچيل هٿ متي ئي رهجي ويو.

مان ڪٿ ڏانهن وڌي پنهنجو ٻنگ ٺاهڻ لڳيس.

نہ، مونکي هن زندگيءَ سان ڪو چاهہ ڪونهي— ڪو چاهہ
ڪونهي. مان اڪيلي ئي هلي وينديس. مونکي هن گهر کان، پاڻ کان
دنيا کان نفرت آهي... سخت نفرت!

اوچتو هڪ زوردار ٺڪاءُ جو آواز ٿيو.

مون پويان نهاريو. مدن هو. هن پنهنجو متو زور سان ديوار
سان ٽڪرايو هو.

مون هنکي بدلائڻ جي ڪوشش ڪئي هئي مگر هو اڃان بہ نہ
بدليو هو.

هڪ مردا!...

مون طنز ڀري نظر سان هن ڏانهن لهاريو ۽ پوءِ ٻنگ ڪٽي
وڃڻ لڳس.

هو اڳيان وڌي آيو. هيٺ جهڪي پنهنجو ڳوڙهن وارو متو
منهنجن پيرن تي رکي چيائين، ”مونکي معاف ڪرا!“

مگر مان روڪجڻ جي نہ هيس!

”مان لتجي وينديس!“ هن رڙ ڪئي.

”تون وري بہ زندگي کان بدلو وٺج!“ مون پيرن کي ڇڏائڻ
جي ڪوشش ڪئي.

”توکان سواءِ زندگي ڪهڙي؟“

”مون سان گڏ بہ تنهنجي زندگي ڪهڙي!“ چئي مون پنهنجا پير
ڇڏايا ۽ پاسو بدلائي، دروازي کان ٻاهر نڪري ويس.

هن رڙ ڪئي، ”پدما!“

گهر ڪان ڪجهه قدم پريان ڪرشن گڏيو.
مان ڪنڌ هيٺ ڪري هنجي پاسي ڪان لنگهي ويس.
پٺيان آواز آيو، ڪيڏانهن؟"
"جهنم!"
"مونکي به اتي جڳهه ملندي؟"
"تون مرد آهين!" مون ٽٽولي ڪئي.
"جهنم ۾ وڃڻ لاءِ ڇا اهو گناهه گهٽ آهي؟" هن ڏک وچان چيو.
منهنجا قدم رڪجي ويا. ٻئگ وارو هٿ ڊلو پئجي ويو،
چيم، "ڪرشن!"
هن ٻئگ ۾ هٿ وجهندي چيو، "پدما!"
هڪ پڙاڏو اٿيو: ڪرشن!
ٻيو پڙاڏو آٿيو: پدما!

ادبي دنيا ۾ ڪي اهڙا شخص به ٿيندا آهن، جن جي عمر ته باقاعدي وڌندي ويندي آهي، پر سندن علم ۽ شعور اسرندا نه آهن. اهڙن ماڻهن کان قلم کسي جيڪر کين هٿ ۾ لالي-پاپ جو ڪانو ڏجي ته ڪي آن کي چوسڻ شروع ڪندا ۽ ڪي آن کان آئيني جو ڪم وٺندا.
— سڳن آهوجا

نذير قاضي

ٻـڪي

مولکي يقين هو تو ايندين.
تون ضرور ايندين.
ڪجهه شڪوا، ڪجهه شڪايتون کڻي. ۽ تون آئين.
توکي اچڻ نہ گهربو هو. اچڻ کان اڳ توکي سوچڻ کپندو هو تہ تون ڪيڏانهن وڃي رهيو آهين.
مون ڏانهن—؟
پر مان تنهنجي ڇا لڳان؟ تنهنجو مونسان ڪهڙو واسطو؟
مان هاڻي پنهنجي صفوءَ جي آهيان. منهنجي پياري صفوءَ جي.
اڃان هفتو اڳ هو مونکي پنهنجو جيون ساٿي بنائي ونئي ويو هوهتان.
صرف هفتو اڳ.
مون هن بابت ڇا ڇا نہ سوچيو.
هو ديوتا هوندو! حسين و جميل شهزادو!
هو واقعي ديوتا نڪتو. خوبصورت، معصوم ۽ ڀالو ڀولو شهزادو!
ڇو؟ مان ڪيس ڪيئن ٿي دوکو ڏئي سگهان.
هو منهنجو آهي. منهنجو پنهنجو صفو.
ڪيس ڪيڏو نہ خيال آهي منهنجو.
هر گهڙيءَ، هر لمحي، هر پل مونکي خوش رکڻ ۾ گذاري ٿو.
ڪلفٽن جو سير.
آٽ جي سواري.
سمنڊ جي آليءَ واريءَ تي ڊوڙون ۽ سج آلهڻ وارو دلڪش منظر تہ دل تان لهي ئي نٿو.
پئليس هوٽل جي آها رنگين شام وسارڻ بہ تہ مشڪل آهي.
هو منهنجي سامهون ويٺو هو.
آرڪيسٽرا تي هلڪن سرن ۾ مصري ڌن وڃي رهي هئي ۽ مان صفوءَ جي گهرين اکين جي پاتال ۾ پيهي ويس.
صفو منهنجي رڳ رڳ ۾ سمائجي چڪو آهي.
منهنجو مالڪ، منهنجو آقا ۽ سرتاج.
تون مونکان ڇا وٺڻ آيو آهين؟

پيار ـــ؟
ڪهڙو پيار؟ ڪنهنجو پيار ـــ؟
ها.
مونکي ياد آيو.
توکي ڪجهہ خط لکيا هئم، محبت ڀريا خط.
چند ملاقاتون ۽ پيار جون رهاڻيون.
بس، اهوئي آهي تنهنجو سرمايو نہ؟
پر آهي سڀ وقتي ڳالهيون هيون.
در حقيقت ان وقت مان پيار جي بکي هيس. مونکي هڪ چاهڻ واري جي ضرورت هئي، جو منهنجي جذبات جو قدر ڪري ۽ منهنجي آرزوئن ۽ ارمانن کي تباهہ ٿيڻ کان بچائي ـــ مان تنهنجي ٿورائتي آهيان جو تو پيار جي موٽ پيار سان ڪئي.
مان ڪيئن چوان ـــ؟
ليڪن تنهنجو پيار هو. بي رس ۽ بي چس.
تڏهن بہ سچ پچ غنيمت هو ان وقت.
تون پنهنجي پيار کي ان منزل تائين پهچائي ٿي سگهئين، ليڪن تون انجو قائل نہ هئين.
ـــ ۽ اڄ جڏهن صفوءَ مونکي اهو سڀ ڪجهہ ڏنو جو تون ڏئي نہ سگهئين، تڏهن مون وٽ آيو آهين ـــ
ڇا لاءِ؟
شڪوا ۽ شڪايتون؟
ڪنهن سان ؟
مولسان ـــ ؟
پر مان تنهنجي ڇا لڳان ؟ تنهنجو مولسان ڪهڙو واسطو؟

زيب پيتي

رت رت جو فرق

اڄ هميشه جيان جڏهن ٿڪو ٿڪو اسپتال کان موٽيس ته جمعي بورچيءَ هڪ ڪارڊ ڏنو. اهو شاديءَ ۾ شرڪت جو دعوت نامو هو. چوڌري افضل جي ڀڻ نياڻين شيرين ۽ شمي جي شادي هئي.

مان اسپتال جو وڏو ڊاڪٽر آهيان. هونءَ ته منهنجي هيٺان ٻه مددگار ڊاڪٽر پڻ ڪم ڪندا آهن، پر سڄي اسپتال جي انتظامي جوابداري مونتي آهي. اهم آپريشن ڪرڻ، اندور مريضن جي سار سنڀال، آيل لڪپڙهه جو نيڪال ڪرڻ ۽ خطري وارن مريضن ڪي جانچڻ منهنجي ئي ذمي آهي. جڏهن ڪان هتي بدلي ٿي آيو آهيان شايد ئي ڪو اهڙو ڏينهن هوندو، جنهن ڏينهن ذهني توڙي جسماني طور پاڻ ڪي ٿڪل محسوس نه ڪيو هجيم.

رات جو اٺين لڳي ڌڪاح بعد سڀ ڪاڻ واري هند اچي گڏ ٿيا. چوڌري افضل سيني جي آجيان ۽ خدمت ۾ لڳو پيو هو، جو سندس ڇوڪرو ڊوڙندو آيو. بدحواسي ۽ پريشاني جي گڏيل جذبات ۾ ٻيءُ ڪي چيائين، ”بابا، بابا، ننڍي باجي رت پئي آوڳاڇي. بابا، ڪيس الائي ڇا ٿي ويو آهي!“ افضل جي هٿن مان چاشني جي پليٽ ڇڏائي وئي، جا هو مون ڏانهن وڌائي رهيو هو. هن التجا ڀريل نگاهن سان مون ڏانهن نهاريو. آن ڪان اڳ جو هو ڪجهه ڪڇي مان ساڻس گڏ هليس.

ڪنوار جيان سينگاريل ڪمري ۾، جنهن جي هر هڪ شيءِ مان خوشي ٻهڪي رهي هئي، هينئر موت جهڙي خاموشيءَ جو راڄ هو. سڄو ڪمرو هر عمر جي عورتن سان ڀريل هو. هر هڪ منهن تي مردگي ڇانيل هئي. شديد افسوس جا اهي تاثرات نمايان هئا، جي صرف خوشيءَ ڪان ٻهڪندڙ چهرن تي اچانڪ آداسيءَ ڪان بدلجي ويندا آهن. رنگين ريشمي ڪپڙن ۾ ويڙهيل، هڪ پشم جي ڳنڍڙي. مون سندس نبض تي هٿ رکيو جا نهايت آهستگيءَ سان هلي رهي هئي. چهرو بلڪل پيلو صوف جيان زرد، اکيون پوريل، سندس مينديءَ رتا هٿ، ڳاڙها ڦهريل ڪپڙا ۽ گينديءَ ۾ پيل ڪافي رت هڪ نظر ۾ ڏسي مان سڪتي ۾ اچي ويس. هوءَ ستي پيئي هئي، خاموش ۽ چپ چاپ.

مون بيقراريءَ وچان هيڏانهن هوڏانهن ڏٺو. سندس پوڙهي ڏاڏيءَ جي هٿ ۾ هلڪي نيري رنگ جي شيشي ڏسي ڪائنس ورتم— منهنجي هڪ نظر شيشي ۽ ٻي موت سان ڪيڏندڙ ڪنوار ڏانهن کڄي وئي. منهنجي سمجهه ۾ ڳالهه اچي وئي.

پيهر نبض ڏسي چوڌري صاحب کي چيم، ”ڇوڪريءَ کي يڪدم اسپتال ڪٺائي هلو. ڪيس رت جي سخت ضرورت آهي.“ مان تڪڙو تڪڙو ٻاهر نڪتس. دروازي ٻاهران فل سوٽ پهريل هڪ ٺاهوڪو جوان بيٺو هو. اٽيا وار ۽ پريشان اکيون. مونکي ٻاهر نڪرندو ڏسي چيائين، ”ڊاڪٽر صاحب—؟“ هو وڌيڪ پڇي ڪين سگهيو. مون ڪيس سندن عزيز ڄاڻندي جواب ڏنو، ”رت جي گهٽتائي آهي ڪيس رت گهرجي.“

منهنجي مريضه شمي ٻي سڌ ۽ ٻي جان جيان آپريشن ٿيئٽر ۾ پئي هئي، ۽ مان مختلف رت سندس رت سان پيٽي رهيو هوس. سندس پيءُ جو رت — آف! ڪيڏو فرق آهي پيءُ ۽ ڌيءُ جي رت ۾! سندس پيءُ جي رت ۾ پاڻيٽ جوگهٽو حصو ڏسي مان حيران ٿي ويس. سندس سوٽ، چاچي ۽ مامي جو رت چڪاسڻ بعد مون چوڌري افضل کي چيو، ”ڪجهه بيا ماڻهو وٺي اچو: جلدي، بلڪل جلدي، هنن مان ڪنهن جو به رت ٺيڪ نه آهي.“

مان پريشان، سگريٽ مان تڪڙا تڪڙا دونها ڪڍي رهيو هوس ته اهو ساڳيو فل سوٽ وارو نوجوان منهنجي پرسان اچي بيٺو. چيائين، ”ڊاڪٽر صاحب—؟“

مان سندس مطلب سمجهي ويس.

”ليڪن، ليڪن! تو ۾ به ته پورو سارو رت آهي؟“

”ڊاڪٽر صاحب، منهنجو خيال ڇڏيو. مهرباني ڪري منهنجو رت چڪاسيو.“ مون سندس رت تپاسيو، منهنجي حيرت جي حد نه رهي جڏهن ڏٺم ته رت بلڪل پيتجي آيو.

مون جلدي شميءَ جي رت جي ڪوٺ شوڪت جي رت سان پوري ڪئي. ها، هن شوڪت ئي ناٽو ٻڌايو هو پنهنجو.

شمي جي حالت ڪان مطمئن ٿي آپريشن ٿيئٽر مان ٻاهر اچي رهيو هوس ته ننيدو ڊاڪٽر تڪڙو تڪڙو پاڻ ڏانهن ايندو ڏٺم. چيائين، ”سائين، مسٽر شوڪت بيهوش ٿي ويو آهي، مان جلدي شوڪت وٽ پهتس. نبض تي هٿ رکيم، خطري جو امڪان ڄاڻي انجيڪشن هنيم. ليڪن، نبض سست ڪان سست ٿيندي وئي. ۽ چند لمحن بعد شوڪت

دليا جا سپ لاڳاپا لاهي آزاد ٿي چڪو هو. هڪ اڻڄاتل همدرديءَ سببان منهنجي اکين مان ٻه ڳوڙها ڳڙي پيا.

پوسٽ مارٽم بعد پتو پيو ته سندس موت رت جي ڪميءَ سبب نه، بلڪ دل تي صدمي سبب واقع ٿيو هو.

مان جڏهن واقعي جون سڀ ڪڙيون ملائيندو آهيان ته ڪا به ڳالهه مونکان ڳجهي رهي نه سگهندي آهي ۽ چائندو آهيان ته—

شوڪت رت ڇو ڏنو؟—۽

شمي موت ڇو ٿي چاهيو! — شمي موت ڇو ٿي چاهيو—!—؟

هڪ پل جي لڙائي جيتڻ لاءِ، اسين آهي 'سچ' ڳالهائيندا آهيون، جن ۾ خود اسانجو وشواس نه هوندو آهي. هڪ پل جي لڙائي جيتڻ لاءِ، اسين هڪ ٻئي جون آهي خاميون ڪيڏي نروار ڪندا آهيون، جي يا ته اڳلي ۾ هولديون ئي نه آهن، يا هونديون آهن ته انهن کي نظر انداز ڪرڻ ۾ ئي پنهنجي ۽ اڳلي جي بهتري پئي سمجهي هونديسين.

— سڳن آهوجا

علي بابا

مجسمو

تڏهن مان هڪ يتيم روحڙو هوس.

تيز واچوڙن جي وهڪرن، اڻڄاتل خلائن، گمناميءَ جي غارن ۾ پيو لڙهندو هوس. تڏهن ڪا خبر ڪانه پوندي هئم ته مان ڇا آهيان، ڇو آهيان؟ ڏک ۽ سک ڪان بنهه آجو. تنيءَ ڏنيءَ جي ڪا ڪل ڪانه پوندي هئم. پر ايترو سو پائيندو هوس ته اڳي ڪا شيءِ حاصل هئم جا هاڻ ڪين هئم. سو چئني پاسي اگهور خلا ۾ پيو اکيون ڦرڙائيندو هوس.

ڪئين صديون گذري ويون، تڏهن پري ڪان هڪ هنڌ گهگهه اونداهه ڏسڻ ۾ آيم. بنهه ڪاري ڀاٽ. تڏهن ڀانيم ته متان اهائي شيءِ آهي جنهن لاءِ من ماندو اٿم. سو جيئن تيئن ڪري اوڏانهن لڙيس. ڏسان ته ماڻهن جا حشام آهن. پر سڀ انڌا، ماڪوڙين وانگي پيا چرن مان نڪرن ٽڙن ۽ ٽاٻڙن، جي ڪا شيءِ آڏو اچين ٿي ته انهيءَ جي اڳيان چپ هنيو بيهو رهن. اهڙو ته اچي پڻ لڳم جو وٺي ڀويان پير ڪيم، ته ڪٿي متان مان به انهن اونداهن غارن ۾ ڦاسي نه پوان، اهڙو ته ڊنس جو وري پنيان لوڏو به نه هيم.

ڪئين صدين ڪانپوءِ مونکي هڪ هنڌ روشني ڏسڻ ۾ آئي، چئني پاسي نوراني ڪرڻا پئي ونا. تڏهن ڀانيم ته بس مونکي جو گهرجي سو اِهو آهي، سو تڪڙو تڪڙو اوڏانهن لڙيس ۽ نوراني ڪرڻن ۾ جهاتي پاتيم. جان ڪٿيو ڏسان ته مار ماڻهن جا ميڙ لڳا پيا آهن، پر سڀ انڌا — روشني اڳيان ڇڇيءَ چمڙي جيان اونڌي ٻوٿ لڙڪيا پيا آهن، حيرت ته حيرت جي ماڳ، پر اچي ڏک ڪنيم سو وٺي ڀويان پير ڪيم.

ڪئين خلائن جا سمنڊ جهاڳڻ ڪانپوءِ، ڏسان ته هڪ اهڙي هنڌ بيٺو آهيان، جنهن جي هڪ پاسي ڪان پرندڙ جبلن جا سلسلا آهن، جن مان ٻاهه جا آلا ۽ لاوا پيا نڪرن، ته ٻئي پاسي برفاني جبلن جا سلسلا آهن، جن مان ڪئين تنڌڙا آبشار وهيو پيا هيناهين سبز شاداب وادين ۾ پڪڙجن، ۽ وچير هڪ ديويءَ جو عظيم مجسمو آهي، جو پيو آسمان سان ڳالهيون ڪري. ڀهرين ته انهيءَ مجسمي کي ڏسي منهنجي لوُنءَ لوُنءَ ڪنبي وئي، ڀايان ته منهن ڪري پڇان. پر نه ڄاڻ ايتري همت مون ۾

ڪنان آئي جو دل جهلي چتائي ڏٺومانس، ته منهنجي حيرت جي انتها نه رهي، هن جي جسم جو هڪ حصو جيترونئي حسين ۽ دلڪش هو ٻيو حصو اوترونئي ٻي هنگم ۽ ڀيانڪ. هنجي هڪ اک ۾ خوشي ۽ شادماني هئي ته ٻي اک ۾ رنج ۽ ڪوڙها. هنجي هڪ ٻانهن ۾ هيرن جڙيل سوني ٻانهين ٻهريل هئي، ته ٻي ٻانهن ۾ ڪتيل زنجير لڙڪي رهي هئي. هنجي سنهڙي چيلهه ۾ هڪ پاسي کان سونهري تلوار ٻڌل هئي ته ٻيءَ ڪک ۾ ناسور. هڪ پير ۾ ڇير ٻڌل هئي ته ٻئي پير ۾ هڪ وڏو واسينگ لڙڪي رهيو هئس. هوءَ جتي بيٺي هئي آتي هڪ پاسي گلن جي سيج وڇايل هئي ۽ ٻئي پاسي وڇون ڊوڙي رهيا هئا. مان خوف کان ٿرٿر ڪنبي رهيو هوس. مون اتان ڀڄي وڃڻ تي چاهيو، پر الائي اها ڪهڙي ڪشش هئي جو مان آن ڀُيءَ تان تر جيترو به چري نه سگهيس. جيتوڻيڪ هنکي ڏسڻ سان مونکي دهشت چڙهيو تي وئي، تڏهن به نه ڄاڻ ڪيتريءَ دير تائين مان هنکي ڏسندو رهيس.

”اي عظيم ديوي! تون ڪير آهين؟“ مون پڇيو.

منهنجو سڏ سڻي ديويءَ مون ڏانهن نهاريو، ۽ ڪيتريءَ دير تائين هوءَ پنهنجين ننداکڙن نيڻن سان هڪ ٽڪ مونڏانهن نهاريندي رهي. ڄڻ هوءَ مونکي سڃاڻڻ جي ڪوشش ڪري رهي هجي. مان هنجي نظرن جو تاب نه جهلي سجدي ۾ ڪري پيس. ”اي روح! تون مونکي نٿو سڃاڻين. مان آدجڳاد کان هتي بيٺي آهيان تڏهن اجان نه هن پاسي هي برفاني پهاڙ هئا، نه هن پاسي هي ٻرندڙ جبل. آءِ روح ٻڌ ائين سمجهه ماڻ ابتدا آهيان — مان انتها آهيان، مان راڳ آهيان — مان روڄ آهيان، مان پيار آهيان — مان نفرت آهيان — مان فنا آهيان — مان بقا آهيان، سڀ ڪجهه مونسان آهي.“

هن جي آواز ۾ ايترو ته ڏک هو جو ڪجهه دير ته مون تي سڪتو طاري ٿي ويو. جيئن اچانڪ مرليءَ جو آواز ٻڌي ناڳ ٻهرين چپ هٿندو آهي. پوءِ ڪر مٿي کڻي مرلي جي آواز ڏانهن وڌندو ويندو آهي. مان سجدي مان ڪنڌ مٿي ڪري ڏڪندو ڏڪندو هن جي ويجهو ويس ۽ روئڻهارڪي آواز سان چيم. ”اي ديوي! مان هڪ ڀٽڪيل روح آهيان — صدين کان اڻاهاڳ خلائن کي جهاڳڻ ڪانپوءِ تو وٽ آيو آهيان. آءِ عظيم ديوي مونکي هنن اڻاهاڳ خلائن مان نڪرڻ لاءِ ڪا وات ڏيکار.“ مان هنجي اڳيان سڏڪا ڀري روئڻ لڳس.

ديويءَ جي چهري تي ڦڪي مرڪ ڦهلجي وئي هڪ اک مرڪڻ

لڳيس پر ٻيءَ اک مان لڙڪ ڪري پيس تڏو ساهه پري چيائين :
”اي روح! مان ڏاڍي ڏکي آهيان. توکان پهرين به مونوٽ ڪروڙين روح آيا. هنن ليلائي مونکان منهنجي پيار جي ڀيک گهري. مون پنهنجي سڀاجهڙيءَ فطرت سان هميشه هنن کي پنهنجي سيني سان لاتو. پر مونکي حاصل ڪرڻ ڪانپوءِ هو سڀ مونکي پلجي ويا، هنن مونکي ڇڏي پنهنجي لاءِ نوان ديوتا تعمير ڪيا، هنن مان ڪنهن به منهنجي ڏک کي نه پروڙيو، هي ڳوڙها منهنجي اک ۾ ڏسين ٿو، ازل کان آهن، ڪنهن منهنجي ڳوڙهن کي نه ڏٺو. ڪنهن به منهنجي پير ۾ وچڙيل نانگ ڏسي مون تي رحم نه کاڌو. هنن پنهنجن ديوتائن کي خوش ڪرڻ لاءِ منهنجي ٻانهن ۾ زنجير ٻڌي آنهيءَ جا ڪلا ڌرتيءَ جي پاتال ۾ کوڙي ڇڏيا. هنن پنهنجن ديوتائن کي خوش ڪرڻ لاءِ ٿوري ڪان هٽي منهنجي ڪک کي رتو چاڻ ڪري ڇڏيو. هاڻي مونوٽ ڪجهه به نه آهي، تون مونکان ڇا ٿو گهرين. وڃ آءِ روح، وڃي خلائن جي رنگينين ۾ پانبڙا پاءِ، وڃ.“ ائين چئي هوءَ سڏڪن ۾ ٻڌي وئي. هنکي ائين روئيندي ڏسي منهنجي دل پرجي آئي. مون رڙ ڪري چيو:
”نه نه اي عظيم ديوي! مونکي خلائن جي رنگيني نه کپي.. مان توکي ڏکي نٿو ڏسي سگهان. مان توسان وعدو ٿو ڪريان مان توکي پنهنجي ساهه سان سانڊيندس، مان ماڻهن کي وري هڪ وار تنهنجي اڳيان جهڪائيندس، آءِ ديوي جيستائين تنهنجي ٻانهن ۾ اها زنجير ۽ ڪک ۾ اهو زخم آهي، مان سک سان نه رهندس. اي عظيم ديوي مون تي ديا ڪر.“ مان رانياپ ڪري هنجي اڳيان زارو زار روئڻ لڳس.
ديوي ڪجهه دير ته منجهي پئي ۽ پوءِ ڪنڌ جهڪائي مون ڏانهن نهاريائين. ائين جيئن ڪا وڏوا پنهنجي ابهم ڏانهن نهاري، ۽ پوءِ هن جهڪي مونکي پنهنجي سيني سان لاتو.

۽ اڄ مان انساني روپ ۾ دنيا جي عجائب گهر ۾ حيران پريشان بيٺو آهيان.
جڏهن مون اک پٽي هئي ته منهنجي ڪنن ۾ بمن جا ٺڪاءُ گونجي رهيا هئا. آسمان مان باهه جا آلا وسي رهيا هئا، ۽ ڌرتيءَ جو سينو ڏکي رهيو هو، ۽ منهنجي چئني پاسي انساني لاش پکڙيا پيا هئا، جن جو ماس ڳجهون ۽ جهنگلي جانور روڙي رهيا هئا. موت جي ڏائڻ

ڏند ٽڪيڙيو پئي ٿهڪ ڏنا، زندگيءَ جي ڪنوار سڪرات ۾ هئي.
ءُ مان اجنبي چپ چاپ هلندو رهيس.

هاڻ مان پنهنجي اڪيلائي جي جوت وجائي چڪو آهيان. منهنجي هٿن پيرن ۾ ارزش پيدا ٿي چڪي آهي، ۽ هاڻ مان سمجهان ٿو ته منهنجي سفر جو آخري وقت اچي چڪو آهي. جيتوڻيڪ اِها ستر سالن جي زندگي مون گمناميءَ ۾ گذاري، سڀني کان جدا، پنهنجو پاڻ کان ويگاڻو، پر مونکي انهيءَ جو ذرو به افسوس نه آهي. ڇو ته مون دنيا ۾ اچي پنهنجي جذبن ۽ احساسن کي گڏ ڪيو آهي. مون انهن کي وجود ڏنو آهي. منهنجي ستر سالن جي زندگي جو تاثر هي مجسمو آهي. جنهن کي مون دنيا جي چؤواٽي تي بيهاري ڇڏيو آهي. مون سوچيو هو ماڻهو هنکي تعجب سان ڏسندا. پنهنجي ماضيءَ، حال ۽ مستقبل جي باري ۾ سوچيندا. ۽ مان ماڻهن جو انتظار ڪرڻ لڳس.

هڪ صبوح جو سوير مون پنهنجي جهڳيءَ جي ڳڙڪيءَ مان ڏٺو: ماڻهن جو هڪ ٽولو منهنجي مجسمي جي اڳيان بيٺو سجدا ڪري رهيو آهي. پوءِ هو سڀ گڏجي مون وٽ آيا ۽ چيائون، "آي پوڙها! هي بت تو ٺاهيو آهي؟"

مون خوشيءَ کان ڪنڌ ڌوڻي ها ڪئي.

"اسين انهيءَ کي خريد ڪرڻ ٿا چاهيون. ٻڌائي ڪهڙي رقم وٺندين."

"مان اوهانجو مطلب ڪونه سمجهيس." مون حيران ٿيندي چيو.

"اسين هنکي پنهنجي مندر ۾ سجائي رکنداسين، ۽ انهيءَ جي پوڄا ڪنداسين."

منهنجي تن بدن ۾ باهه ٻري پئي. مون ڪاوڙ ۾ ڏڪندي چيو،

"مون انهيءَ کي پوڄا لاءِ نه ٺاهيو آهي. مون هنکي توهانجو ماضي ۽ حال سجائڻ لاءِ ٺاهيو آهي. توهان سڀ هتان هليا وڃو."

هو سڀ واٺڙا ٿي ويا. ۽ منهنجي حال تي افسوس ظاهر ڪندي چيائون: "ويچارو چريو آهي."

ءُ مان پنهنجي جهڳيءَ ۾ اچي روئڻ لڳس.

انهيءَ ڪالهوءِ هڪ صبوح جو فوجين جو هڪ ٽولو مونکي پنهنجي مجسمي جي چوڌاريءَ ڦرندو نظر آيو. انهن مان هر هڪ پنهنجا پنهنجا دليل ڏنا ۽ چيائون: "هي پوڙهو ته ديوانو آهي. هن ڪيتري نه سهڻي مورت کي بگاڙي ڇڏيو آهي." ۽ انهن جي وڃڻ کانپوءِ مون ڏٺو منهنجي مجسمي جي چيلهه ۾ ٻڌل تلوار غائب هئي.

انهيءَ ڪانپوءِ هڪ نقادن جو ٽولو آهي. هو ڪجهه ڏير تہ منهنجي گهڙيل مجسمي کي پرکيندا رهيا پوءِ هنن سيني مون ڏانهن آڱر ڪڍي چيو، ”هي دهريو آهي. هنکي ماريو. هي ماده پرست آهي.“ مان وائڙو ٿيو هنن ڏانهن ڏسندو رهجي ويس. هنن مون تي پٿرن جا مينهن وسايا، مان زخمن ڪان چور چور ٿي ڪري پيس.

آنهيءَ ڪانپوءِ هڪ ٻيو مذهبي ٽولو مونوٽ آيو. ۽ مون ڏانهن نفرت سان نهاري چيائون: ”تو خدا کي ڇڏي بت پرستيءَ جو سهارو ورتو آهي، ۽ خدا توکي ڪوڙهہ لڳائي انهيءَ ۾ ڪيئنان وجهي ڇڏيا. تون ڪتي جي موت مرندين ۽ توکي ڪو پاڻي ڏيڻ وارو ڪونہ ملندو هاڻ وينو پنهنجي گناه جي سزا ڀوڳ.“

سڀ ماڻهو مونکي پنهنجي حال تي ڇڏي هليا ويا. پوءِ مان ماڻهن ڪان مايوس ٿي موت جو انتظار ڪري رهيو هوس.

هڪ صبوح جو جڏهن سج جو گولو آوير مان پنهنجا رنگين شعاع ڦيڪيڙيندو اڪتو، مان پنهنجن زخمن کي سيڪڻ لاءِ ٽڙندو ٿاٻڙندو پنهنجي جهڳي جي در وٽ آيس.

مون ڏٺو منهنجي مجسمي جي اڳيان ننڍڙا اسڪولي ٻارڙا راند رچايو وينا هئا. انهن مان هڪ شهزادو ٿيو بيٺو هو، هن جي هٿ ۾ ننڍڙي ڪاٺي جي تلوار هئي ۽ هو پنهنجي تلوار کي زور زور سان هوا ۾ لهرائي چئي رهيو هو. دوستو هي پيار جي پري آهي هنکي هڪ وڏي ظالم ديو زنجير ۾ ٻڌي جادو جي زور سان پنڊ پٿڻ ڪري ڇڏيو آهي. توهان هن جي زنجير کولڻ جي ڪوشش ڪريو مان هن لاءِ ڪوه ڪاف مان آب-حيات ٿو آڻيان. هنجو حڪم ٻڌنديئي هنجا ننڍڙا ساٿي، زنجير ۾ چنبڙي ويا، ۽ شهزادو ڪانيءَ جي گهوڙي کي ڊوڙائيندي وڻن جي جهنڊ ۾ گم ٿي ويو.

’هي ٻارڙن جي راند ڪيتري نہ پياري آهي،‘ خوشيءَ ڪان منهنجي اکين ۾ ڳوڙها اچي ويا. ۽ مان پيو سوچيان هي ننڍڙا ٻارڙا هن پربت جهڙي زنجير کي ڪين ٽوڙي سگهندا، ۽ ڪانيءَ جي گهوڙي تي سوار ننڍڙو شهزادو ڪوه ڪاف مان ڪڏهين آب-حيات آڻي ديويءَ کي زندگي ڏيندو.

ظفر حسن

قرض

آن وقت سج ڪاپار تي اچي چڪو هو. گرميءَ ته حد ڪري ڇڏي هئي. چوڌطرف وايو منڊل ۾ موت جهڙي خاموشي هئي. هوا بنهه بند هئي. وڻ ٽڻ پنڊپهڻ بنجي چڪا هئا. رڳو ڪنهن ڪنهن وقت ڪانگن جي ڪان ڪان ۽ ٻين پکين جون ٻوليون زندگي جو ثبوت ڏئي رهيون هيون.

مرزو ٻاڻي ورائي اچي وڻ جي ڇانو هيٺ ويٺو هو. سنڌس وارو اڄ ٻنپهرن کان شروع ٿيو هو. ٻاڻي ورائيندي هنکي ڪيڏو نه مزو آيو هو، جڏهن ٻاڻيءَ ۾ گهڙي هن ٻه ٽي ڪوڏر جا لاپا هڻي، پنهنجي ٻنيءَ ۾ ٻاڻي ڇڏيو هو. هو چاهي ها ته سڪيءَ کان ئي ٻاڻي ورائي ها، پر اهڙي سخت گرميءَ ۾ هن جاڻي واڻي واٽر ۾ گهڙي ووڻن ۾ ٻاڻي ڇڏيو هو. آوڏيءَ مهل گرميءَ جي شدت سببان هنکي گهڙي ڪن لاءِ خيال آيو هو، 'ته جيڪڏهن مينهن جا ٻه ٽي ڦڙا پئجي وڃن ته واهه واهه.' پر وري جو ووڻن تي نظر پئي هوس جي گل ڪيڏيو بيٺا هئا، ته ذري گهٽ ڏڪي ويو هو، ۽ سنڌس دل مان آواز نڪتو: 'نه منهنجا مولا نه، هينئر مينهن نه وسائجئين، پل اِن کان ٻه وڏيڪ گرمي ٿئي. هاڻي جي مينهن وسيو ته جهڳو ئي جهڻ ٿي ويندو.' پر الائي ڇو مرزو ڏڄي ويو. سنڌس اکين آڏو وڏيرو خير محمد قري ويو، ۽ ڪنن ۾ وڏيري جي ڪمدار علي محمد جو آواز وڃڻ لڳو: 'هن دفعي ڦتين مان تقاوي نه لاٿي ته رئيس بند رلائي ڇڏيندئي.' مرزوءَ ڪي اچي ڏپ ورايو، هنجي چوڻ مان مينهن ته ڪونه وسندو، پر هنکي ائين محسوس ٿيڻ لڳو جيئن مينهن هنجي حڪم جو منتظر هجي — هن خيال ڪيو ۽ مينهن پيو! پر وري پاڻ ئي پاڻ کي آٿت ڏيڻ لڳو: ائين هجي ها ته سوير نه مينهن پوي ها، جڏهن هن مسيت ۾ نماز پڙهي هئي ۽ الله سائين کان دعا گهري هئائين.

هو وڻ جي ڇانو هيٺ ويٺي ويٺي اِهوئي سوچي رهيو هو. پر هاڻي مينهن جو خيال ڪيس دل ۾ ڪونه هو. هن پنهنجن ووڻن کي ڏٺو، جيڪي ڏينهون ڏينهن پيلا ٿيندا پئي ويا. گلن مان اندازو لڳايو هئائين ته هن دفعي جو فصل پوريون ڪسرون ڪيي ڇڏيندو. هن سال هن زمين تي ڏاڍي محنت ڪئي هئي — پوين ٻن سالن بيمنداٿي

مينهن هٽي فصل جي لاڪ لاهي ڇڏي هئي — هن سال هو قرض لاهي ڇڏيندو. هن چؤ طرف نظر ڊوڙائي: هر طرف ساوڪ ئي ساوڪ نظر اچي رهي هئي. وڻن جي وچ ۾ ڪي ڪي نمبر غيرآباد پيا هئا، جتي ڪٽڪ پوکي وئي هئي اتي هينئر ويراني هئي. اڻ پوکيل نمبر ڪي ايڪڙ پيڪڙ هئا. بس ائين لڳي رهيو هو ته زمين تي ڍڪيل سائي چادر ۾ ڪٿي ڪٿي اڇيون چٽيون لڳيون پيون هيون. وري ايندڙ مند زمين چادر بدلائيندي، ۽ جتي اڇيون چٽيون آهن، اتي ساوڪ ٿي پوندي ۽ جتي هينئر ساوڪ آهي آتي اڇيون چٽيون هونديون. بس ائين هر مند زمين پئي پنهنجو ويس مٽائيندي. هن پنهنجي قرض جو حساب ڪيو: هي ٽيون سال هو جو هن تقاوي ورتي هئي، پوين تقاوين لاهڻ ڪانسواءِ — پهرئين سال ڀه سؤ روپيا؛ گذريل سال سؤ روپيا؛ هن سال سوا سؤ روپيا، ڪل ٽيا چار سؤ روپيا، ۽ تنهن ڪانسواءِ هن سال جو سندس ڍڳي چورائجي وئي هئي، ان جو ڀڱ به رئيس ڪان آوڌر وٺي ڏنو هئائين. آها به رئيس ڪي شابس جو ڍڳي ورائي ڏلي هئائينس. سوا پنج سؤ روپيا قرض ڪيئن لهندو؟... هو وري سوچ ۾ ٻڏي ويو. هنڪي پنهنجي تباهي نظر اچڻ لڳي، هو تصور ۾ پاڻ کي گهر ٻار سوڌو لتجندي نظر اچڻ لڳو. هن سوچيو: پاڻ پيسا ڪائي ڀڄي به ته سگهيو ٿي... پر جيڏانهن به وڃي، رئيس کيس سوگهو ڪرائي سگهي ٿو. هن وري سوچيو: نه پر هن سال فصل پلو ڏيندو. ڦٽيون سندس منو قرض لاهي وجهنديون. هوڏانهن پٽس مال چاري مهيني سر ٽيهه پنجٽيهه رپيا ڪمائي ڏيندو هوس. اتان مڙيئي سؤ روپيا ڪن ميڙيا هئائين. مڙيئي مولا چڱي ڪندو. سوچ ۾ وهڪرو وهندو ٿي ويو، پنهنجي سوال ڪان پاڻ ئي ڊنو ٿي، ۽ پنهنجي جواب ڪان پاڻ ئي مطمئن به ٿي ويو. هنڪي رئيس ڪان انهيءَ ڪري به وڏيڪ ڊپ هو جو جڏهن ڪان ساڙان ساماڻي هئي تڏهن ڪان رئيس جون منجهس اکيون هيون. جي ڏيٽس جوان نه هجي ها ته دينوءَ کي ڪڏهن به پڙهائي نه ڇڏرائي ها. دينو ۾ کيس جيڪي اميدون هيون سي سڀ خاڪ ۾ ملي ويئس. دينو ٽئين درجي ۾ هو جڏهن پٽس اسڪرل مان ڪيڊرايس، زوريءَ تعليم هئي، پر چئو چواءُ ڪرائي ته 'دينو چريو آهي،' اسڪول مان ڪيڊرائي وڃي مال چارڻ تي رکيائينس. انگريزي پڙهائڻ لاءِ تنبي موڪلڻ هنجي وس وٽان نه هو، ۽ هوڏانهن تقاوي تي تقاوي چڙهندي پئي ويس. ڳوٺ جاڏ ڇوڪرا به ائين اسڪول مان جند ڇڏايو ۽ وڃي مائٽن سان ٻانهن ٻيلي ٿيو،

ٻنين ۾ ڪم ڪري رهيا هئا — آهي ٻه ڏينو وانگر چريا هئا!

سج هاڻ آهستي آهستي آولهه طرف لڙي رهيو هو. ڏينهن ڀنهنجي زندگيءَ جي آخري پهر ۾ پهچي چڪو هو. مرزو هڪڙي ٻاري مان ٻي ٻاري ۾ پاڻي ڇڏي رهيو هو. جڏهن ٻنو ڪٽي سڌو ٿيو ۽ اوچتو جو آوير پاسي نظر پيس ته گهڙي ڪن لاءِ هنجون نظرون آتي ئي ڄمي ويون. هن کي اعتبار ئي نه آيو. هن پيشاني تي گهنج آڻي اکيون چنجهيون ڪري تيز آس جي اثر کان بچندي وري ڏسڻ جي ڪوشش ڪئي. پريان نيري آجري آسمان تي ميرانجهڙو داغ نظر اچي رهيو هو. هو ذري گهٽ ڏڪي ويو, 'ڪڪر!... نه نه, ڪڪر ڪونهن.' هن وري دل کي آٿت ڏني: 'ريل گاڏي جو دونهون آهي, ٽيشڻ به ته انهيءَ پاسي آهي.' پر اِهو خيال کيس دلاسو نه ڏيئي سگهيو, پريان ميرانجهڙو داغ الادين جي ديو وانگر وڌندو ٿي آيو. هن کي محسوس ٿيو ته سوين جيت سندس ماس کي پٽي رهيا آهن. جيتوڻيڪ ڪجهه دير اڳ پاڻي پيتو هئائين, پر نڙي اهڙي خشڪ ٿي ويس جڻڪ پاڻي پيتي ڄمار گذري ويئي هجيس. اِهو ديو ٿوريءَ دير ۾ نيري آسمان کي ڳڙڪائي ويو. چؤطرف آوندهه اونڌوڪار ڇائنجي ويئي. جهڪ لڳي, اهڙي ڏڏڙ آئي جو هو اکيون کولي نه سگهيو; ٻير کي جهلي ويهي رهيو. دل ئي دل ۾ دعا گهرڻ لڳو: 'ٻلي جهڪ لڳي پر مينهن نه وسائجيئين منهنجا مولا.' پر سندس دعا نه اگهائي. هوڏانهن هن دعا گهري ته هيڏانهن مينهن جي ست ست شروع ٿي ويئي. وڏ ڦڙو مينهن — هڪ هڪ ڦڙو روپئي جيڏو. هو يڪدم ڊوڙيو ۽ واٽر مان ووٽن ڏي پاڻي بند ڪري ڇڏيائين, پوءِ آخري ٻاري کي لاپو ڏيئي پاڻي غيرآباد ٽڪر ۾ ڇڏي ڏنائين. هن کي خبر هئي ته جي مينهن کان فصل بچيو ته گهٽو پاڻي ساڙي وجهندس. هنجا لمبر اڳئي هيناٽين ۾ هئا.

رات جو هو جيڏي مهل ماني کائڻ وينو ته گراهه نه ڳيسجي. جيئن تيئن ڪري کير جو گلاس پيتائين. دينو دريءَ کان ٻاهران تڏي جو تڪر لڳائڻ ويو هو. اجان تائين مينهن بس نه ڪئي هئي. ڇت مان پاڻي ٽمي نه, پر وسي رهيو هو. سيني جو منهن لٽل هو, مس مس فصل پلو ٿيو هو ته مينهن هاڃا ڪري ڇڏيا. پر مرزوءَ جي من جو خوف ٻيو ئي هو, سا گهر جي ڪنهن ياتيءَ کي خبر نه هئي. هنکي ياد هو ته جڏهن هو ٻنيءَ ۾ هر ڪيڙي رهيو هو ۽ ساران ماني کٽي آئي هئيس, آوڏيءَ مهل رئيس به اتان اچي لنگهيو هو. هو هر ڏسڻ

آيو هو. مرزو رئيس کي ڏسندي ئي هٿ ٻڌي ڪيڪاريو هو:
’سائين بسملايون.‘
رئيس ڪنڌ ڌوڻي سلام جو جواب ڏنو ۽ مرزو کان پڇڻ لڳو:
’ڪاڻون هر آهي؟‘
’سائين پياهه پوري ڪئي اٿم.‘ مرزوءَ جواب ڏيندي جڏهن رئيس ڏانهن نهاريو، تڏهن رئيس ساران ڏانهن نهاريو هو، جا رئيس جي رعب کان ڏڄي ڪيس ڪيڪارڻ ته ڇا پر نهاري به نه سگهي هئي. رئيس جي اکين ۾ اهڙي چمڪ اچي ويئي، جهڙي ٻليءَ جي اکين ۾ شڪار کي ڏسي. رئيس علي محمد ڏانهن نهاريو ۽ اکين ئي اکين ۾ چڻ هڪ ٻئي سان ڳالهائي ورتائون. علي محمد رئيس جو ڪمدار هو، رئيس جي حڪم جو غلام. مرزو رئيس جي نيت سمجهي ويو، ۽ يڪدم چوڻ لڳو: ’نينگر آهي، سو سائينجن کان ڏڄي ٿي.‘ وري ڌيءَ کي مخاطب ٿي چوڻ لڳو: ’ساران ڏڄ نه، رئيس پنهنجو ابو آهي.‘ الائي ڇو رئيس جي منهن تي گهنج پئجي ويا ۽ علي محمد کي شام جو ملڻ لاءِ چوندي حويليءَ ڏانهن رخ ڪيائين.
بس انهيءَ ڏينهن کان وٺي حالتون بدلجي ويون. مرزو جيڪا تقاوي گهري سا مليس. جيڪا رعايت گهري آها به منظور. هو زماني جو ماڻهو هو، سڀ سمجهي ويو. پر ڪڏهن به حويلي ڏانهن ساران ٻنا ماءُ جي نه وئي. هو هيستائين پنهنجي لڄ بچايو پئي آيو: پر مينهن هٿي ڪيس ڏاهي وڌو. هو هاڻي پنهنجي عزت برباد ٿيندي ڏسي رهيو هو. پنهنجي مرڻينگ ڏڳي وڪڻندو ته به سؤ ڏيڍ کان مٿي مس ملندس، ۽ هوڏانهن رڳو سؤ کن رپيا بچائي رکيا هئائين. سوا پنج سؤ قرض مان به ادائي سؤ ڏيئي جند ڇڏائڻ ناممڪن هو. هاڻي رئيس ڪيس ڪونه بخشيندو. هاڻي ته پاڻ رئيس کي بهانو هٿ اچي ويو، سو يا ته پيسا گهرندس يا... سوچيندي سوچيندي سندس اک لڳي ويئي.
صبح جو مينهن صفا بند ٿي چڪو هو، جهڙ جو نالو نشان ڪونه هو. آسمان صاف ۽ کهاٽو نيرو ٿي ويو هو. هنکي محسوس ٿيو ته مينهن ڪو رڳو هنکي برباد ڪرڻ لاءِ وسيو هو، هاڻي جتي ڪٿي گوڏي جيڏو پاڻي بيٺل هو. هڪ ڏينهن جي جهڪ ۽ مينهن فصل کي تباه ڪري ڇڏيو هو. رڳو پاچاتا ووڻ جن ۾ گل اجان ڪونه ٿيا هئا، سي ڪجهه بچي ويا هئا. مرزو سوچي رهيو هو، ’آهو ساڳيو مينهن جي گل ٻاتيءَ کان پهرين پوي ها، ته فصل کي چوٽ چاڙهي ڇڏي ها.‘

هو جڏهن پنهنجي ٻنيءَ تائين پهتو ته اکين ۾ ڳوڙها تري آيس. سندس سموري محنت برباد ٿي ويئي. هن اکن ۽ جهولن ۾ هر ڪاهي زمين تاهي هئي، ڏينهن رات ووڙن تي محنت ڪئي هئي. پر مينهن...

سيني هارين جا منهن لٿل هئا. رڳو آچر، ساجن ۽ ڪنڊي جي فصلن کي مڙيئي گهٽ نقصان رسيو هو. ٻن ٽن ڏينهن ڪانپوءِ حالتون ساڳيون موٽي آيون. هارين وري ڪم ڪرڻ شروع ڪيو. هن به پنهنجي رهيل ڪيل فصل مان پاڻي ڪڍيو. ريئي مان به ٿي آنا فصل جي اميد مس هوس. اڄ صبح جو جڏهن هن گهر لاءِ ڪاٺيون پي ڪيون، ته علي محمد سندس ڳوٺ ۾ اچي نڪتو. خوش ڪيڪار ڪانپوءِ علي محمد رئيس جو حڪم ٻڌايس: ”حويلي مينهن ۾ خراب ٿي پيئي آهي. جوٺهين ۽ ساران کي موڪلي ڏجائين اڄ ٻنپهرن ڪانپوءِ.“

ان ڪان پهرين جو مرزو ڪجهه چئي، علي محمد چوڻ لڳو: ”فصلن جي نقصان ڪانپوءِ رئيس بر ٿيو وينو آهي، تون به پيسا پٽ ست ڪري وٺ، رئيس کي سخت ضرورت آهي.“ علي محمد چار آچلي.

مرزو گهر پهتو ۽ ايمنا کي سمجهائي ڪري حويليءَ ڏانهن موڪليائين ڪيس تاڪيد ڪيائين ته ڏيءَ کي پاڻ کان جدا نه ڪري ۽ سج لهڻ کان پهرين پهرين ڳوٺ موٽي اچن.

سج هاڻي ڪافي لهي چڪو هو. دينوءَ کي ايستائين موٽي اچڻ گهربو هو. الائي ڇو اڄ دير ٿي ويئي هوس. هو اڪيلو پنهنجن پورن ۾ وينو هو. هر وقت ڪيس اهو خيال هو ته قرض ڪيئن لهندو. هن سوچيو: ته وڏيري جي ڪي چوري ڪري پئيسا هٿ ڪري؛ يا رستي تي ڪا ڦر ڪري؛ ڌاڙو هڻي؛ يا ڪيس رستي تي ڪا رپين جي ڳوٿري ملي وڃي... هن جي ذهن ۾ طرح طرح جا خيال اچڻ لڳا — قرض... قرض... ان ڪان سواءِ هن کي ڪابه ڳالهه ياد ڪونه هئي. اوچتو پري کان هڪ سڏ ٿيو: ”چاچا مرزا هو هو، چاچا مرزا، هو هو...“ هن جي خيالن جو سلسلو ٽٽي پيو. آواز ويجهو پوندو ويو. جيسين مرزو جواب ڏئي، تيسين ايلياس سامهون اچي پهتو هو. ايلياس سهڪي رهيو هو، هو ڍڪساهي ڊوڙندو آيو هو.

”ابا خير ته آهي؟“ مرزوءَ ڊڄندي ڊڄندي پڇيو. هن جي دل جي ڌڪ ڌڪ تيز ٿي ويئي.

”دينوءَ کي... دينو ويچارو... هن رستو پار پئي ڪيو... ته نه هو بچي ويو آهي، ٿورا ڌڪ لڳا اٿس، موٽر مٿانئس چڙهي ويئي. ساڳي

موٽر ۾ شهر وٺي ويا اٿس، اسپتال ۾..." ايلياس ڳيتون ڏيندي ڳالهه پوري ڪئي.

مرزوءَ جا هٿ پير ڍري ويا. هوش خطا ٿي ويس، ڪجهه دير ته هو پنڊپهڻ ٿي ويو. ايلياس وري چوڻ لڳو: "ڪا ڳالهه ڪانهي چاچا، ڌڪ ٿورو لڳو اٿس، بچي ويندو." ايلياس ۾ هاڻي ٿوري همٿ موٽي آئي، هن مرزوءَ کي آٿت ڏني، ۽ پوءِ هو ٻئي تڪڙا تڪڙا رستي ڏانهن روانا ٿي ويا. پڪو رستو ڳوٺ کان ٻه ٽي فرلانگ هو. هو رستي تي پهتا مس ته آچر مال ورايو پئي موٽيو. آچر مرزوءَ جي سوالي نگاهن جي جواب ۾ چيو: "خدا ڪندو بچي ويندو، ڌڪ ايترو ڪونه لڳو اٿس." پر سندس آواز ۾ پختگي ڪونه هئي، جڏهن مرزوءَ ڏانهنس نهاريو ته آچر ڪٽي ڪنڌ هيٺ ڪيو.

ويهارو کن قدم اڳتي مزور نظر اچي رهيا هئا. هو ڪم ڪار ڇڏي رستي جي پڙ ۾ وينا هئا، تن جو هن ٺئين آيل ماڻهوءَ کي ڌڪ جي حالت ۾ ڏٺو ته سمجهي ويا، ته آهو ڪو ڊراڻ جو ويجهو عزيز هوندو. هو وڏي مرزوءَ وٽ آيا، ته ايلياس هن ڏانهن اشارو ڪندي مزورن کي چيو: "هنجو هي پيءُ اٿو."

"خدا ڪندو بچي ويندو." مزورن مان هڪڙي آٿت ڏني.

"ڪا موٽر يا ٽرڪ اچي ته هٿ ڏيئي بيهاريوس." ٻئي مزور چيو.

جيسين ڪا موٽر يا ٽرڪ اچي تيسين وري پهرين سربستو احوال ٻڌائڻ شروع ڪيو: "اسين انهيءَ مهل متي ديوئي رستي جي پڙ ۾ وجهي رهيا هئاسين، ته هو اسان جي اڳيان ڊي مال کي رستي جي هن پڙ وٺيو پئي ويو." هن رستي جي ٻي پڙ اشارو ڪندي چيو، "سڄو مال رستو اڪري ويو هو، پر هڪڙو ڳابو اجان رستي ۾ هو. هو پاڻ رستي جي ٻي پڙ هو، ڳابو هلندي هلندي رستي تي بيهي رهيو، ۽ اوچتو ٽرن وٽان موٽر به اچي نڪتو. هن ٻچڪارون ڏيئي ڳابي کي سڏ ڪيو، پر ڳابو اهڙو چري جهڙي پٽ. ايتري ۾ موٽر به اچي صفا ويجهو پهتو. اسان ٻريان لڪائي پئي ڏنو، اسان سمجهيو ته ڳابو ويو، پر اوڏانهن مڙس ڪٽي آوچتو پاڻ کي ڳابي تي ڇڏيو — ڳابو ته وڃي ٻي پڙ لڪتو، پر مڙس لپيٽ ۾ اچي ويو، موٽر به يڪدم بريڪ هنيو؛ پر جيڪو قسمت ۾ لکيل هو، سوئي ٿيو." مزور سڄو احوال ٻڌائي پورو ڪيو.

"پر شاباس آهي موٽر وارن کي،" ٻي مزور چيو، "اسين چڱا ڀلا ڀري

هئاسين، چاهين ها ته پڇي وڃن ها، پر اسانکي سڌي هنکي موٽر ۾ ڪٺائي شهر ڏانهن روانا ٿي ويا ۽ اسانکي چئي ويا ته ڪنهن پر واري ڳوٺ جو ٿو ڏسجي، پڇا ڪرائي وارٿن کي سيول ڏانهن موڪلجو، اسين اتي هونداسين."

مرزوءَ رستي ڏانهن انهيءَ جڳهه تي نهاريو، جتي رستي تي رت جي ڏبن تي موٽر جي ڦيٿن چٽ ڪيدي ڇڏيا هئا. ايتري ۾ مزورن هڪ ٽرڪ بيهاري ورتي، جنهن ۾ مرزو ۽ ايلياس کي شهر روانو ڪيائون.

شهر ڏهه ميل ڪن پري هو. جڏهن هو شهر پهتا، ته سج لهي چڪو هو. مرزو جي اکين مان لڙڪ وهي رهيا هئا. پر هنکي يقين هو ته دينو بچي پوندو. هو جڏهن اسپتال پهتا، ته ساجن، ڪندو، سڀ اتي هئا. مرزو پهتو، ته ساجن ڪٽي ياڪر پاتس.

"ياڻو، دينو وڃي الله کي رسيو." مرزو مرد هو پر ڪانئس آوچنگار نڪري ويئي. هو ساجن جي ڪلهي تي منهن رکي روئندو رهيو. جڏهن سيئي ڪمري ۾ پهتا، ته لاش کي ڏسي مرزو "منهنجا ابا!" چئي چنبڙي پيو. ڊاڪٽر ڪيس ٻانهن کان وٺي پرڀرو ڪيو. "مون گهڻي ڪوشش ڪئي، پر مٿي ۾ ڌڪ لڳڻ سبب بچي نه سگهيو." ڊاڪٽر همدردي ڪندي چيو.

ٿوري دير ۾ جڏهن مرزو کي هوش آيو، ته هن پنهنجي پر ۾ ٻن پتلون پاتل شخصن کي ڏٺو، جن جي منهن تي ڏک جا اهڃاڻ ظاهر ٿي رهيا هئا. هنن مان هڪڙو مرزو کي چوڻ لڳو، "جيڪي تقدير ۾ لکيل هو، سو ٿيو. اسان ته پنهنجي پر ۾ گهڻي ڪوشش ڪئي، پر جيڪا الله جي مرضي."

ڪافي دير تائين ڪمري ۾ خاموشي رهي. وري هنن مان هڪڙو اٿي آيو ۽ مرزو کي چوڻ لڳو: "اسين تنهنجو پٽ ته نٿا موٽائي سگهون، ۽ نڪو هنجي موت تي سگهي ٿي." ائين چئي هن پتلون جي هڪ کيسي مان ٻتون ڪڍيو ۽ ڪجهه نوٽ ڳڻي مرزو جي هٿ تي رکيا: "هي هزار اٺو چاچا، هائي توهان جي پٽ جي زندگي ته موٽي نٿي اچي سگهي، پر..."

مرزو پهرين ته انڪار ڪيو، پر جڏهن هنن تمام گهڻو مجبور ڪيو، ته سوچ ۾ پڌي ويو: پوءِ اوچتو هن هٿ وڌائي نوٽ ڪٽي ورتا. ڪيس پنهنجو قرض ۽ ساران ياد اچي ويا. هاڻ هو پنهنجي عزت بچائي سگهندو— گهڙي ڪن لاءِ هو دينوءَ کي وساري ويٺو.

هو جڏهن لاش کڻائي ڳوٺ پهتو، ته روج لڳو پيو هو. قبر تيار هئي، هو دفنائي اچي گهر پهتو. هن جا ڳوڙها خشڪ ٿي ويا هئا. ڏينوءَ عظيم قرباني ڏني هئي. شايد هن پنهنجي ڪٽنب جي عزت بچائڻ خاطر ئي جان ڏني هئي. هو ٿيجهو ڪري، راتو رات ٽپڙ ٻڌي ڳوٺ ڇڏي ويا. مرزو کي خبر هئي ته رئيس کي تقاوي جو ته بهانو هو. هنجي سن ۾ جيڪا هئي، سا هو ضرور ڪري ها. پر جيڪڏهن بنا قرض جي پڇن ها، ته رئيس مٿو ئي وڃائي ڇڏي ها. جيستائين هڪ غريب هاريءَ وٽ جوان ڌيءَ آهي تيستائين زميندار پنهنجو قرض ضرور آوڳاڙيندو، هنکي اها خبر هئي.

آهو عالم يا نقاد، جو غلامي، غير آئيني حڪومت، هڪ - هٿي ۽ ظالم جي مفاد جي حفاظت ڪري ٿو سو پنهنجي پيشي سان غداري ڪري ٿو. آهو انهي قابل نه آهي ته ’چڱن‘ جي محفل ۾ ويهي سگهي. ادبي تخليق لاءِ صرف ايتروئي ڪافي نه آهي جو فن جي ماهري ۽ استاديءَ جو زور ڏيکاريل هجي پر ڪيس آن وقت ۽ حالتن جي وچ ۾ هڪ قدر- جو ڳو نصب العين ضرور هجي.

— ايمرسن

طارق اشرف

موٽي آئي ياد

دوست، اڄ مان توسان زماني کانپوءِ مليو آهيان. مونکي ته يقين هو ته هاڻ زندگيءَ ۾ توسان ڪابه ملاقات نه ٿيندي. اها ڪيڏي نه عجيب ڳالهه آهي ته اسين جيڪو ڪجهه سوچيون ٿا، اڪثرانهيءَ جي ابتڙ ٿيندو آهي. شايد انهيءَ جو اهو سبب هجي ته جيڪو اسين سوچيون ٿا، جيڪر بلڪل ائين ٿئي ته گهڻا ڪم بگڙجي پون، ڪئين ناگوار واقعا ٿي پون، ۽ اهو به عجيب اتفاق آهي ته مون سوچيو، مان اڄ دريا جي ڪپ تي ٺهيل هن سهڻي هوٽل ۾ شام جي چانهه پيان. مان انهيءَ هوٽل ۾ اڄ کان پهرين ڪڏهن به نه آيو آهيان. جيتوڻيڪ سيئي انهيءَ هوٽل جي ساراهه ڪندا آهن ۽ هتي جي سهڻي نظاري ۽ سٺي ماحول ۾ ويهڻ ۽ ڏسڻ لاءِ ديس ديس جا ماڻهو ايندا آهن، پر مونکان ڪڏهن به نه آيو ٿيو. اڄ هلڪو هلڪو مينهن پئي پيو، آسمان تي جهڙ هو ۽ صبح کان ٺي ٿڌي هوا پئي هلي. جڏهن به اهڙي موسم ٿيندي آهي، مونکي پنهنجو وطن ياد ايندو آهي. انهيءَ ڪري اڄ مان صبح کان ٺي آداس ٿي پيس ۽ پاڻکي وندرائڻ لاءِ هن سهڻي هوٽل ۾ اچي وينس ته شايد پين جا ٿهڪ ٻڌي، پين کي خوش ڏسي ڪجهه دير لاءِ پاڻکي وساري سگهان. ۽ اِها خوشيءَ جي ڳالهه ٿي جو تون اتي ائين اوچتو ملي وئين. پوين ڏهن سالن ۾ تون منهنجي وطن جو پهريون ماڻهو آهين جنهنکي ڏسان پيو. شايد وطن وارن مان ڪي الهيءَ سهڻي هوٽل ۾ آيا هولدا ۽ جيڪڏهن مان غلطيءَ تي نه آهيان ته تون بہ انهيءَ هوٽل جي سونهن ۽ سهڻي نظاري جو ٻڌي اتي آيو آهين — ها، تو چڱو ڪيو، توکي اها هوٽل ڏسڻ ضرور اچڻ گهرجي ها، اِها جاءِ واقعي انهيءَ قابل آهي، جنهنکي پري کان ڏسڻ لاءِ اچجي.

نہ نہ، مونکي وطن جي باري ۾ ڪجهه نه ٻڌاءِ. هاڻ وطن ۾ رهيوئي ڇا آهي، وطن ۾ جيڪو ڪجهه مونکي حاصل هو، آهو وطن ۾ ئي کسجي ويو، جنهن مونکي وطن ڇڏڻ لاءِ مجبور ڪيو. مونکي وطن سان هاڻ ڪابه محبت نه رهي آهي. وطن جون سڀ ڳالهيون مونکي وسري ويون آهن، يا ائين چوڻ گهرجي ته مون زوري وساري ڇڏيون آهن، يا پين لفظن ۾، ياد نٿو ڪرڻ چاهيان. ڇو ته انهن کي

ياد ڪرڻ سان منهنجو سڪون ڪسجيو وڃي، مان سخت ذهني الجهن ۾ مبتلا ٿيو وڃان، ۽ وطن ۾ توکان سواءِ منهنجو ڪير به ڪونهي ۽ مان فقط توکي ڪڏهين ڪڏهين ياد ڪندو آهيان. ڪڏهين ڪڏهين، سو به اوچتو. مان توکي به وسارڻ جي ڪوشش ڪندو آهيان، ڇو ته تنهنجي ياد جي پٺيان پيون به گهڻيون يادون آهن، جن جي يادگيري ڏک جو سبب ٿيندي آهي. مان چاهيندو آهيان ته تنهنجي ياد به نه اچي، پر ڪڏهين ڪڏهين آهستي آهستي ذهن جي ننڍڙي دري کولي تنهنجي ياد، تون پاڻ اڳيان اچيو بيهين، ۽ پوءِ توکان سنهن موڙڻ مونکان ڪونه پڄي. تنهنجي ياد سان وابسته فقط هڪڙو ڏينهن مونکي ياد پوندو آهي ۽ آهو ڏينهن آهي وطن ۾ منهنجو آخري ڏينهن. انهيءَ ڪان اڳ جي ياد ڪي مان ذهن ۾ نه اچڻ ڏيندو آهيان. ائين ڪرڻ لاءِ مونکي ذهن تي تمام گهڻو اثر وجهڻو پوي ٿو، مان اوڏيءَ مهل يڪدم پاڻ کي ڪنهن نه ڪنهن ڪم ۾ مصروف ڪري ڇڏيندو آهيان، جيڪو گهڻو وقت وٺيو ڇڏي ۽ هاڻ مون پنهنجي ذهن تي گهڻو ضابطو به ڪري ورتو آهي. جيئن جوڳي تپسيا ڪري پنهنجي ڪنهن به عضوي کي هڪ هنڌ بيهاري هميشه لاءِ انهيءَ عضوي کي آتي سڪ ڪيو ڇڏين ۽ آهو عضوو پوءِ هميشه لاءِ اتي ئي بيٺو رهي ٿو، اهڙيءَ طرح مون به تپسيا ڪري پنهنجي ذهن کي هڪ هنڌ بيهاري ڇڏيو آهي. منهنجو ذهن وطن جي باري ۾ فقط تنهنجي لاءِ سوچيندو آهي. هاڻ تي ضابطي جو وڏو ڪارڻ اڪيلائي به آهي، مان انهيءَ ڊگهي عرصي ۾ ڪنهن به سياتل سان نه مليو آهيان، جنهنجي ڪري ڪا پراڻي ڳالهه من تي تري اچي. هتي پنهنجي باري ۾ ڪنهن کي ڪجهه نه ٻڌايو اٿم ۽ نه ئي ڪنهن کي اهڙو وجهه ڏنو اٿم ته ڪو مونکان پڇي. انهيءَ ڪري مان توکان به ڪجهه نه پڇندس ۽ نه ٻڌندس، مان توسان ملاقات جو فقط هڪڙو ڏينهن ياد ڪندو آهيان ۽ انهيءَ ڏينهن جي ياد ائين تازي آهي جڻ ڪلهه جي ڳالهه.

انهيءَ ڏينهن صبح کان ئي تمام زور سان مينهن پئي پيو. مون گذريل رات اهو فيصلو ڪري ورتو هو ته مان وطن ڇڏي ويندس ۽ وري ڪڏهين موٽي نه ايندس ۽ تو به ڳالهيون ڪيون هيون. هڪ اِها ته مونکي وطن نه ڇڏڻ گهرجي، ۽ ٻي اِها ته مونکي واقعي وطن ڇڏي

وڃڻ گھرجي. تون انهن پنهي ڳالهين ڪرڻ لاءِ مجبور هئين. تون پاڻ پريشان ۽ منجهيل هئين ته توکي تين کهڙي ڳالهه ڪرڻ گھرجي. پر ٽين ڳالهه هئي ڪانه، تون چئين چا ها! وطن نه ڇڏڻ جي صلاح تو انهيءَ ڪري ڏني هئي، ڇو ته توکي خبر هئي ته منهنجو دنيا ۾ توکان سواءِ پيو ڪير به نه هو ۽ اهو به ته مان تمام گهڻو ڏکويل هوس ۽ شايد مونکي ڪٿي به سک نه ملي. وطن ڇڏڻ جي ڳالهه توکي انهيءَ ڪري ڪرڻي پئي ته تو ڄاتو ٿي مان ضدي آهيان، پنهنجي ڳالهه تان نه مڙندس ۽ ٻي ڳالهه اها به هئي ته منهنجي لاءِ وطن ۾ هاڻ رهيو ئي ڇا هو، آتي رهي مان وڌيڪ دکي ٿيان ها. گھر جي هڪ هڪ شيءِ مونکي ڪائڻ پئي آئي. انهيءَ ڪري تون به ڳالهيون ڪرڻ تي مجبور هئين، ۽ پوءِ تون ماٺ تي وئين. مان ڏکويل هوس ۽ مايوس پڻ. توکي به مون کان جدا ٿيڻ جو گهڻو صدمو هو. آها سڄي رات پاڻ جاڳي گذاري هئي، پر اها تعجب جهڙي ڳالهه نه چئبي ته ساري رات جاڳي گذارڻ جي باوجود به پاڻ پنهي مان ڪنهن به نه ڳالهايو. مون فقط ڪيڏي ڪيڏي مهل ٿڌا ۽ دکها ساهه ٿي کنيا. تون گهڻووقت اکيون بندڪري گهري سوچ ۾ هئين، پر ڪيڏي ڪيڏي مهل اکيون کولي پنهنجي هٿن جي ترين کي مهٽيئي ٿي، اهوانهيءَ جو ثبوت هو ته تو لاڳيتو ڪنهن ڳالهه تي سوچيو پئي، پر ڪنهن به نتيجي تي نه ٿي پهچي سگهين ۽ وري اکيون پوري سوچ ۾ ٻڏي ٿي وئين. مون فقط هڪ ڳالهه ٿي سوچي ته مولکي هاڻ پنهنجو وطن هميشه لاءِ ڇڏي وڃڻ گھرجي ۽ مان انهيءَ تي قائم هوس. ٻي ڪا ڳالهه منهنجي ذهن ۾ آيري ئي نٿي ۽ نه ئي منهنجو ذهن ٻي ڪا ڳالهه سوچڻ تي تيار هو. صبح جو گهڙيال جڏهين اٺ ڏڪ هنيا ته مان ڇرڪي پيس. هاڻ فقط ٻه ڪلاڪ بچيا هئا منهنجي گاڏي جي وڃڻ ۾. مان جلديءَ سان آٿيس ۽ ٽڙيل پکڙيل سامان پيتين ۾ بند ڪرڻ لڳس، تو به منهنجو سات ڏنو پئي، تنهنجي اکين ۾ چمڪندڙ ڳوڙها مونکان لڪيل نه هئا. تنهنجي اها لڪل همدردي پاڻ لاءِ ڏسي منهنجي دل ۾ تنهنجي لاءِ وڌيڪ پيار پئي آيريو، منهنجي لاءِ اها ڇا ڳالهه گهٽ ڏک جي هئي ته تو جهڙي دوست سان هاڻي مان زندگيءَ ۾ ڪڏهين نه ملي سگهندس. تنهنجي جاءِ تي جيڪر ڪو پيو دوست هجي ها ته شايد ڪيس ايترو ڏک نه ٿئي ها، يا وري ڪيس ماڳهين خوشي ٿئي ها. ڇو ته مان پنهنجي تمام سهڻي جاءِ تنهنجي نالي ڪري پئي ويس، جيڪا ڪجهه ڏينهن اڳ مون ڏاڍي چاهه مان نهرائي هئي.

پر مون ڄاتو پئي ته توکي جاءِ ملڻ جي ڪا به خوشي نه هئي، توکي ڏک هو منهنجي وڃڻ جو، جيڪو تو مونکان لڪائڻ پئي چاهيو، پر تون انهيءَ ۾ ڪامياب نه ٿئين.

سوائين نائين بجي تون گاڏي وٺي آئين، ٻاهر اڃان به زور سان مينهن پئجي رهيو هو ڇو ته تنهنجا سڀ ڪپڙا پسي پيا هئا. تو ۽ مون جلدي جلدي سامان کڻي گاڏيءَ ۾ رکيو، تو چاهيو ٿي سارو سامان تون ئي کڻي گاڏي ۾ رکين، پر مون توکي ائين ڪرڻ نه ڏنو. تو گاڏيءَ واري کي سامان کڻڻ لاءِ سڏيو، پر هو اهڙي مينهن ۾ اسانجي مدد ڪرڻ لاءِ تيار نه هو. گاڏي جڏهين اسٽيشن تي پهتي ته مينهن بند ٿي چڪو هو. قليءَ سامان کنيو ۽ پاڻ وڃي ويٽنگ روم ۾ ويٺاسين، گذريل ڏينهن جي ٻنپهرن کان تو ۽ مون ڪجهه نه کاڌو هو، انهيءَ وقت به مون بک محسوس نه پئي ڪئي. پر تو جڏهين گهڻو زور ڀريو ته مون هڪڙو ڪوپ چانهه جو پيئڻ قبوليو هو. دراصل مون توکي ڏکوئڻ نٿي چاهيو. آوڏي مهل نه چاهڻ تي به مون چانهه پيتي هئي، پر نه ڄاڻ ڇو چانهه ڏاڍو مزو ڏنو. آوڏي مهل منهنجو ذهن بلڪل خالي هو، مون ماضي، حال يا مستقبل تنهين مان ڪنهن تي به نه پئي سوچيو. منهنجي سوچڻ سمجهڻ جي قوت ڄڻ ته ختم ٿي وئي هئي. نٿو چئي سگهان ته آوڏي مهل تو ڇا پئي سوچيو، سوچي به رهيو هئين يا مون وانگر تنهنجو ذهن به خالي هو. پاڻ ٻئي خاموش هئاسين، دراصل پاڻ وٽ ڳالهائڻ لاءِ اوڏي مهل ڪجهه به نه هو. مون چانهه جي ڪوپ آهستي سان واپس ميز تي رکي ڇڏيو، تنهنجيون ٻئي ٻانهون ميز تي آيپون هيون ۽ تنهنجو منهن ڪاڏيءَ جي سهاري هٿن جي ترين تي رکيل هو. آوچتو قليءَ اچي ٻڌايو ته ٽرين اچي پئي. پاڻ وري به ماٺ رهياسين. تو پيسا ميز تي پيل بل واري پليٽ ۾ وڌا ۽ منهنجي پويان ٻاهر نڪري آئين. ٽرين پليٽ فارم تي بيٺي رهي هئي ۽ قلي منهنجو سامان ڪمپارٽمينٽ ۾ رکي رهيو هو ۽ جڏهن ٻاهر نڪتو ته جلديءَ سان تو ٻه رپيا ڪڍي هنجي هٿ تي رکيا. مان توکي روڪي نه سگهيس، دراصل مون ڪا به اهڙي ڳالهه نٿي ڪرڻ چاهي، جنهن سان توکي ڏک رسي. مان ڏکوبل هوس، نٿي چاهيم ته ڪو منهنجي ذات کان ڏکي. مون مڙي تو ڏانهن ڏٺو، تون انهيءَ پاسي ڏسي رهيو

هئين جنهن پاسي مون واري ٽرين وڃي هئي. مان خاموشيءَ سان گاڏي ۾ چڙهي ويس. منهنجي سيٽ دريءَ جي پرسان هئي. تو شايد مونکي گاڏي ۾ چڙهندو ڏٺو هو، انهيءَ ڪري رڙهي دريءَ جي پرسان ٿي بيٺين. ڪافي وقت ڪانپوءِ تو ٻهريون پيرو زبان کولي هئي ۽ مونکان پڇيئي: ڇا مان توکي خط لکندس؟ پر مون انڪار ۾ جواب ڏنو هو. ۽ اِهو به چيو هوم: مونکي خبر نه آهي ته منهنجي اصلي منزل ڪهڙي آهي. مان تيستائين پيو جايون مٽائيندس، جيستائين مونکي ڪنهن جاءِ تي دلي سڪون نه ملندو ۽ مون توکي اهو به چيو، مان نٿو چاهيان ته هاڻ پنهنجي وطن يا وطن وارن سان ڪنهن به قسم جو لاڳاپو رکي پاڻکي وڌيڪ دکي ڪريان. مان وطن ڇڏي وڃان پيو ۽ وري موٽي اچڻ جو ڪوبه خيال نه اٿم. تون خاموش رهين ۽ انهيءَ ڪانپوءِ تنهنجي ۽ منهنجي وچم ڪابه ڳالهه نه ٿي. ٽرين جي هلڻ ۾ باقي ڪي منٽ هئا، هلڪو هلڪو مينهن وري پوڻ لڳو ۽ جڏهن گاڏي آهستي آهستي هلڻ لڳي ته اوچتو مينهن زور سان پوڻ لڳو، پر تون اتي ئي بيٺو رهين مينهن ۾ پسندو. الوداع چوڻ لاءِ نه تو هٿ کنيو هو ۽ نه ئي مون، شايد اِهو گهٽي ڏک جو اثر هو جو اسانجي سوچڻ سمجهڻ جي قوت وقتي طور تي ختم ٿي وئي هئي. جيستائين تون مونکي ڏسڻ ۾ آئين، مون ڏٺو پئي ته تون اجان اتي ئي بيٺو مينهن ۾ پسين. ۽ پوءِ تون نظرن کان اوجهل ٿي وئين، مون اکيون بوتي ورتيون، مون ڪجهه نٽي ڏسڻ چاهيو ۽ پوءِ دري به بند ڪري ڇڏيم. مون نٽي چاهيو ته پنهنجي وطن ڪي، يا وطن جي ڪنهن بي شيءِ کي ڏسان.

توکي ته چڱيءَ طرح خبر آهي ته مون ڪيس ڪهڙيءَ نه مشڪل سان حاصل ڪيو هو، هڪڙو زمانو مان هنکي حاصل ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو رهيس، پر هنجو ظالم پيءُ ڪنهن به طرح هنجو هٿ منهنجي هٿ ۾ ڏيڻ لاءِ تيار نه هو. انهيءَ جو سبب به ڪهڙو نه اجايو هو، فقط اِهو ته هنجي ذات مونکان مٿي هئي، بس فقط اِها ڳالهه. حالانڪ مان اڄ به اها ڳالهه دعوا سان چئي سگهان ٿو ته مون ۾ انسانيت هنکان وڌيڪ هئي، منهنجي ذهنيت هنکان مٿي هئي، پر ذات! — انسانيت ۽ ذهنيت، اِهي خدا وٽان ماڻديون آهن، پر ذات، اها بندو ناهيندو آهي، پر مان نٽي ناهي سگهيس. پوءِ لاچار ٿي مونکي قانون جو سهارو وٺڻو پيو. هوءَ بالغ هئي، قانون ڪيس پنهنجي مرضيءَ جو مالڪ ٺهرايو ۽ هن مونسان شادي ڪئي.

ڪيتري نه خوش هئي هوءَ، ۽ مان پاڻ به. مون تصور ۾ نه ڄاڻ ڪيترا ڀيرا هنڪي حاصل ڪيو هو، پر سڄاڳيءَ ۾ حاصل ڪرڻ ڪان پوءِ ائين لڳم ته ڄڻ هوءَ مونکي جنم جنم ڪان حاصل آهي. انسان ڪهڙو نه عجيب آهي، سک پائي ڏک ڏاڍو جلدي وساري ويهندو آهي، پر ڏک پائي سک کي سدائين ياد ڪندو آهي. منهنجي قسمت ۾ سک جا ڏينهن گهڻا نه هئا، شادي جي چوٿين مهيني هوءَ گذاري وئي. اوچتي، بلڪل اوچتي! جنهن ڏينهن هوءَ گذاري وئي، صبح جو بلڪل ٺيڪ هئي، ٻنپهرن جو تپ، چڙهيس، شام تائين زور وٺي ويس، رات جو دماغ جي رڳ ڦاٽي پيس.

مون سوچيو هو ته مان هن بابت هاڻ ڪجهه به نه سوچيندس. اها به پڪ هئم ته پنهنجي ذهن تي ايترو ضابطو آڻي ڇڏيو اٿم جو سندس ياد ذهن تي اچڻ نه ڏيندس. پر اڄ سڀ ڪجهه ذهن تي تري آيو. يادن وري آنڌل ڪاڏي ۽ اهو به تنهنجي سامهون، توکي ته ذري ذري ڳالهه جي خبر هئي، پوءِ به هڪ هڪ ڳالهه توکي ٻڌائي اٿم، هرو ڀرو... خير هاڻي مان وطن نه موٽندس. ۽ تون به نه چئجان، چو ته مان انڪار ڪندس، ۽ تنهنجي ڳالهه نه مڃڻ تي مونکي افسوس ٿيندو، پر انهيءَ لاءِ مان مجبور آهيان.

اڄ ڏهه سال ٿي ويا آهن انهن سڀني ڳالهين کي گذرئي، پر مونکي ائين پيو محسوس ٿئي ته اهي سڀ ڪلهوڪيون ڳالهيون آهن. مان ٻهرين ٻه سال ته پنهنجي ئي ملڪ ۾ رهيس، پر ڪٿي به سڪون نٿي مليو. نيٺ پنهنجو ملڪ ڇڏي اچي هن ڌارئي ملڪ ۾ رهيس ۽ هن وڻندڙ هنڌ پاڻ کي سکي نه رکي به ڪجهه سڪون محسوس ڪريان پيو. تون چئين ٿو ته وطن موٽي هلان، پر مان اوڏانهن هاڻ ڪنهن جي لاءِ وڃان. هوءَ مري وئي، هاڻ هوءَ ڪڏهين نه موٽندي، ته پوءِ منهنجو وطن موٽڻ ڪهڙي ڪم جو.

هتان اٽ ته هلي اندر ويهون، ڇو ته هاڻ ڪجهه دير ۾ مينهن وري پوندو. تون مونکي شڪي نظرن سان ڏسين پيو، پر مان هتي جي موسم کي سڃاڻان... ها، هيءَ سٺي جاءِ آهي، هتان دريا به نظر اچي پيو ۽ ڏس منهنجو اندازو ٺيڪ لڳتو، مينهن وري پوڻ لڳو آهي. دريا ۾ پوندڙ مينهن ڪهڙو نه وڻندڙ ڏسجي پيو. اهڙو سهڻو نظارو مون انهيءَ کان اڳ ڪڏهين به نه ڏٺو آهي. شايد تو به نه ڏٺو هوندو. ڇا تون بہ ڪافي پيئڻ پسند ڪندين؟ ڇو ته ٻهرين ٻيتل ڪافيءَ کي

گھڻو وقت ٿي ويو آهي ۽ مان ڪجهہ سردي بہ محسوس ڪريان پيو. توکي تہ شايد سرديءَ جو احساس نہ ٿئي، ڇو تہ توکي جيڪو ڪوٽ پيو آهي، سو منهنجي ڪوٽ کان ڳرو آهي.

پوءِ، هتان آتي پاڻ تنهنجي هوٽل ۾ هلنداسين. تون پنهنجو سامان اتان هلي کڻ، هوٽل ڇڏي هلي مون وٽ رهہ. منهنجي جاءِ سٺي ۽ آرام واري آهي. اتي مان اڪيلو رهندو آهيان. رات جو پاڻ peace-corner ۾ ماني کائينداسين. پوءِ، نالو سٺو آهي نہ، 'سڪون جي ڪنڊ.' سڪون جي تلاش ۾ مان گهڻو ڪري انهيءَ هوٽل ۾ ماني کائڻ ويندو آهيان، آتي بلڪل ماٺ هوندي آهي. آتي مان پنهنجي ديس جون ڳالهيون بہ پڇندس — تنهنجيءَ چپن تي هلڪي مرڪ آئي آهي. مان سمجهان ٿو تہ تنهنجي چپن تي مرڪ ڇو آئي آهي. مون ڪجهہ دير اڳ توکي چيو هو تہ مان پنهنجي وطن بابت ڪجهہ بہ نہ پڇندس. پر ڇا ڪريان! مون سمجهيو پئي تہ مونکي پنهنجي وطن سان هاڻ محبت نہ رهي آهي، پر هاڻ ڄاتم تہ اهو فريب هو، مان پاڻکي ڇڳيءَ طرح فريب نہ ڏئي سگهيس ۽ يادن وري آتل ڪاڏي.

منهنجو خيال آهي هاڻ اٿڻ گهرجي، رات بہ ٿي وئي آهي ۽ مينهن بہ بند ٿي ويو آهي، پر وقتي طور، ڇو تہ هاڻ ساوڻ شروع ٿي چڪو آهي ۽ هتي مينهن لاڳيتو پوندو آهي. آءٌ، پهرين تنهنجي هوٽل هلون ۽ پوءِ گهر سامان رکي رات جي ماني کائڻ peace-corner ۾. آتي توکان وطن بابت تفصيل سان ڳالهيون پڇندس.

مائيخيل شولوخوف

پٽي

پوئين سج جا هلڪا هلڪا ڪرڻا ’ڪاسڪ‘ ڳوٺ جي آسي پاسي ڦهليل ساون ۽ ميرانجهڙن پوٽن مان ڇڻيو ڇڻيو نڪتا پئي. آتي ويجهو ئي هڪ ننڍڙي ٻيڙي بيٺي هئي، جنهن ۾ ويهي مون ’دان دريا‘ پار ڪرڻ چاهيو ٿي. مان ٻيڙيءَ ڏانهن وڌيس پئي، آتي جي واري آلي هئي ۽ انهيءَ مان سڙيل ڪاٺين ۽ پنن جي بوء پئي نڪتي. پيچري جو ليڪو ڪنهن هيسيل سهي وانگر ور وڪڙ ڪائيندو پوٽن مان ويو پئي. وڏو ۽ پکڙيل قرمزي سج ڳوٺ جي هن پار قبرستان ڏانهن لهي ويو ۽ هاڻ سانجهيءَ جي جهيڻي روشني سڪل پوٽن منجهان پيڇو ڪري رهي هئي.

ٻيڙي دريا جي ڪپ تي بيٺل هئي ۽ هيٺان جرڪندڙ پاڻي ڏڪيو پي. ٻيڙي جا ونجهه ڏڪندڙ پاڻيءَ ۾ بيترتيبيءَ سان هيڏانهن هوڏانهن هليا پئي ۽ لوهي ڪڙن سان ٽڪرجڻ جي ڪري ڪڙن جو آواز نڪتو پي. ٻيڙيءَ جي سينور چميل تر مان مير بحر پاڻي ڪيڏي ٻاهر اڇلائي رهيو هو. هن ڪنڌ مٿي کڻي پنهنجي هيٺين اکين سان مونتي هڪ نظر وڌي ۽ آداسيءَ سان پڇيائين:

”هن پار وڃڻو اٿو؟ هڪ منٽ ۾ وٺي هلندو سانو. اِهو رسو ته کوليو.“

”ڇا اسين ٻيڙيءَ کي سڀئي سگهنداسين؟ فقط اسين ٻه!“

”پاڻکي ڪوشش ڪرڻي پوندي. جلدي آوندهه ڦهلجي ويندي. شايد ڪو ٻيو به اتي اچي نڪري.“

ٻيڙي واري ويڪرن پائنچن جي پتلون جا پائنچا مٿي ڪندي پيهر مون ڏانهن ڏٺو.

”تون اجنبي ٿو پائنجين. ڪٿان پيو اچين؟“

”فوج مان، — گهر پيو وڃان.“

هن ٽوپي لاهي ٻيڙيءَ ۾ رکي، پنهنجي اڇن چانديءَ جهڙن وارن کي آچل ڏيندي ٽيڪ ڪيائين، ۽ پنهنجا گندا سڙيل ڏند ڏيکاريندي مونکي اک پٽي چيائين:

”موڪل تي پيو وڃين؟ لڪي... مان ڄاڻان ٿو، هون!“

”نه. منهنجي نوڪري ختم ٿي وئي آهي. اسانجي پوري جماعت کي فوجي خدمت کان آجو ڪري ڇڏيائون.“

”اِها ڳالهہ آهي! تڏهين تہ تنهنجو ضمير صاف هوندو.“

اسين ٻيڙي هلائڻ لڳاسين. ڊان دريا جهڙ اسان سان چرچا ڪرڻ لڳو، دريا جي وهڪري اسانکي اڳيان وڌڻ نہ ڏنو ۽ ڏکي دريائي پوتن ڏانهن — جيڪي ڪپ تي هئا، گهيلي ڇڏي ويو. ٻيڙي جي تري مان پاڻي ’ سائن سائن ‘ جو آواز ڪندو اندر آيو پئي. مير بحر جون اگهاڙيون ٻڪين تي نيرين نيرين نسن سندس مضبوط مشڪن کي ظاهر پئي ڪيو، هنجون ٻانهون سڪل ۽ ڏکيون هيون. هنجي آڱرين جا پور سخت ۽ ڳنڍڻين پيل هئا. جسم سنهڙو ۽ جهڪيل ڪلها، پيٽ ورڪاڏل. ڏسڻ ۾ هو ٻيڙي ڏاڍي ٻچڙي نموني هلائي رهيو هو، پر هنجي ونجهن جا ٻچڙ ڏاڍي تيزي ۽ صفائيءَ سان لهرن کي چيري پاڻيءَ جي آونهائيءَ ۾ ٻڏي ٿي ويا. هنجي تکي ساهہ کڻڻ جو آواز مون ٻڌو پئي. هنجي آوني ڳنجيءَ مان پگهر، تماڪ ۽ پاڻيءَ جي بوسل جي گڏيل تکي بوءِ پئي آئي. اوچتو هو ونجهہ تي جهڪيو ۽ مون ڏانهن ڪنڌ ورائي چيائين، ”اُٻن ٿو پاڻنجي تہ هاڻ پاڻ اڳيان نہ وڌي سگهنداسين پاڻ پوتن ۾ ڦاسي چڪا آهيون— خدا خير ڪري.“

هڪ تکي لهر آئي ۽ زور سان ٻيڙيءَ سان ٽڪرائي، ۽ ٻيڙي کي خطرناڪ نموني سانگهمائي ۽ گهيلي وڻ جي ٽڙن ڏانهن وٺي هلي.

اڌ ڪلاڪ ڪانپوءِ اسين پوتن جي سڪل ڪاٺين ۾ ٻچڙي نموني وڪوڙيل هئاسين. ونجهہ ٻجي چڪا هئا، انهن جا ٻچڙ ٻيوسيءَ جي حالت ۾ لوهي ڪڙن ۾ لٽڪيا پئي. ٻيڙي جي تري واري سوراخ مان هاڻ پاڻي آيامي آيامي ڊوڪيندو اندر آيو پئي. اسان وٽن تي ٿي رات گذارڻ لاءِ سوچيو. مير بحر منهنجي ويجهوئي وريو سريو ويٺو هو، هن پنهنجون ٽنگون هڪ شاخ ۾ وڪوڙي ڇڏيون هيون. هن پائيپ مان دونهون پئي ڪڍيو ۽ ڳالهائيندو نٿي ويو ۽ ڪن لڳائي جنگلي ڦاڙن جي ڪنين جي ڦڙڦڙ بہ ٻڌي رهيو هو، جيڪي انهيءَ اونڌهہ کي چيري اسانجي مٿان لنگهيا پئي.

”چڱو، تہ تون گهر پيو وڃين، هون! آتي پڪ تنهنجي ماءُ وات اهاريندي هوندي. هنجو پٽ، پيريءَ جو سهارو گهر پيو موٽي. هاڻ گهر هنکي سڪون بخشيندو. هنجي پوڙهي دل ۾ بہ هاڻ گرمي پيدا ٿيندي. پر ها، توکي انهيءَ جي کهڙي پرواهہ. ماءُ اهڙيءَ طرح وات ڏسي ٿي، جو ڏسندڙن جون دليون آٿلي پون، ۽ هوءَ سڄيون سڄيون راتيون ڳوڙها ڳاڙيندي! پر توهانکي ڇا، توهين سڀئي هڪ جهڙا هوندا آهيو.

جيستائين توهين ڀاڻ اولادي نٿا ٿيو تيستائين ماءُ ۽ پيءُ جي ڏکن جي اوهانکي ڪابه مڄ نه پوندي آهي.

”جيڪر ڀل ۾ ڪا عورت مڇي ڏوئيندي مڇيءَ جو پٽو ڦيهي وجهي ۽ توهين انهيءَ مڇيءَ جي شوروي جو هڪڙو چمچو وات ۾ وجهو ته ڏيک پيرڻ ۾ کهڙي نه ڪڙاڻ محسوس ٿيندي. اهوئي حال منهنجو آهي. جيان ته پيو، پر زندگي جو جيڪو به گرهه ڳٽان ٿو سو ڪڙو لڳندو اٿم. مان انهيءَ کي ڳهي ونندو آهيان ۽ برداشت ڪيو وڃان. پر ڪڏهين سوچيندو آهيان. 'زندگي — زندگي! اجان تنهنجي ڪيل ختم ٿيڻ ۾ گهڻي دير آهي؟'

”توهان اسانجي هن ملڪ جو آهين، تون اجنبي آهين. سچ چؤ ڇا منهنجي لاءِ اهو چڱو نه ٿيندو جو مان پنهنجي ڳچيءَ ۾ ڦاهو وجهي ڇڏيان.

”منهنجي هڪ ڌيءُ آهي. 'نتاشا' هنجو نالو آهي. سترهن ڪن سال عمر اٿس. ها، فقط سترهن سالن جي. هوءَ مونکي چوندي آهي: 'بابا، جڏهين به مان تنهنجي انهن هٿن کي ڏسندي آهيان ته توسان گڏ ويهي ماني نٿي کاڌي ٿئي،' هوءَ چوندي آهي، 'مونکي ياد ايندو آهي ته تو انهن ئي هٿن سان منهنجي ڀائرن جو خون ڪيو هو. تڏهين منهنجي نڙيءَ ۾ گرهه اٽڪيو پون.'

”پر ڇوڪري اِهو نٿي سمجهي ته مون اِهو سڀ ڪجهه سندس ئي لاءِ ڪيو. سندس — ۽ ٻين ٻارن لاءِ.

”منهنجي شادي ننڍپڻ ۾ ئي ٿي وئي هئي. خدا مونکي اهڙي زال ڏني، جيڪا سهي وانگر ٻار ڄڻيندي هئي، هن هڪ ٻئي پٺيان اٺن ڄانن جو ٻار مونتي وجهي ڇڏيو. آخر انهن جا پيٽ ته مونکي ئي ڀرڻا هئا. نائون ٻار هنجو موت بڻيو. ويم ته ٺيڪ ٿيو هو، پر هوءَ پنجين ڏينهن تپ وگهي مري وئي ۽ مان اڪيلو رهجي ويس. مون ڪيترئون ئي دعائون گهريون، پر خدا انهن مان ڪنهن کي به نه اگهايو. 'ايوان' سڀ کان وڏو پٽ هو. هنجي شڪل مونسان گهڻي ملندي هئي، وار ڪارا هئس، نڪ، چپ بلڪل ٺيڪ، هو هڪ سهڻو 'ڪامڪي' نوجوان هو. ٻيو پٽ ايوان کان چار سال ننڍو هو. اهو پنهنجي ماءُ تي ويو هو. قد ننڍو پر پيٽ وڏو. هنجا وار ڪجهه اڇاڻ تي ڀورا هئا ۽ ڪيون ننڍيون. هنجو نالو 'ڊيانيلو' هو ۽ اِهو منهنجو وٽندڙ پٽ هو.

”مون ايوان جي شادي ڳڙٿ ۾ ئي ڪري ڇڏي. هنجو ٻار ڏاڏو

وٽندڙ هو. انهيءَ ڪانپوءِ ڏيانيلو لاءِ ڪا چڱي ڏر جانچي ٿي رهيو هوس ته بدامني ڦهلجي وئي. اسانجي ڳوٺ وارن سوويت وارن جي خلاف بغاوت ڪئي. ايوان مون وٽ ڊوڙي آيو: 'بابا، مون سان گڏ ڳاڙهي فوج (Red army) ۾ هلي شامل ٿي. مان التجا ٿو ڪريان. بابا مسيح جو قسم اسانکي ڳاڙهي فوج جو ساٿ ڏيڻ گهرجي. چاڪاڻ ته هوءَ حق تي آهي ۽ انصاف خاطر لڙي پئي.'

"ڏيانيلو به اهڙي تقرير ڪئي. ٻئي ڪيتري دير تائين مونکي التجا ۽ اصرار ڪندا رهيا. پر مون چيو: 'مان توهانکي نٿو روڪيان. توهين جيڏانهن وڃي وڃو سگهو ٿا. پر مان اتي ئي رهندس، مونکي اڃان هتي ست پيٽ پالڻا آهن.'

"هو ٻئي هليا ويا.

"ڳوٺ وارن هٿيار ٻئي گڏڪيا، جنهنکي جيڪو مليو — تنهن ٻئي کنيو. نيٺ انهن 'محاذ ڏانهن! محاذ ڏانهن!' رڙيون ڪندي مونکي به جهلي ورتو. مون سيني جي سامهون چوڪ تي ٻاڏائيندي التجا ڪئي، 'هم وطنو، اوهين سڀئي ڄاڻو ٿا مان ستن ٻارن جو پيءُ آهيان. منهنجا ست ٻار گهر ۾ پيا آهن. جيڪر مان مري وڃان ته انهن جي خبرگيري ڪير وٺندو؟ انهن جي پرگهور ڪير لهندو،' انهن تي ڪوبه اثر نه ٿيو. مونکي زبردستي پڪڙي محاذ تي موڪلي ڇڏيون.

"مورچو اسانجي ڳوٺ کان گهڻو پري نه هو. هڪڙي ڏينهن، ايسترڪان پهرين ڪجهه قيدي آندا ويا. ڏيانيلو منهنجو وٽندڙ پٽ به انهن ۾ هو. انهن کي ڪپتان جي سامهون پيش ڪرڻ کان اڳ بازار ۾ گهمايو ويو. ڪاسڪي پنهنجي گهرن مان ڊوڙي نڪتا. خدا مدد ڪري! واويلا مچي وئي.

"'هنون پٽ تي. بزدل، ڪمينا. جڏهن انهن کي پڇاڳاڇا ڪانپوءِ واپس آندو ويندو ته اسين انهن کي هميشه لاءِ سمهاري ڇڏيندا سين.'

"مان اتي ئي بيٺو رهيس. منهنجا پير ڏڪيا پئي. پر مون انهن تي ظاهر ٿيڻ نه ڏنو ته پنهنجي ڏيانيلو لاءِ منهنجي دل ڪيتري پئي ڦٿڪي، مون ڪاسڪين کي پاڻ ڏانهن اشارو ڪندي ۽ پاڻ ۾ سس پس ڪندي ڏٺو. سارجنٽ 'آرڪاشا' مون ڏانهن وڌيو.

'ڪيئن مکي شارا' انهن ڪمينن کي ختم ڪرڻ ۾ اسانجو ساٿ ڏيندين نه؟'

"'چو ڪوله. ضرور. خوني، بدمعاش، حيوان.' مون چيو.

”چگو تہ هيءَ سنگين اٿئي، هتي ويهي رهہ — دروازي جي پرسان،‘ اِهو چوندي هن عجيب نظرن سان مونکي ڏٺو. ’اسين توتي سخت نظر رکنداسين مکي شارل، هوشيار رهجان منهنجا دوست! نہ تہ توکي سخت پوڳڻو پوندو.‘

”مان دروازي جي سامهون ويهي رهيس ۽ اهو پوائنٽو خيال منهنجي ذهن ۾ ڦرڻ لڳو. ’پاڪ مريم يسوع خدا جي ماءُ! ڇا مونکي پاڻ پنهنجي ٻچي کي قتل ڪرڻو پوندو.‘

”گارڊ روم ۾ گوڙ متو، قيدي ٻاهر آندا ويا. ڦهريون ڊيانيلو هو، ڪيس ڏسندي ئي منهنجو ساهہ سڪڻ لڳو، هنجو مٿو ڏٻي وانگر سڄيل هو. ڪل هر هنڌان چلجي وئي هيس. گهاٽي رت جا ڦڙا هنجي منهن تان وهيا پئي. ٽلها آوني دستانا هنجي وارن ۾ ٽنبيل هئا. مار ڏيڻ ڪانپوءِ انهن دستانن سان ڊيانيلو جي زخمن مان وهندڙ رت کي روڪڻ جي ڪوشش ڪئي وئي هئي. رت ۾ ٻڏل دستانا وارن سان چنبڙي پيا هئا. اِهو سڀ ڪجهہ انهيءَ وقت ٿيو جڏهين قيدين کي ڳوٺ آندو ويو هو.

”منهنجي ڊيانيلو ٿاٻڙندي رستو پار ڪيو. جيئن ئي هنجي مونتي نظر پئي. هن پنهنجيون ٻئي ٻانهون مون ڏانهن وڌايون ۽ مرڪڻ جي ڪوشش ڪيائين. هنجي هڪ اک رت ۾ ٻڏي وئي هئي. مون ڄاتو ٿي تہ جيڪر مون ڊيانيلو کي قتل نہ ڪيو تہ ڳرڻ وارا مونکي اتي ئي ماري پورو ڪندا ۽ منهنجي ننڍڙن ٻارن کي لاوارث ۽ يتيمن وانگر هن ڪشادي دنيا ۾ اڇلائي ڇڏيندا.

”جڏهين ڊيانيلو انهيءَ هنڌ پهتو جتي مان بيٺو هوس، تہ هن چيو: ’بابا، پيارا بابا، خدا حافظ.‘ ڳوڙها هنجي ڳلن تان وهندي رت کي ڌوئي رهيا هئا، ۽ مان... مان هٿ نہ ڪٽي سگهيس. هٿ ڳرو ٿي ويو. ڪاٺي وانگر سخت، ۽ سنگين مونکي کلهي ۾ چڀندي محسوس ٿي. پوءِ مون بندوق جي هٿئي سان پنهنجي لال کي هڪ زور وارو ڌڪ هنيو، هتي — ڪن جي... هن هڪ رڙ ڪئي، ’آوهہ — آوهہ‘، ۽ ٻنهي هٿن سان پنهنجو منهن لڪائي ورتائين — ۽ ڪري پيو.

”منهنجي ڪاسڪي دوستن جي واتان کل ٻُئي ڇٽي. ’چگيءَ طرح سان مکي شارا. هٽينس، اچان هٽينس. هاهاها — هاهاها، پنهنجي ڊيانيلو تي ڏاڍو ڪاوڙيل ٿو ڏسجين. پيو بہ ڏک هٽينس. نہ تہ اسانکي تنهنجو بہ ٿورڙو رت وهائڻو پوندو.‘ ڪپتان ويجهو آيو ۽ ڏيڪارڻ لاءِ زور زور

سان رڙيون ڪري پنهنجي ماڻهن کي حڪم ڏيڻ لڳو. پر سندس اکين ۾ نفرت ڀريل مرڪ هئي.

"ڪاسڪي قيدين تي وچي تتا ۽ الهن کي سنگينن سان قتل ڪرڻ لڳا. منهنجي اکين آڏو آولدهه ڦهلجي وئي ۽ مان آتان ڀڄي آيس، پر مون پنهنجي ڊيانيلو کي متي ۽ رت ۾ ڦٽڪندو ڏسي ورتو هو. سارجنٽ سيجر سنگين هنجي نڙيءَ ۾ ٽنبي ڇڏي هئي. فقط هڪ خر-ر-ر جي ڊيانيلو جي واتان پيو ڪوبه آواز نه نڪتو.

پيڙيءَ جي تختن ڀاٽيءَ جي زور ڪان ڪڙڪڙ پئي ڪئي. مڪي شارا پنهنجي پيرن سان پيڙيءَ جي تري کي جاچڻ لڳو. ڀاٽي پيڙيءَ جي متاڇري تي آيري آيو هو، پائپ جي گرم ڇار ڇنڊينڊي چيائين: "پيڙي ٻڏي پئي. اسانکي سياٽي ٻن پهرن تائين انهيءَ وڻ تي ويهڻو پوندو. لعنت آهي اسانجي بخت تي."

هو گهڻي دير تائين ماٺ رهيو. پوءِ آهستي ڍيل آواز ۾ ڳالهائڻ لڳو: "انهن هڪ ڏينهن لاءِ مونکي پوليس سيڪشن جو چارج ڏنو.

"ڊان اڄ تائين ڪيترو ڀاٽي وهائي چڪو آهي، پر مان اجان تائين رات جو، آخري هڏڪوئي ۽ موت جي خرخراهٽ ٻڌندو آهيان، جڻ ڪنهنجو ساهه پيو گهٽجي. آهوئي آواز جيڪو انهيءَ ڏينهن مون پڇندي ٻڌو هو. پنهنجي ڊيانيلو جي موت جي خرخراهٽ!

"۽ ائين ضمير پنهنجو انتقام وٺندو آهي.

"بهار جي موسم تائين ڳاڙهي فوجن کي اڳيان وڌڻ کان روڪيو ويو. انهيءَ کان پوءِ جنرل 'سيڪرٽيو' اسانجي مدد لاءِ اچي ويو ۽ پري پري تائين ڊان دريا کان ٽيندي پوري صوبي 'گساراٽو' تائين انهن جو پيڇو ڪيو، ڇاڪاڻ ته منهنجا پٽ ڪميونسٽن سان وچي مليا هئا، انهيءَ ڪارڻ نوڪري ۾ مونکي ڪابه ترقي نه ملي، جيتوڻيڪ مان گهڻن ٻارن جو پي هوس.

"اسين بالاشو شهر تائين وڌي وياسين، مونکي پنهنجي پٽ ايوان جي ڪابه خبر نه ملي هئي. اوچتو ڪاسڪين ۾ هڪ افواهه هلي. شيطانن کي نه ڄاڻ ڪٿان خبر پئي ته ايوان ڳاڙهن جو ساٿ ڇڏي آيو آهي ۽ نمبر ٣٦ ڪاسڪي رجمينٽ ۾ شامل ٿي ويو آهي. ڳوٺ وارا مونکي ڌمڪيون ڏيڻ لڳا، 'اسين تنهنجي ايوان کي جهلينداسين ۽ ڳاهه ڪارائينداسين.' اسين هڪ ڳوٺ ۾ آياسين، انهيءَ ڳوٺ ۾ ٣٦ رجمينٽ جو ڪيمپ هو. ڳوٺ وارن جلدئي ايوان کي ڳولي ورتو. آهي هنکي رسين سان ٻڌي

گھاٽي گارڊ روم ۾ وٺي آيا ۽ آتي هنکي ڏاڍي مار ڪيڏيائون ۽ مونکي حڪم ڏنائون، ’هنکي رجمينٽ جي هيڊ ڪوارٽر وٺي وڃ.‘

”هيڊ ڪوارٽر گوٺان ٻارنهن ميل پري هو. ڪمپنيءَ جي ڪمانڊر مونکي ڪاغذ ڏنا ۽ مونکان نظرون بچائيندي چيائين، ’اِهي آهن تنهنجا ڪاغذ مڪي شارل، تون پنهنجي پٽ کي هيڊ ڪوارٽر وٺي وڃ. آهو توسان گڏ حفاظت سان ويندو. پنهنجي پيءُ کان نه ڀڄندو ڪونه،‘

”تڏهين ساري ڳالهه سمجهي ويس ته انهن مون سان ڪهڙي ڪيڏ ڪيڏي آهي. انهن انهيءَ ڪري مونکي حڪم ڏنو ته مان ايوان کي هيڊ ڪوارٽر وٺي وڃان، چاڪاڻ ته مان هنجو پيءُ هوس، انهيءَ ڪري پڪ ڪيس ڇڏي ڏيندس ۽ پوءِ هو هنکي گرفتار ڪري وٺندا ۽ اسان ٻنهي کي موت جي سزا ملي ويندي. مان انهيءَ ڪمري ۾ ويس جتي ايوان قيد هو، ۽ پهريدارن کي چيم، ’قيديءَ کي منهنجي حوالي ڪريو، مونکي ڪيس هيڊ ڪوارٽر وٺي وڃڻو آهي.‘

”وڏي خوشيءَ سان وٺي وڃي سگهين ٿو،‘ انهن چيو. ايوان پنهنجو ڊگهو ڪوٽ ڪلهن تي وڌو، ٽوپيءَ کي بيچينيءَ سان مٿي تي هيڏانهن هوڏانهن ڦيرائين پر پوءِ آتي ئي ٻينچ تي آڇلائي ڇڏيائين.

اسان وارو رستو هڪ ٽڪريءَ تان ٿي ويو. رستي ۾ اسان ڪجهه به نه ڳالهايو. مون پٺيان مڙي مڙي پئي ڏٺو ته ڪو اسانکي ڏسي ته نه پيو. اهڙيءَ طرح اسين اڌ رستو ڪري آياسين. پوءِ اسين هڪ پاڪ هنڌان لنگهڻ لڳاسين، هاڻ پري پري تائين ڪوبه اسانکي نظر نٿي آيو. ايوان مون ڏانهن مڙي چيو، هنجي آواز ۾ ڪيترو نه درد هو، ڪيتري نه التجا هئي، ’هيڊ ڪوارٽر نه هل. آهي مونکي ضرور ماري ڇڏيندا. تون مونکي موت جي منهن ۾ پيو وٺي وڃين. ڇا تنهنجو ضمير اجان به ستل آهي؟‘

”’نه ايوان‘ مون جواب ڏنو، ’اهو ستل نه آهي!‘

”’ته توکي مونتي رحم نٿو اچي!‘

”’ايترو، منهنجا ٻچا، جو دل سيني اندر ڇڄي پئي آهي.‘

”’پوءِ جي توکي منهنجي حال تي رحم اچي ٿو ته مونکي ڇڏي ڏي. تون سوچ مون هن دنيا ۾ گهٽي عمر گذاري آهي.‘ هن پنهنجا گوڏا کٽي ڪوڙيا. ٽي دفعا منهنجي اڳيان مٿو جهڪائين، ايترو ته جهڪيو جو مٿو پٽ سان پئي لڳو. مون هنکي چيو، ’اسين لاهي تائين هلنداسين پٽ، انهيءَ کانپوءِ تون ڀڄي وڃجان. مان خالي ڏيکاءُ

لاءِ تنهنجي پٽيان ڪجهه هوائي فيئر ڪندس.‘

”ڪجهه وقت پهرين هڪڙو پيار جو اکر به هنجي واتان نٿي نڪتو، پر هاڻ هن پنهنجيون ٻانهون منهنجي ڳچيءَ ۾ وجهي ڇڏيون ۽ منهنجي هٿ کي چميائين. اسين ڪجهه پري تائين ائين ئي هلندا رهياسين. هن ڪا ڳالهه نه ڪئي ۽ نه ئي مون. اسين لاهيءَ تي پهچي ورياسين. ايوان بيهه رهيو، ’خدا حافظ، بابا. جيڪر پاڻ ٻئي بچي وياسين ته پوءِ مان توکي ساري عمر سهارو ڏيندس. تون منهنجي واتان سختيءَ جو هڪڙو اکر به نه ٻڌندين.‘ هو مون سان چنبڙي پيو. مونکي ائين لڳو ته ڄڻ منهنجي دل ڇڄي پئي.

”’ٻچي وڃ پٽ!‘ مون هنکي چيو. هن لاهيءَ تان ڀڄڻ شروع ڪيو. هو مڙي مونکي ڏسندو رهيو ۽ هٿ لوڏيندو رهيو. مون کيس چاليهه گز وڃڻ ڏنو. پوءِ پنهنجي بندوق کنيم، گهوڙهو چاڙهيم ۽ بندوق ڇوڙيم ـــ گولي سڌي سندس پٺن ۾ لڳي.“

مڪي شارا پنهنجي کيسي کي ڳولي تماڪ جي تيلهي ڪڍي. چقمق گسي پنهنجي پائيپ کي ٻارئين ۽ آرام سان پيئڻ لڳو. چقمق اڃان هنجي هٿن ۾ چمڪي رهيو هو. هنجي منهن جون نسون ڏڪيون پئي، سڄيل پنبٽين هيٺان هنجيون هيڊيون اکيون گهوري رهي هيون. انهن ۾ سختي هئي ـــ پڇتاءُ ڪونه هو.

”هن هوا ۾ مٿي ٽپ ڪاڏو ۽ تمام گهٽي سور کان بيتاب ٿي ڪجهه اڳيان ڀڳو، پوءِ پيٽ تي ڏڪ هڻڻ لڳو، ۽ پٺيان مڙي ڏسڻ لڳو، ’بابا... ڇو؟‘ هو پٽ تي ڪري پيو ۽ چڙيون هڻڻ لڳو. مان ڊوڙي هنجي ويجهو ويس ۽ هنتي جهڪي پيس. هنجيون اکيون ڦري رهيون هيون ۽ واتان رت جي ڳجي نڪتس پئي. مون سوچيو ڪم پورو ٿي چڪو آهي، هو مري پيو. پر هن پنهنجي پوري طاقت سان منهنجي هٿ کي جهليندي چيو: ’بابا! منهنجي هڪ زال ۽ ٻار آهي.‘ هنجو مٿو هيٺ لڙي پيو، هو ڦٽ ڳولي رهيو هو ته آڱرين سان بند ڪري، پر الهيءَ تي به رت آڱرين مان وهي نڪتو. پوءِ هو سڌو ٿي ليٽي پيو ۽ ڏکويل نظرن سان مون ڏانهن ڏسڻ لڳو. هو پنهنجي زبان مشڪل سان چوري سگهيو ٿي. هن ڪجهه ٻيو چوڻ چاهيو ٿي، پر مان فقط ’با...با...با‘ ٻڌي سگهيس. انهيءَ ڳالهه ڪري منهنجي اکين مان بي اختيار ڳوڙها نڪري آيا. منهنجا ٻچا! منهنجا ٻچا! ’ايوان! منهنجا ٻچا! ڏک جي انهيءَ تاج کي منهنجي ڪارڻ پائي وٺ. مونکي احساس آهي ته توکي به هڪ زال ۽

ٻار آهي. پر مونکي ست ٻار آهن، جيڪي گهر ۾ پيا آهن، ٻنا کنهن سهاري جي. جيڪر مان توکي ڇڏي ڏيان ها، ته ڪاسڪي مونکي ضرور ماري ڇڏين ها ۽ منهنجي ٻارن کي مالي جي هڪ ٽڪر لاءِ در در ڀٽڪڻو پوي ها.

”هو ٽوري تائين هوش ۾ رهيو، پوءِ هميشه لاءِ ماٺ ٿي ويو. هنجي هٿ ۾ اڃان تائين منهنجو هٿ هو. مون هنجو اوور ڪوٽ ۽ بوٽ لاهي ورتا ۽ هڪ ڪپڙي سان هنجو منهن ڍڪي ڇڏيم ۽ گهوٽ موٽي آيس.

”مونکي حقيقت جي اڪين سان ڏس. مون ٻارن لاءِ ڏکن جو اِهو بار کنيو. ڏکن منهنجا وار اڇا ڪري ڇڏيا آهن. مان انهن لاءِ ئي ڪم ڪندو آهيان ته جيئن آهي ماني لاءِ نه سڪن. مونکي سڪون نصيب ڪونهي. منهنجا ٻار چوندا آهن، منهنجي ڏيءَ نتاشا وانگر، ’بابا، توسان ماني کائڻ اسانکان نٿو پڄي.‘ ڇا ڪو ماڻهو اِها ڳالهه سهي سگهي ٿو.“

مڪي شارا پنهنجو ڪنڌ جهڪائي ڇڏيو ۽ پنهنجيون خوفناڪ نظرون مون تي وڌائين. هنجي پنيان آداس ۽ هلڪي هلڪي روشني ڦهلجي رهي هئي. دريا جي ساڄي پاسي وڻ جي ڪاري ٻيلي مان مِيءَ ۽ ننڊ جي خمار ۾ ويٺل ٻدڪن جي ٻي سري ’ڪويڪ — ڪويڪ‘ ڪي ڇيري صاف ٻڌڻ ۾ آيو،

”مڪي شارا تو چڱو نه ڪيو— چڱو نه ڪيو!“

(روسي ڪهاڻي) سنڌيڪار: طارق اشرف

امداد ۽ سنڌس شاعري

شاعري بنيادي طرح اندر جي دنيا سان واسطو رکي ٿي. انهيءَ ڪري، اها بنيادي طرح هڪ انتهائي شخصي عمل آهي، ۽ انهيءَ سبب جي ڪري ان جو بنيادي سرچشمو اندروني جذبن کي مڃيو ويو آهي. ٻاهريون حقيقتون، شاعريءَ لاءِ جذباتي رد عمل جون طالبو آهن، ۽ ڪنهن به قسم جي شعر ۾ ان جي کوج ڪرڻ، انهيءَ شعر جي قيمت ڪٿڻ لاءِ هڪ بنيادي قدر آهي. سماجي ڦير گهير جي ضرورتن پٽاندر، شاعر لاءِ جتي ٻاهرين احساسن، ذهني، مونجهارن ۽ مادي مسئلن جي اثر کي قبول ڪرڻ لازمي بنجي پيو آهي اتي شاعريءَ جو فني پهلو وري به انهيءَ قدر کي مقدم ٿو رکي، جنهن موجب هر خارجي احساس، هر ذهني ۽ فڪري نتيجو، شاعر جي اندروني جذبن سان هم آهنگ ٿي ظاهر ٿئي. تخليق جي اها بنيادي وصف آهي، ۽ دنيا جي هر عظيم شاعري انهيءَ ڪري داخلي ۽ خارجي حقيقتن جو اهڙو ميلاپ نظر ايندي، جنهن ۾ داخلي جذبن کي عموميت جي انداز ۾ ۽ خارجي احساسن کي شخصي انداز ۾ فني مهارت سان هم آهنگ بنايو ويو آهي. ٻاهرينءَ دنيا ۾، فطرت ۽ ڪائنات جي ازلي اصولن ۽ اسرارن کان الڳ، انساني سماج جي اڄوڪي صورتحال اهڙيون پيچيدگيون ۽ اهڙا مونجهارا وجود ۾ آڻي ڇڏيا آهن، جن جذبي ۽ احساس جي الڳ الڳ دنيائن کي هڪٻئي سان الجهائي ڇڏيو آهي. شاعر جي دل ۽ دماغ ۾ عجيب مونجهارا اچي ويا آهن، ۽ ڪن حالتن ۾ 'شاعريءَ' جي ايندڙ ڪردار بابت خفيف انديشا محسوس ڪيا وڃن ٿا. ان جي باوجود، چڱي شاعريءَ جي تخليق اڃا جاري آهي، ۽ ان جي بنيادي وصف اڃا برقرار آهي. جيتريقدر سنڌي شاعريءَ جو تعلق آهي، ان جو اڄوڪو دور گهڻو اهم آهي. جيتري اهميت ان کي حاصل آهي، اوتري ئي ذميداري هاڻوڪن شاعرن تي پنهنجي مستقبل لاءِ عائد ٿئي ٿي. اسان جتي ڪيترين ڪلاسيڪي روايتن کي اردتا نئين سر جياريو ۽ آجاريو آهي، اتي غير ارادي طرح ڪن ڪلاسيڪي روايتن کان انحراف به ٿي رهيو آهي. اها ڳالهه ڪيتريقدر جائز يا نامناسب آهي، ان ۾ صحيح يا غلط جي ڪهڙي تميز آهي، سو هڪ جدا موضوع آهي. اسين ڪي ليون روايتون، نوان لاڙا ۽ نوان مثال به قائم ڪري رهيا آهيون. انهن جي صحت ۽ تميز جي اپٽار به جيتوڻيڪ ڪافي طويل ٿيندي، پر ايترو

سو بيدڙڪ چئي سگهجي ٿو ته اسين پنهنجي ڪلاسيڪي دور ۽ مستقبل جي ڪنهن معياري دور جي وچ ۾ واسطيدار اسين جي حيثيت سان، وڏي ذميداريءَ هيٺ آهيون. اسان ڪي، انهيءَ ڪري شاعريءَ جي ڪنهن به نئين رخ ڪي ساراهڻ سان گڏ، ان جي آئنده اثرات جي چڪاس به احتياط سان ڪرڻ کپي. جيئن اڳ مٿي گذارش ڪري آيو آهيان، سماج جي مقامي توڙي ملڪي ۽ عالمي، مادي مسئلن جا خالص خارجي احساس اسانجن ڪن جديد شاعرن تي اهڙيءَ طرح غالب ٿي رهيا آهن جو اهي اندروني جذبن جي دنيا کان جڻ بيخبر ٿيندا پيا نظر اچن. هن وقت مون کي جيئن ته 'سهڻيءَ' جي پئي نمبر ۾ امداد حسينيءَ جي ڇپيل شعرن بابت راءِ ڏيڻي آهي، تنهنڪري مثال طور اڳ ان جو حوالو ڏيئي سگهان ٿو. جيڪي به شيون يڪجا ڪري ڇپيل آهن، تن سڀني سان ساڳي اها حالت آهي، جيڪا 'شاعريءَ' جي انديشي بابت مون بيان ڪئي آهي. سنڌيءَ ۾ جذبات جي شاعريءَ کان دوريءَ جو اهو سفر، آئندي وارن لاءِ ڪو چڱو اثر ڪونه پيدا ڪندو، سا ڳالهه اڳ ذاتي طرح محسوس ڪريان ٿو، ۽ ان لاءِ اڳ قطعي طرح امداد حسينيءَ بابت ٿي نه، بلڪ مجموعي طرح سمورن جديد شاعرن جي ذميداريءَ بابت ذڪر ڪري رهيو آهيان. 'امداد' هن دور جو جديد ترين، نمائنده شاعر آهي، ۽ منهنجي راءِ سندس سموريءَ شاعريءَ سان لاڳو نه سمجهڻ کپي.

—— شمشيرالحيدري

سهڻيءَ جو معيار

'سهڻيءَ' جا به نمبر مليا. جڏهن ٻهريون لمبر وي-پي ٿي آيو ته مون واپس ڪيو. واپسيءَ جو اهو مطلب نه هو ته اهو سنڌي ڪتاب هو، پر واپسيءَ جو ڪارڻ سندس نالو هو. اهو شعر تو به ٻڌو هوندو، 'خط ڪا مضمون ڀانپ ليتي هين لفافه ديکهڪر.' 'وي-پي موٽائڻ ڪالپوءِ تنهنجي خط ذريعي خبر پئي ته سهڻيءَ ۾ تون ۽ (طارق) شريڪ آهين، انهيءَ ڪري وي-پي واپس گهرايم. اداري ۾ تنهنجو نالو ڏسي خوشي ٿي پر ٽائيٽل جي تصوير ۽ 'سهڻي' نالو مونکي نه وڻيو. ٻهرين سهڻيءَ ۾ غلام نبي مغل جي ڪهاڻي 'رات جا نيڻ' پڙهيم. چڱي ڪهاڻي هجي ها، جيڪر فحش نگاريءَ کان پاسو ڪجي ها. ۽ رسول بخش پليجي صاحب جي ڪهاڻيءَ جي باري ۾ ڇا لکان، پڙهندي شرم آيو. انتهائي فحش ۽ شرمناڪ ڪهاڻي آهي. ڳوٺاڻي زندگي ۽ معاشري کي سڀ

طريقي تي پيش ڪيو ويو آهي. پر عريان نگاريءَ سندن ڪهاڻيءَ جي خوبيءَ کي غارت ڪري ڇڏيو آهي. ٻئي سهڻيءَ ۾ عبدالقادر جوڻيجو جي 'هڪ ڪهاڻي' ۽ نظير شيخ جي 'چڪتاڻ' انتهائي گنديون ڪهاڻيون آهن. اِها افسانا نگاري ڪونهي، فحش نگاري آهي. منهنجي صلاح ته اِها اٿوَ ته سهڻي نالو هٽائي 'ڪوڪ شاستر' نالو رکو، اِهو نالو بهتر ٿيندو. اهڙي طريقي سان وڪرو به وڌي ويندو. ٻي سهڻيءَ ۾ تنهنجو مونولاگ تي مضمون وڻيو، پر انهيءَ ڪوڪ شاستر جهڙي ڪتاب ۾ ڪجهه عجيب لڳو. — بيگم سيد عبدالغني

(اِهو خط ملتان مان اردوءَ ۾ آيو هو، اسان هنجو ترجمو ڏنو آهي.)

پسي ڳاڙها ڳل...

سهڻيءَ جو ٻهريون نمبر پڙهي افسوس سان چوڻو ٿو پوي ته انهيءَ ۾ رسول بخش پليجي جي ڪهاڻي 'پسي ڳاڙها ڳل...' ته ڪمال ڪري ڇڏيو آهي. هن ۾ ڇا نه آهي! عرياني، فحش واقعات، سنڌي تهذيب جي مٽي پليت ڪئي اٿس. جيڪڏهن عرياني، ڪان ٻاسو ڪري، ڪن ڊڪيل ڇپيل لفظن ۾ واقعي جي تشريح ڪجي ته ڇا ڪهاڻيءَ جي مرڪزي ڪردار تي ڪو خاص اثر پوندو؟ آءٌ سمجهان ٿو ته اسانجي سوسائٽي اڃان انهيءَ منزل تي ڪونه پهتي آهي جو عريان بيانيءَ کي قبول ڪجي. پليجو صاحب هڪ هنڌ لکي ٿو '...ڪيس چاتين ۾ ڏاڍو سور پئي ٿيو، گهر جي ڪنڊ ۾ پٽ ڏيئي چولي جو ٻيڙو ڪولي اندر ڏنائين. سهڻي، لسي، پٽرائين گولائيءَ تي ڪاري چوٽيءَ جي آسپاس وارو حصو سڄيل هو. هڪ هنڌ ڪارو نير ٻنجي ويو هو.' هاڻي جي اهڙي عريان تشريح نه ڪجي ها ته پلا مرڪزي ڪردار تي ڪهڙو اثر پوي ها. ٻئي هنڌ لکي ٿو، 'رات جو ڪيس ننڊ ۾ ائين محسوس پئي ٿيو جڻ سندس ڳلن، چپن، پيشاني ۽ چاتيءَ تي ڪنهن جا چپ اٽ لکي نموني پيا ترڪن... ڳلن تي هٿ لائي ڏٺائين ته پنل هئا. اها حالت ڪيس ڳچ دفعا محسوس ٿي، وري ياروجي ڳتي ۾ ملوڪان چڪ وڌو.' اهڙي نموني لکڻ جو آخر ڪهڙو مقصد آهي. اڳيان لکي ٿو، 'جڻ ڪنهن وچونءَ سندس چاتيءَ ۾ ڏنگ هڻي ڪيديو.' پلا ٻئي هنڌ چو نه؟ هرويرو چاتيءَ ۾ چو؟ وري يار جيڪا سنڌي تهذيب جي مٽي پليت ڪئي آهي، تنهن ۾ به حد آڪري ويو آهي. 'وري به جوان دليون مست ٿي پيون.

گسن پنڌن تي شوخ ۽ پراسرار جملن جون ڏي وٺون ٿيون. عجيب اشارا ٿيا. تنهن کان وڌيڪ عجيب جواب مليا، انجام ٿيا، شڪ جا ڳيا...؟ هن مان ته اِهو ظاهر ٿئي ٿو ته ڀراڙي ۾ رڳو عشق محبت پيو ٿئي. ڀراڙي واري غيرت هيئنر نڪري چڪي آهي ۽ فقط محبت ۽ عشق ئي وڃي رهيو آهي. حالانڪ ائين ڪونهي ڀراڙيءَ ۾ غيرت آهي. عشق ايترو سستو ڪونه ٿيو آهي. هڪ هنڌ ته اسانجي پاڻ پليجي ملوڪان جي لتل سٽڻ جو بيان ڪيو آهي. ڇمي ۽ پاڪر جي بيان جي ته ڪمي ئي ڪانهي. ملوڪان کان نياڻي پهچائڻ جو به ڪم ورتو اٿس. ادا، جيڪڏهن هر سهڻيءَ ۾ اهڙو مواد هوندو ته مان نٿو سمجهان ته پڙهيل ۽ سمجهو طبقو سهڻيءَ ۾ دلچسپي وٺندو. جن گهرن ۾ پڙهيل عورتون آهن سي ته ڪڏهين به اهڙي عريان مواد کي نه پسند ڪنديون. جيڪڏهن اوهانکي ادب پيارو آهي ته سهڻي ۾ اهڙين ڪهاڻين ۽ تهذيب کان ڪريل ڳالهين کان پاسو ڪريو. — روشن علي منگي، ليڪچرار سنڌ يونيورسٽي.

پسند گي

سهڻي ملي ۽ بيحد پسند آئي. مضمون ۽ شعر سڀ اڳئين کان اڳرا هئس ۽ ڪور ۾ اهڙي جدت رکيل آهي جو يقينا اڳئين سهڻي وانگر نظر کي ڪشش ڪندي. موسوي صاحب جي افسانہ ڏيڻ سان جيئڻ اوهان هن کي زنده ڪيو آهي، تيئن اهو به ڏيکاريو آهي ته ٢٢ ورهيه اڳ جي سوچ ڇا هئي. اڳ پاڻيان ٿو ته هاڻي مهراڻ جي ادبي حصي جي جاءِ سهڻي والاريندي رهندي. — م.ع. ڏيپلائي

پسند گي

توهانجا خط ۽ سهڻي ڏسي دل اڌمان ۾ ئي ڪائي شعر لکڻ لاءِ. پر تڏهن به هن Race ۾ توهان سان پڄڻ محال آهي. هر مهيني، ۽ ايترا شعر لکڻ اسان کان زور آهي. بهر حال، حال آخر ۽ حصي آهر توهانکي به شعر موڪليندو رهندس. في الحال ته جيڪي لکيا، سو توهانکي ڏنئر وري جي لکندس ته موڪليندس. ڀيرين سهڻي سٺي، ۽ پي انهيءَ کان بهتر نڪتي، مونکي سنڌي ڪتاب ۽ رسالا ڇپائيندڙن لاءِ وڏي عزت هوندي آهي. ڇو ته مونکي خبر آهي ته رسالو يا ڪتاب ڇپائڻ، هڙان ۽ وڙان ڪيڏو ڏکيو آهي. توهان ته ڏاڍو سٺو، سهڻو ۽ معياري ادب پيش ڪيو آهي. سهڻي جي سٽا لاجواب آهي، ۽ طارق وارو مضمون ڏاڍو مفيد آهي. مونولاگ تي، ايتري معلومات مونکي هاڻي ٿي آهي. — تنوير عباسي

پسنديدگي

خط به مليو ۽ سهڻي به. قسم سان سهڻي لاجواب آهي. نظر جي خيال سان ٽڪ آچلي اٿم. تنهنجو مونو لاگ واهه جو مضمون آهي ۽ تو منحنت به ڏاڍي ڪئي آهي. اهو مضمون گهڻن ڪي مونو لاگ ۾ لکڻ تي ترغيب ڏيندو ۽ ڪي قدر سيکاريندو. عبدالقادر واهه جو لکي ٿو ۽ واهه جو سندس لکڻي ۾ رواني آهي، پر... پر سندس افسانن جو ڪو واضح اختتام ڪونه ٿيندو آهي. هن افساني ۾ به اها خامي آهي ۽ 'روح رهاڻ' ۾ ڇپيل هڪ افساني جي به اها حالت هئي. بهرين سهڻيءَ ۾ رسول بخش پليجي جي افساني سان به صرف اها ئي شڪايت آهي. نه ته چوٿين جو افسانو هو هر لحاظ سان. خاتمو اهڙو اثرائتو ڪونه هو جنهن ڪري پوري ڪرڻ وقت اهو مزو نه آهي جيڪو منڊ ۾ آيو پئي. فنٽيسون مونکي ڪونه وڻن، انڪري شوڪت راهي جي فنٽيسي اتي ئي ڇڏي ڏنم جتي مونکي محسوس ٿيو ته فنٽيسي آهي. ڇڪتاڻ حقيقي لحاظ سان اتان ئي شروع ٿيندي جتي افسانو ختم ٿيو. اگهر ڪا اهڙي ڇڪتاڻ ڏيکاريل ڪانه آهي. هن ڀيري نظير شيخ جو افسانو عام رواجي آهي دستورجي خلاف. منهنجو دوست منهنجو دشمن به رواجي افسانو آهي. ڪارخانن جا سڀ مزور انهن ڪندا آهن جيئن مڪرانيءَ ڪيو. سندس جواب به اهي ئي آهن جي مزور ليڊر سيٺ کي ڏيندا آهن. امر جليل ڪهڙي ڳالهه ٻڌائڻ چاهي آهي ۽ مڪراني ڪهڙو نئون ڪم ڪيو آهي؟ پراڻو افسانو شايع ڪرڻ وارو خيال واهه جو آهي. ان دور سان هن دور جا افسانا ڀيٽائي سگهجن ٿا. پراڻو افسانو پڙهيم — ڏ-و ان ۾ ڪيڏي نه نعري بازي آهي ۽ انداز بيان ڪيڏو نه ڪڙاڪيدار- هڪ هڪ پئرا گراف يا جملو پورو ڪرڻ بعد دل تي چوي ته اها ڏن (ڏئن — ڏئن) وڄائجي جيڪا ريڊياتي ڊرامن ۾ ٻڌڻ ۾ ايندي آهي. برخلاف انجي اڄوڪا افسانا انهن خامين کان پاڪ آهن. اهڙي ڳالهه چوڻي به هوندن ته تمام عام رواجي نموني ۾ ميڄر جي ڇڪ وانگر. وري انجو اثر تمام گهڻو ٿيندو آهي. هن افساني کي پڙهڻ بعد مونکي ٻي ڳالهه به ياد اچي ٿي ته گهڻو ڪري ان زماني ۾ سوال جون نشانيون گهڻيون استعمال ٿينديون هيون.

— اسير ڪرل

حيدرآباد سنڌ جي قديم، مشهور ۽ اعليٰ بيڪري

بامبي بيڪري

صدر - حيدرآباد

هر قسم جا ڪيڪ، پيسٽري، بسڪوٽ

آرڊر تي پڻ هر ڪنهن قسم جو مال تيار ٿي ملندو.

عورتن جي سينگار ۽ دلڪش تحفن جو مرڪز

شهر جو وڏو جنرل اسٽور

جان اينڊ سنس

تلڪ چاڙهي - حيدرآباد

سنڌ ڪلاٿ اسٽور

تلڪ چاڙهي حيدرآباد

هر قسم جي سلڪ، آوني، ۽ سوٽي ڪپڙن جو مرڪز
هر قسم جي پردن جو ڪپڙو- مناسب اگهه

هڪ جديد نالو — هڪ جديد اسٽور

بيوٽي گفٽ

هر قسم جي پروفيومري، هوزري، اسٽيشنري پرووزين ۽
فينسي شين جو مرڪز

بيوٽي گفٽ: تلڪ چاڙهي حيدرآباد سنڌ